

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK ZA SIGURNOSNE I MIROVNE STUDIJE

UTICAJ DOMINANTNIH NARATIVA NA PERCEPCIJU
SIGURNOSNIH PRIJETNJI U BOSNI I HERCEGOVINI U
PERIODU OD 2005. DO 2018. GODINE

- magistarski rad -

Kandidatkinja:

Kočo Ana

Broj Indeksa: 655/ II - PSP

Mentor:

prof. dr. Mirza Smajić

Sarajevo, novembar 2019.

Sadržaj

Uvod.....	4
I. Teorijske osnove rada	5
1. Polazna saznanja o predmetu istraživanja	5
2. Fundamentalna pitanja koja proizilaze iz polaznih saznanja o predmetu istraživanja	6
3. Projekcija odgovora na evidentirana pitanja.....	6
II. Metodološki okvir rada.....	6
1. Problem istraživanja	6
2. Predmet istraživanja	8
3. Ciljevi istraživanja	10
3.1. Naučni ciljevi istraživanja	10
3.2. Društveni ciljevi istraživanja	12
4. Sistem hipoteza.....	12
4.1. Generalna hipoteza.....	12
4.2. Posebne (popratne, kolateralne ili razrađujuće) hipoteze.....	13
4.3. Sistem varijabli	13
4.4. Sistem indikatora	14
5. Način istraživanja (pristup – paradigma i metode istraživanja).....	14
5.1. Vrsta i tip istraživanja.....	14
5.2. Teorijsko-metodološki pravac.....	15
6. Naučna i društvena opravdanost istraživanja.....	17
6.2. Društvena opravdanost istraživanja	17
7. Vremensko i prostorno određenje istraživanja	17
Prvi dio – Narativi i sigurnost	18
1. Kratki uvod u narative	18
1.1. Narativ ili diskurs?	20
2. Korelacija narativa i društvene stvarnosti	20
2.1. Narativi i sigurnosne prijetnje.....	21
Drugi dio - Etnonacionalni identiteti u postkonfliktnom kontekstu kao plodno tlo za formiranje narativa.....	22
1. Determiniranje i definiranje modernog kolektivnog identiteta	22
1.2. Bosna i Hercegovina između nacionalnog i etničkog identiteta.....	23

2. Post-konfliktna kreacija etničke zajednice	25
2.1. Tipovi etničkih zajednica – Bosna i Hercegovina kao vertikalna etnija	27
3. Rezime poglavlja	28
Treći dio - Etnopolitika i etnonarativi.....	29
1. Nedovršeni mir Dejtonskog mirovnog sporazuma	29
2. Individua, Konstitutivni narodi i političke elite Bosne i Hercegovine	30
3. Etnopolitika = etnonarativi	32
3.1. Etnopolitika	32
3.2. Vitalni nacionalni interes	33
3.3. Etnonarativi	34
Četvrti dio – Naracija reaproprijacije kulturnog vlasništva	36
1. Jezik	36
1.1. Jezik i nacionalni odnosi.....	36
1.2. Kratki uvid u politizaciju vernakulara u Bosni i Hercegovini	38
1.3. Jezički nacionalizam u Bosni i Hercegovini koji vodi do etnonarativa.....	39
1.4. Suvremena jezička situacija u Bosni i Hercegovini; Jezik kao vitalni nacionalni interes	40
2. Tradicija i simboli.....	41
3. Obrazovanje kao prva platforma plasiranja narativa	43
3.1. Socijalizacija mladih u etnički podijeljenom društvu	43
3.2. Škola kao faktor socijalizacije	43
3.3. Formiranje učenika kao realgeopolitičkih subjekata	46
4. Politizacija historije	47
5. Mediji kao druga platforma plasiranja narativa.....	49
5.1. Kulturna produkcija narativa preko medija; Kreacija konzumera	49
5.2. Bosna i Hercegovina: liberalni ili radikalni medijski narativ.....	50
5.3. Politički pritisci i etički standardi u Bosni i Hercegovini.....	55
5.4. Medijska pismenost u Bosni i Hercegovini	56
5.5. Rezime poglavlja	57
Peti dio – Humana (Ne)Sigurnost	59
1. Narativi kao sigurnosnosni rizici.....	59
1.2. Narativi i percepcija sigurnosnih rizika	61
1.3. Manipulacija narativima	62
2. Bosna i Hercegovina, narativi i humana (ne)sigurnost	65

3. Moguće rješenje se ogleda u.....	68
3.1. Adekvatna analiza narativa i političkog narativa.....	68
3.2. Europske integracije.....	71
3.3. Rekonstrukcija zemlje.....	72
Zaključak	74
Prilozi.....	76
Literatura	79

Uvod

Za razliku od mnogih kvalitativnih i kvantitativnih okvira, narativno istraživanje ne nudi automatske početne ili završne točke. Budući da je sama definicija pojma narativa sporna, ne postoje kategorije na koje se može usredotočiti, jasan tematski pristup ili analiza. Osim toga, za razliku od drugih kvalitativnih perspektiva istraživanja, narativno istraživanje ne nudi cjelovita pravila o prikladnim materijalima ili načinima istraživanja, niti najbolju razinu za proučavanje narativa. Ne govori nam da li tražiti narative u snimljenom svakodnevnom govoru, intervjuima, dnevnicima, fotografijama, TV programima, novinskim člancima ili u aktivnostima svakodnevnog života ljudi i njihove zajednice; da li istraživati strukturu države i identitet; treba li težiti objektivnosti ili uključenosti istraživača i sudionika; analizirati posebnost ili općenitost priča; ili ono epistemološko ili ontološko značenje koje se pridaje narativima. Jasno je da narative možemo promatrati kao vid društvenog djelovanja, koje osim komunikacijske, može imati i brojne druge funkcije, od kojih jedna može biti i manipulacijska. Riječi i rečenice koje ljudi izgovaraju ili pišu nisu samo skupina gramatičkih ili sintaktičkih kategorija, nego oruđe koje oblikuje živote ljudi. Stoga, za potrebe istraživanja uticaja dominantnih narativa na percepcije sigurnosnih prijetnji zauzimam progresivan i kritički stav, crpeći znanje i iskustvo iz različitih disciplina. Cilj ovoga rada je u kratkim crtama istražiti trenutnu situaciju i predložiti mogući način analize jezične manipulacije i kreacije master narativa ili metanarativa u političkom diskursu koji zauzvrat utiče na sigurnosnu situaciju. Metanarativ predstavlja kolektivnu priču koju članovi skupine percipiraju kao kompulsornu - priču koja je toliko bitna za postojanje i suštinu grupe da naređuje identifikaciju i integraciju u osobni narativ. Metanarativi postoje na razini svih društvenih kategorija - uključujući spol, rasu, nacionalnost, klasu i seksualni identitet - i temelje se na doktrini esencijalizma ili primordijalizma koja im služi da im dodijeli prirodni, umjesto socijalnog karaktera. Analizom sadržaja metanarativi se istražuju u samom korijenu njihovog nastanka u postkonfliktnoj Bosni i Hercegovini, istražuju se uzroci njihovog postojanja, njihove manifestacije i oruđa. Kulture se kreiraju i rekreiraju dok se pojedinac kreće u diskurzivnim vodama dominantnih narativa i odlučuje u šta će vjerovati, šta primijeniti, a šta odbaciti. Narativi rezultiraju angažmanom. Središnja ideja tog angažmana je da su pojedinci izloženi višestrukim, ponekad konkurentnim narativima o povijesti, identitetu, sigurnosti, smislu društvenih kategorija i slično, te da oni, svjesno ili na drugi način, donose odluke o tome koji aspekti narativa su vrijedni akcije. Nasljeđujemo svijet značenja i narativa, koje možemo slijepo reproducirati, nasilno odbaciti ili adekvatno adresirati. Zadatak znanstvenika koji istražuje narative, kao i zadatak ovog rada, je dokumentiranje i ispitivanje narativnog angažmana.

U kritičkoj analizi narativa prevladava mišljenje da je zapravo sav narativ politički jer ga se može promatrati iz politički imanentnih perspektiva kao što su moć, konflikt, sigurnost, kontrola ili dominacija. Upravo u tom duhu ćemo se usredotočiti na analiziranje narativa koji se odnosi kako na političke institucije, elite, vlade, javnost tako i na društvo u cjelini. Kako nacije i vlade stvaraju preferirane priče, tako i društveni pokreti, organizacije, znanstvenici, drugi profesionalci, etničke / rasne skupine i pojedinci tumače svijet i kreiraju stvarnost iskustvom. Usredotočujući se na naraciju, u mogućnosti smo istražiti, ne samo kako su priče strukturirane i način na koji funkcioniraju, ali i tko ih proizvodi i kojim sredstvima; mehanizme kojima se konzumiraju; kako su priče ušutkane, osporavane ili prihvaćene i kakve ima, ako ih ima, učinke. Već je poznato u filozofiji nauke, da istraživač diskurzivnih i narativnih pristupa ne može da proučava neki sadržaj bez unošenja vlastite semantičke perspektive, koja se manifestira u određenim teorijskim i metodološkim pozicijama, kao i ličnim značenjima konstituiranim tokom života naučnika. Upravo zato vjerujem da je djelomično i ovo istraživanje oblikovano u smislu naracije, jer vjerujem da smo na taj način sposobni vidjeti različite i kontradiktorne slojeve značenja, koji se povezuju u dijalog, koji potom pomaže u razumijevanju individualnih i društvenih stanja i promjena. Problematični kakvi jesu, narativi ipak nose tragove ljudskih života koje želimo razumjeti, i sva istraživanja u tom polju, kao i ovo, mogu nam pomoći opisati, razumjeti i čak objasniti važne aspekte svijeta.

I. Teorijske osnove rada

1. Polazna saznanja o predmetu istraživanja

Za jedno novo, interdisciplinarno istraživanje, koje se prostire i zadire u mnoge sfere društvenog života, teško je bilo naći dobru polaznu tačku. Svakako, razumijevanje koncepta narativa je bilo ključno za stjecanje uvida u to kako može uticati na svakodnevni život, pa tako i na percepciju sigurnosnih prijetnji. Nakon uvida u literaturu jasno je - narativi su ogledalo sadašnjosti sa odrazom budućnosti. Imaginacije i strateški interesi utiču na to kako akteri povezuju i nariraju događaje. Istine narativa nisu u vjernoj reprezentaciji svijeta nego u njihovim poveznicama između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. (Kurtić, et al., 2016, p. 45) Narativi u fragilnoj, post-konfliktnoj, državi, poput Bosne i Hercegovine mogu imati kako pozitivan tako i poguban utjecaj na svakodnevno viđenje realnosti, pa i sigurnosnih prijetnji. Huntington u djelu "Vojnik i država" već rane 1957. upozorava na opasnosti pogrešno viđene i percipirane prijetnje, koja vodi u paranoju i nerazumnost. (Telford, p. 164) Bogatstvo saznanja iz raznih polja društvenog naučnog djelovanja čini polazna saznanja o predmetu istraživanja.

2. Fundamentalna pitanja koja proizilaze iz polaznih saznanja o predmetu istraživanja

Pitanja koja se postavljaju su raznovrsna: Ko je odgovoran za formiranje dominantnih narativa u Bosni i Hercegovini? Odgovaraju li ti narativi društvenoj stvarnosti? Šta utiče na kreiranje narativa? Kome su namjenjeni narativi? Kako utiču na percepciju stvarnosti? Šta ugrožava građane Bosne i Hercegovine? Postoje li mehanizmi odbrane i zaštite od lažnih narativa? Da li je uopće moguće razaznati pravi od lažnog narativa? Moguće je naravno za svaku pojavu društvene stvarnosti postaviti još mnogo pitanja.

3. Projekcija odgovora na evidentirana pitanja

Uzevši u obzir polaznu literaturu, teško je dati imalo točan i predvidljiv odgovor na mnoga pitanja. Pored toga što je tematika nedovoljno istražena, istraživanje se bavi nečim što može biti subjektivno i teško za kvantificirati. Ipak, jedno je nesumnjivo, narativi se formiraju svakodnevno. Bombardirani smo nizom informacija od korisnih do manje korisnih, od istinitih do krajnje lažnih. Činjenično stanje je da narativi postoje i da ih kreiraju akteri. Problem je koliko opšte građanstvo vjeruje u te narative, koliko smo daleko spremni ići za njih, šta smo spremni uraditi i kolike su dimenzije toga. Psihološki faktor problema istraživanja je nesumnjivo prisutan. Također, činjenično tvrdim da postoje načini provjere i legitimacije narativa, koji su ponekad prosto upotreba zdravog razuma, a ponekad tehnološki komplikovaniji proces. Naravno, prevelika količina pitanja za ovu društvenu pojavu, a mala količina odgovora, otvara mogućnosti daljeg istraživanja. Istraživanje je određeno kao teorijsko-empirijsko jer se oslanja na teorijska saznanja o formiranju i kreiranju narativa kroz sudejstvo historije, političkog sistema, medija, javnosti i identiteta. Iskazuje se i kroz razne empirijske manifestacije: od pisanih do usmenih iskaza.

II. Metodološki okvir rada

1. Problem istraživanja

Prilikom definiranja specifičnosti predmeta istraživanja bezbjednosnih pojava i djelatnosti Termiz navodi da je predmet nauke "proučavanje naučnim metodama odnosa ugrožavanja i djelanja protiv tog ugrožavanja, kao i stvarnih efekata tog ugrožavanja." (Termiz, 2014, p. 58) Znajući definiciju nauke sigurnosti postavlja se jasno pitanje: Šta nas to ugrožava? Kojim mehanizmom razvijamo percepciju prijetnje? Šta utiče na naše percepcije i da li su one konstruirane od strane nas samih ili drugih?

2004. godine Europska unija mijenja svoju sigurnosnu strategiju. Od početne zajednice za ugalj i čelik sigurnosna paradigma Europske unije bila je jasna i nepromijenjena do Barcelona

Izvrještaja Studijske Grupe o Europskim Sigurnosnim Kapacitetima – koji predstavlja kvalitativnu promjenu u vanjskoj i sigurnosnoj politici – humana sigurnost više nije lajtmotiv EU sigurnosne politike nego sigurnosni okvir za akciju, proaktivni narativ koji ima potencijal da unaprijedi EU integracije. Humana sigurnost kao sloboda od straha i sloboda od htijenja, odnosi se na niz prijetnji od kojih je primarna kršenje ljudskih prava, ostale variraju od prirodnih katastrofa, poput uragana i poplava do genocida, ropstva, zabrane pristupa vodi, hrani i skloništu. Definirajući humanu sigurnost kao svoj narativ, EU je kreirala kognitivni okvir viđenja sigurnosti i prevod doktrinalnog koncepta u djelo, sa uputama za dejstva planera, eksperta i raznih drugih profesionalaca. (Kaldor & Martin, 2007, p. 278) Ako EU, javno i transparentno kreira narativ humane sigurnosti koji potom evolviraju od diskursa do akcije, koji sigurnosni narativ je dominantan u Bosni i Hercegovini? Ukratko, ne isti kao u Europskoj uniji. Narativi o sigurnosti u Bosni i Hercegovini nisu dio sigurnosne strategije i formiraju se proizvoljno. Sigurnosne determinante Bosne i Hercegovine, koje uključuju spisak i niz dokumenata ne obuhvataju temu dominantnog narativa ni diskursa, niti jasno navode ovlasti, obaveze i dužnosti u ovom polju. Ukoliko nisu determinirani i ograničeni, narativi su otvoreni za manipulacije i zloupotrebe, i za kreiranje i rekreiranje. Ukoliko je narativ nešto što ima početak, sredinu i kraj, što ima zaplet i učesnike u radnji, i stvarni utjecaj na ponašanje i akcije ljudi, a nitko u državi nema monopol nad njim, nema pisanu strategiju niti način provjere, kako da znamo da je nešto što precipiramo kao prijetnju zaista prijetnja, a ne kreacija za koju vjerujemo da je prijetnja? (Pavlović & Džinović, 2006, p. 366) Nedostatak strategije i legislacije se ogleda kao strukturni problem. Stvarna funkcija sigurnosti, kao zaštite od različitih oblika ugroženosti, u ovom slučaju ne može biti ostvarena. Ako je ugrožena sama percepcija sigurnosti kako da postignemo sigurnost? Funkcija narativa, može biti, kao u slučaju EU, da usmjeri sigurnosne djelatnosti, da riješi nedoumice i onemogućuje kreiranje narativa od raznih šarlatana, u BiH, funkcija narativa može biti i kreiranje govora mržnje, širenje dezinformacija i rušenje fragilne stabilnosti u već oslabljenoj državi.

Suštinski, problem ovog istraživanja je utiču li narativi kojima smo, kao zagađenom zraku, svakodnevno izloženi u Bosni i Hercegovini, na našu percepciju realnosti i sigurnosnih prijetnji. Ovo centralno pitanje za sobom povlači splet drugih: Da li je veća prijetnja svakodnevni govor mržnje kojima smo izloženi kroz sve sfere života ili neadekvatno zdravlje? Da li vidimo, kao društvo, humanu sigurnost kao najveći izazov, kao Europska unija kojoj aspiriramo? U novoj europskoj sigurnosnoj strategiji BiH ima prominentno mjesto, bez sumnje, ona je "...tačka prevrtanja za zajedničku europsku sigurnosnu strategiju, objektiv je stabilizacije i mirnog koegzistiranja i simbol EU u sigurnosnoj sferi. Izazov je za Europu..." (Kazunari, 2006, p. 43)

Značaj istraživanja ogleda se u samom značaju problema i predmeta istraživanja. Ukoliko se shvati i razumije kako narativ utiče na percepciju sigurnosti, lakše je razlučiti bitno od nebitnog, stvarno od lažnog, sagledati sve iz prave perspektive i shvatiti koja je prava prijetnja. Obogaćivanje literature na ovu temu, što je i okvirna obaveza ovog rada, je pravi korak ka kreiranju konkretne sigurnosne strategije koja će onemogućiti plasiranje lažnih sigurnosnih narativa.

2. Predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja određen je kao: **Uticaj dominantnih narativa na percepciju sigurnosnih prijetnji u Bosni i Hercegovini u periodu od 2005. do 2018. godine.**

Može se reći da je osnovna kategorijalna odredba našeg predmeta istraživanja sigurnost, ta kategorija služi da se izvede niz pojmova: sigurnosna strategija, sigurnosna politika, sigurnosni sistem, prijetnja, ugrožavanje... Iako je ključan za naš rad, pojam narativ se ovdje javlja kao individualan pojam, pojam koji se ne može podvesti pod kolektivni pojam. (Termiz, 2000, p. 155) Najjuže i najstrože određen predmet ovog teorijsko-empirijskog istraživanja je i sam naslov istraživanja.

Teorijsko određenje predmeta istraživanja, iako ključno, za potrebe ovog rada, sadržano je u cjelini 2.1. Kategorijalni pojmovi.

2.1. Kategorijalni pojmovnik

Centralni pojmovi koji proizilaze iz naslova i problema teme i čine teorijsku osnovu istraživanja su:

- Narativ

"Pokušaj uspostavljanja jasne granice između pojmova narativ i diskurs je teško ostvariv. O tome svjedoči podatak da se u većini rječnika pojam narativa određuje kao vrsta diskursa. U Websterovom rječniku narativ se određuje kao diskurs ili primjer diskursa osmišljen da poveže niz događaja. Narativni psiholozi ovaj pojam najčešće određuju kao priču u kojoj se govori o slijedu događaja koji su značajni za osobu koja priča i osobu koja je sluša. Da bi utvrdili da li je nešto narativ, autori se, uglavnom, rukovode slijedećim kriterijumima: (a) da li ima početak, sredinu i kraj, (b) da li je orijentisan prema prošlosti, (c) da li je linearan i ima slijed, (d) da li ima zaplet, (e) da li ima smisla za onoga koji priča. U priči su prisutne osobe, odnosno učesnici u radnji. Značajan element je zaplet, odnosno radnje učesnika koje imaju posljedice po njih i reakcije učesnika na te posljedice." (Rankin, 2002, p. 3)

- Percepcija

"Percepcija (lat.), primjećivanje, zamjećivanje, zamjedba, opažaj. Funkcija kojom ljudski duh sebi predočuje predmete i sam taj čin; cjelovit doživljaj kojim pojedinac preko svojih osjetila odražava predmetni (objektivni) svijet; osjetni podaci spojeni u cjelovit oblik." (Leksikografski zavod Miroslav Krleža)

"Percepcija predstavlja proces stvaranja predodžbe o nekoj pojavi, događaju ili objektu iz čovjekove okoline. Taj se proces može odvijati u dva smjera. U smjeru, „od dna prema vrhu“, mozak obrađuje jednostavnije informacije pristigle iz različitih osjetnih organa (npr. oblik, boja, tekstura nekog predmeta i sl.) te ih organizira u određenu smislenu cjelinu. Suprotni smjer obrade informacija, „od vrha prema dnu“, polazi od prethodnog znanja o svijetu, očekivanja, naučenih koncepata i slično, na temelju kojih osoba stvara predodžbu o pojedinačnim elementima." (Đorđević, 2013)

- Sigurnosna prijetnja

"Prijetnja se općenito može definirati kao izrazita namjera da se povrijedi, uništi ili kazni. Pojam prijetnje može imati tri konkretna značenja. U teoriji igara, koja je osnova strateških studija, prijetnja je strateški potez kojim akter A najavljuje provođenje određenih potencijalno štetnih aktivnosti u cilju promjene ponašanja aktera B. U socijalnoj psihologiji, prijetnja je osjećanje B da će mu A nanijeti štetu. Treća, relacijska definicija glasila bi da je prijetnja odnos između A i B u kome A teži da učini da se B osjeća ugroženo i u tome uspijeva. Izazove, rizike i prijetnje sigurnosti je moguće klasificirati u odnosu na veliki broj kriterija. . . To je proces koji karakterizira interakcija 4 elementa: referentnog objekta, sigurnosnog aktera, publike i funkcionalnih aktera. (Ilić, 2017, p. 56)

"Prijetnja se može definirati kao svjesna namjera uzrokovanja štete nekoj osobi, svojini ili pravu da bi prinudila objekt prijetnje da ispuni nametnuto ponašanje. . . neka vrsta prisile sa namjerom stvaranja određene štete." (Smajić, 2010, p. 186)

- Sigurnost

“Sigurnost općenito podrazumijeva stepen zaštićenosti ljudi od različitih oblika ugrožavanja, zaštitu materijalnih i kulturnih dobara u ličnoj i državnoj/društvenoj svojini, zaštitu društva i njegovih vrijednosti, cjelovitu zaštitu naroda, nacije, države, svjetske zajednice, od svih vidova ugrožavanja, a naposljetku, sigurnost podrazumijeva stepen zaštićenosti od ugrožavanja na kozmičkom i planetarnom nivou života općenito, ljudskog roda u cjelini.” (Beridan & Tomić, 2001)

- Sigurnosna politika

"Pod sigurnosnom politikom podrazumijevamo jedinstven političko-filozofski, ideološki, državno-politički, državno-nacionalni, nacionalni, vojno-politički, pa i naučni pogled na pitanja rata, sigurnosti i odbrane – skup osnovnih opredjeljenja i rješenja o organiziranju i pripremanju

države, društva, nacije, pokreta, za obranu i zaštitu u ratu i drugim oblicima ugrožavanja." (Beridan, 2009, p. 29)

Pored ovih pojmova za potrebe ovog rada važno je definirati i pojmove:

- Humana sigurnost

"Ljudska sigurnost znači zaštitu temeljnih sloboda - sloboda koje su bit života. To znači štiti ljude od kritičnih (ozbiljnih) i sveprisutnih (široko rasprostranjenih) prijetnji i situacija. To znači korištenje procesa koji se temelje na jakim stranama i težnjama ljudi. To znači stvaranje političkih, društvenih, ekoloških, ekonomskih, vojnih i kulturnih sustava koji zajedno daju ljudima temelj za opstanak, život i dostojanstvo." (Human Security Unit United Nations)

- Masovni mediji

"Masovni mediji odnose se na široku lepezu medijskih tehnologija koje putem masovne komunikacije dopiru do velike publike. Emitirani mediji prenose informacije elektroničkim putem, preko medija kao što su filmovi, radio, snimljena glazba ili televizija. Digitalni mediji obuhvaćaju internet i mobilnu masovnu komunikaciju. Internetski mediji obuhvaćaju usluge kao što su e-pošta, društvene mreže, web-mjesta i internetski radio i televizija." (Oxford Learner's Dictionary of Academic English)

- Vernakular

Pojam koji u lingvistici označava lokalni ili regionalni govor, govor grada regije i sl. (Hrvatski leksikon)

3. Ciljevi istraživanja

U naučno-istraživačkim projektima, uobičajeno se navode prvo naučni ciljevi istraživanja, pa potom stavovi o društvenim ciljevima. Termiz navodi da u projektu istraživanja bezbjednosnih pojava je potrebno društvene ciljeve prve navesti – obzirom da je svako bezbjednosno istraživanje primarno usmjereno na radnje kojima će se postići društveni cilj. (Termiz, 2014, p. 43) No, za potrebe ovog rada slijediti ćemo uobičajene smjernice izrade završnog rada, pa sa općim ciljem istraživanja (sticanje naučnog saznanja i dobrobit ljudi) na umu, možemo pojasniti naučne i društvene ciljeve istraživanja. (Termiz, 2009, p. 220)

3.1. Naučni ciljevi istraživanja

Primarno pitanje koje se postavlja prilikom odabira i operacionalizacije istraživanja jeste do kojeg ćemo novog nivoa saznanja doći. Opći naučni cilj je razumijevanje, relativno novog, koncepta narativa, njegovog dometa i uticaja. Pojava poput ove je znak budućnosti koja dolazi i upravo iz tog razloga moramo obogatiti stručnu literature relevantnim istraživanjima o ovom

fenomenu, da ne bi došlo do nerazumijevanja, koje u doba globalizacije može biti fatalno na planetarnom nivou.

3.1.1. Naučno opisivanje ili deskripcija

Dijalektična deskripcija pojave nam otkriva, ne samo njen opis, već sve aspekte njene svestrčnosti: činioce, odnose, veze, aktivnosti, razvoje i faktore. Opis kao ključni i početni nivo saznanja, u ovom slučaju, odnosi se na pojavu narativa. Narativ kao pojavu je potrebno detaljno osmotriti, od toga kako nastaje, kako se razvija u određenoj društvenoj sredini i, konačno, kako se mijenja ili nestaje, da bi odgovorili na pitanja: šta, kada, gdje, kako i s kojim posljedicama. (Termiz, 2014, p. 42)

3.1.2. Naučna klasifikacija i tipologizacija

Logični slijed naučne deskripcije – kada je pojava otkrivena i određena, potrebno je izvršiti klasifikaciju po naučno valjanim kriterijima i tipologizaciju (koja je, u osnovi, specijalan oblik klasifikacije). Teško je klasificirati društvenu pojavu, no, sasvim je moguće narative i njihov uticaj na percepciju prijetnji klasificirati s obzirom na zavisnu i nezavisnu varijablu. Istraživanjem uticaja dominantnih narativa na percepciju sigurnosnih prijetnji dobijamo poseban uvid u način funkcioniranja narativa – kako se formiraju i kako se plasiraju i kako utiču, i to je klasifikacija s obzirom na osnovno obilježje istraživanja. Obilježja koja dovodimo u vezu s osnovnim obilježjima, dakle s obzirom na nezavisnu varijablu dalje nam omogućavaju da steknemo uvid u percepciju narativa obzirom na godine, pol, nacionalnu pripadnost, nivo obrazovanja i slično. (Vujević, 2002, p. 81)

3.1.3. Naučno objašnjenje ili eksplanacija

Objasniti neku pojavu temeljno znači otkriti zašto je nastala, kako se mijenja i da li će nestati. Samim time imamo dvije vrste eksplanacijskih ciljeva: otkrivanje povezanosti i otkrivanje uzročno-posljedične zavisnosti. (Vujević, 2002, p. 83) Cilj ovog rada je dobiti odgovor da li se kreiraju narativi, i ako da, kako i zašto? Upravo radi toga povezujemo pojave i procese, koji nam odgovaraju na pitanje kako. Radi utvrđivanja uzročno – posljedične veze narative istražujemo iz korijena njihovog nastanka, na plodnom tlu kreiranom u postkonfliktnoj Bosni i Hercegovini, podijeljenoj po nacionalnim linijama, u stalnom strahu od drugog, u okovima etnonacionalizma, koji su potom obojali sve aspekte ljudskog djelovanja. Porijeklo narativa pratimo od Dejtonskog mirovnog sporazuma, preko kolektivnih identiteta države koji su kreirali društvenu stvarnost, kroz masovni sistem obrazovanja i veliku ulogu medija. Istražuje

se u konačnici i povezanost narativa sa inflacijom sigurnosnih prijetnji i sekuritizacijom, kao i uzročno – posljedična veza narativa i humane sigurnosti, te se predikтира dalji razvoj. ¹

3.2. Društveni ciljevi istraživanja

Društveni ciljevi istraživanja u osnovi iskazuju upotrebljivost istraživanja. Iako postoje opće formulacije društvenih ciljeva, u bezbjednosnom istraživanju oni su specifični po tome što se svako istraživanje u ovom polju suštinski svodi na obranu i zaštitu od ugrožavanja. Da bismo odredili društveni cilj istraživanja bitno je istaći da je najvažniji korisnik ovog istraživanja javna sfera Bosna i Hercegovine, koja bi imala najviše koristi od saznanja da li narativi postoje i da li kreiraju stvarnost. Cilj mi je da saznanje o uticaju narativa na sigurnosne prijetnje informira širu javnost kao i akademsku zajednicu da li problem postoji, kako se manifestira, kako se boriti protiv negativnih i lažnih narativa, i afirmirati istinite narative. (Vujević, 2002, p. 79)

4. Sistem hipoteza

Uzevši u obzir da su hipoteze stavovi sa spoznajnom vrijednosti i poštujući specifičnosti sigurnosnih nauka (koje se tiču toga da su sigurnosne prijetnje relativno trajne i da, iako se mogu mijenjati vremenom, u osnovi širi im se opseg i domet a ne mijenja suština), ključna je prognostička i dijagnostička komponenta hipoteze, te njena operativna primjena. (Termiz, 2014, p. 45) U skladu sa preporučenim postupkom izvođenja hipoteza, za potrebe završnog magistarskog rada, hipoteze se predstavljaju izvedene na dva nivoa opštosti: generalna (opšta) i posebne (popratne, kolateralne ili razrađujuće) hipoteze. (Termiz, 1999, p. 377)

4.1. Generalna hipoteza

Generalna hipoteza, koja se odnosi na predmet istraživanja i izraz je stava o nepoznatim ili naučno neverificiranim pojavama, u ovom radu je: Dominantni narativi u Bosni i Hercegovini, formirani u postkonfliktnom etnopolitičkom okruženju od raznih subjekata, plasirani na različite načine u javnu sferu imaju direktan uticaj na percepciju sigurnosnih prijetnji u društvenoj stvarnosti.

¹ Bitno je naglasiti da smatram da ova dva naučna cilja istraživanja u sebe inkorporiraju i naučno otkriće – svako naučno istraživanje, bez obzira koji naučni cilj postavimo, je usmjereno na otkriće. Da se dođe do određenog naučnog zakona ili naučnog objašnjenja potrebno je ispuniti niz uvjeta: od prethodnih istraživanja o društvenim pravilnostima, do generalizacija i provjere teorije srednjeg obima i konačno potreban je rad više kvalificiranih istraživača, te je samim time jako teško studentu da jednim istraživanjem napravi pomak ka ostvarenju naučnog zakona. Napose, bez oformljenog naučnog zakona i naučnog objašnjenja teško je formirati naučnu prognozu i mjeriti tendencije pojave. (Termiz, 2009, p. 224)

4.2. Posebne (popratne, kolateralne ili razrađujuće) hipoteze

Specijalizacije generalne hipoteze izvedene iz operacionalnog određenja predmeta su:

1. Identiteti, informacije, nedostatak akcije i adekvatne legislacije u BiH tvore plodno tlo za formiranje narativa o realnosti sigurnosnih prijetnji.
2. Nedostatak legitimnosti i mogućnosti provjere narativa kreiraju situaciju u kojoj narativ može formirati svaki učesnik društva, te je isti otvoren svima za stvarnu i lažnu interpretaciju.
3. Lična dobit pojedinih subjekata javne sfere pokretačka je snaga za formiranje lažnih narativa, koji pritome, poput domino-efekta povlače niz akcija i reakcija.
4. Dejstvo narativa je jasno vidljivo i u drugim sferama ljudskog djelovanja i izražava se kroz upotrebu vernakulara, sistem masovnog obrazovanja i infomiranja kao i kroz fenomene retradcionalizacije, politizacije historije i simbola.
5. Narativi utiču na percepciju sigurnosnih rizika i samim time je moguće da lažni, etnopolitički narativi funkcioniraju kao sredstvo etnomobilizacije za izvršenje raznih agendi.
6. Dominantni narativi direktno utiču na stvarno stanje humane sigurnosti u Bosni i Hercegovini.

4.3. Sistem varijabli

4.3.1. Zavisne varijable

Ukoliko je suštinski problem istraživanja ovog završnog rada utiču li dominantni narativi na percepciju sigurnosnih prijetnji u Bosni i Hercegovini, iz njega jasno vidimo zavisnu varijablu sadržanu u samom problemu. Zavisna varijabla (Y) u tom slučaju je percepcija sigurnosnih prijetnji, osnovno obilježje za koje se pitamo u problemu. Metrijski ovu varijablu možemo definirati kao kvalitativnu jer varira u raznim modalitetima. (Vujević, 2002, p. 95)

4.3.2. Nezavisne varijable

Nezavisne varijable, koje detaljno opisuju zavisnu, nalazimo u samoj hipotezi i ciljevima istraživanja. Nezavisne varijable (X) u ovom radu tiču se: postkonfliktne Bosne i Hercegovine, prije svega etnonacionalnog identiteta formiranog u tom periodu koji je pružio realnost u kojoj nastaju narativi; etnopolitičkog kreiranja narativa od političkih elita uz korištenje prikladnog jezika; plasiranja etnonarativa putem obrazovnog sistema i masovnih medija; te sigurnosnih prijetnji i percepcije stvarnosti.

4.3.3. Eksplanatorne i intervernirajuće varijable

U svakom istraživanju je moguće da se pojave eksplanatorne (ili antecedentne) varijable, koje djeluju i na zavisne i nezavisne varijable. U ovom radu se javljaju u vidu, na primjer, utjecaja jezika kako na percepciju narativa, tako i na pitanja identiteta. Intervenirajuća ili interpretativna varijabla koje prouzrokuje povezanost između zavisne i nezavisne varijable se javlja u u vidu koncepta narativa vitalnog nacionalnog interesa, koji se može koristiti kao sredstvo utjecanja na percepciju sigurnosnih prijetnji. (Vujević, 2002, p. 94)

4.4. Sistem indikatora

Indikatori suštinski operacionaliziraju varijable. Termiz navodi da su indikatori u oblasti sigurnosti suštinski stabilni (jer odgovaraju propisima), međutim promjene sistema, zakona i situacija rezultiraju promjenom u odnosu ugrožavanja i zaštite od ugrožavanja, te faktički vode do promjena u društvenoj stvarnosti: tako su se npr. promijenili indikatori bezbjednosti u Bosni i Hercegovini donošenjem Zakona o OS. (Termiz, 2014, p. 46) Uzevši u obzir zavisne i nezavisne varijable, operacionalizacija percepcije sigurnosnih prijetnji vrši se tumačenjem pojavnih oblika predmeta istraživanja. Razmatra se trenutna sigurnosna situacija u Bosni i Hercegovini kroz prizmu prisutnih sigurnosnih rizika, izazova, opasnosti i prijetnji.

Uticaj dominantnih narativa vidljiv je kroz etnopolitiku, obrazovanje, medije i politizaciju raznih sfera društvenog djelovanja. Tumači se političko predstavljanje (u vidu usmenih i pismenih iskaza) koje (kroz dejstva narativa) dovodi do upitnosti pojave političkog građanina u BiH, u pluralizmu njegovih identiteta i političkih interesa. (Bakšić Muftić, 2001, p. 290)

5. Način istraživanja (pristup – paradigma i metode istraživanja)

Da na adekvatan način odgovorimo na pitanje kako ćemo ostvariti ciljeve istraživanja, društvene i naučne i kako ćemo provjeriti hipoteze potrebno je odrediti teorijsko-metodološki pravac istraživanja i konkretne paradigmatke postavke. (Termiz, 2009, p. 236)

5.1. Vrsta i tip istraživanja

Istraživanje na temu "Uticaj dominantnih narativa na percepciju sigurnosnih prijetnji u Bosni i Hercegovini u periodu od 2005. do 2018. godine" određeno je kao teorijsko-empirijsko jer se oslanja na teorijska saznanja o formiranju i kreiranju narativa kroz sudejstvo historije, političkog sistema, medija, javnosti i identiteta. Isto tako, ovo istraživanje je predmet svakodnevnne političke i medijske prakse, a iskazuje se kroz razne empirijske manifestacije: od propisa i pisanih iskaza do usmenih iskaza.

5.2. Teorijsko-metodološki pravac

Metode koje se upotrebljavaju sa ciljem provjere hipoteze su:

- Osnovne metode saznanja - primarne osnovne metode saznanja (analiza, sinteza, apstrakcija, konkretizacija, specijalizacija, generalizacija, indukcija i dedukcija) moraju biti primjenjene u svim fazama i etapama projektiranja, realiziranja i prezentacije istraživanja. Neke od tih metoda, ipak, će se naglašeno koristiti u određenim dijelovima istraživanja. Posebno naglasak stavljam na analizu, klasifikaciju i apstrahiranje prilikom obrade podataka, te na sintezu prilikom zaključivanja. (Termiz, 2009, p. 237). Poštujući specifikum bezbjednosnih nauka bitno je istaći da se u osnovi upotrebljavaju analitičko-sintetičke metode ili tzv. osnovne posebne metode koje kombiniraju analizu, apstrakciju, specijalizaciju, klasifikaciju i dedukciju kao analitičke i sintezu, konkretizaciju, generalizaciju i indukciju kao sintetičke metode.
- Opštenaučne metode:
  1. Analitičko – deduktivna metoda - koja će nam poslužiti da otkrijemo “idealizirane zakone i unutrašnje uzroke koji se mogu koristiti i moraju provjeriti u praksi” i ključna je za teorijska istraživanja, te nam daje uvid u narative. (Termiz, 2009, p. 116)
  2. Metoda modelovanja – ovu metodu upotrebljavamo višestruko: otkrivamo model formiranja narativa, tip, svrhu i funkciju modela, da bismo potom na osnovu tog modela mogli formirati osnovu za prognostički model formiranja narativa, i komparirati ga sa ostalim slučajevima gdje postoji normirano i ozakonjeno provjeravanje narativa, te da predvidimo mogućnosti poboljšanja narativa.
  3. Hipotetičko-deduktivna metoda – svjetsko iskustveno saznanje provjereno nebrojeno puta se smatra istinitim. Iskustveno saznanje uopćeno se izražava kroz stavove koji su "po pravilu je..", "najčešće je...", "uobičajeno je..." i imaju svojstva teorema, iako u bezbjednosnoj djelatnosti je teško nešto smatrati aksiomom (vječnom istinom) postoje aksiomi određenog vremena i prostora, te se to u ovom radu spominje. (Termiz, 2000, p. 153)
- Metode pribavljanja podataka:
  1. Metoda analize sadržaja dokumenta – metoda teorijskih i empirijskih istraživanja kojom se otkriva smisao, svrha, značenje i značaj podataka, u osnovi operativna metoda. Ova metoda prikuplja podatke iz informacijskog materijala: knjiga, časopisa, novina, radija, televizije i uz pomoć nje se analizira verbalna i neverbalna komunikacija. Ova metoda je ključna za ovaj rad jer sadrži

objektivan, sistematski opis manifesnog sadržaja komunikacije. Njome se lako dođe do podataka o sadržaju, pošiljaocima, primaocima poruka i o efektima poduzetih akcija. (Vujević, 2002, p. 153) Za ovaj tip istraživanja ključna je ova metoda jer sa njene dvije tehnike analize sadržaja dokumenata možemo otkriti puno o narativu. Često se za narativ kaže da je istinit koliko je puta izgovoren, pa uzevši to u obzir, kvantitativna i kvalitativna analiza pomaže u utvrđivanju da li je neka informacija ili dezinformacija postala narativ koji potom utiče na ponašanje ljudi i opću situaciju u državi. Uzevši u obzir preporuke za korištenje metode analize sadržaja, utvrditi ćemo da su kategorije analize: sadržaji koji govore o vrsti sadržaja, o tome kako se on tretira, koje osobine upotrebljava pri opisu ljudi, kako se diže autoritet itd.; uzorak analize sadržaja je brojna akademska literatura, članci i web stranice vezane za kreiranje identiteta, jezika, organizacija obrazovanja i medija, sigurnosti, te politizacije raznih pitanja i informacija na prostoru Bosne i Hercegovine.

2. Metoda promatranja – u radu se primjenjuje svjesno, neposredno opažanje – zapažanje aktuelne društvene pojave (tj. narativa i bezbjednosnih prijetnji) za vrijeme događanja. Koristi se sistematsko promatranje, čiji je cilj provjera hipoteze. Primjenjuje se prirodno promatranje, bez prisustva istraživača, koji je čist promatrač, dakle nije član promatrane grupe ali prisustvuje pojavi. Iako se, u ovom slučaju, radi o sintetičkom (kompleksnom) promatranju kojem je predmet složena i dugotrajna pojava moguće je izbjeći standardne nedostatke metode promatranja složenih pojava: pravljjenjem konkretnog plana promatranja, razrađivanjem kriterija vrednovanja podataka, informiranjem itd. (Termiz, 2009, p. 272)
  3. Metoda studije slučaja – može se reći da se u istraživanju upotrebljava metoda studije slučaja koja je operativna i konceptualna i empirijsko-teorijska, te sasvim prikladna za istraživanja u oblasti bezbjednosti. Istraživanje utjecaja dominantnih narativa na percepciju sigurnosnih prijetnji podrazumijeva studiju "makroslučaja", i sasvim je izvedivo uz poštovanje specifičnosti ove metode ispuniti njene etape i faze. (Termiz, 2009, p. 302)
- Uzorak istraživanja je uzorak argumenata - koji će biti podvrgnuti analizi, formiraju se po pravilima namjernog uzorka i tu možemo uvrstiti knjige, novinske članke, enciklopedije i web stranice. Bitno je istaći i važnost konsultacije drugih dostupnih istraživanja i stručnih radova.

6. Naučna i društvena opravdanost istraživanja

Istraživanje mora doprinijeti nauci i dobrobiti društva, kao što smo rekli, no ne ostvaruje se samo rezultatima istraživanja, nego i događajem istraživanja. (Termiz, 2009, p. 238)

6.1. Naučna opravdanost istraživanja

Naučna opravdanost pridonosi naučnom saznanju, te naučna opravdanost ovog istraživanja rezultat je prvenstveno manjka istraživanja ove teme. Iako postoje ideje i začeci narativne analize u oblasti komunikologije, pretežito ostaje u teorijama zavjere i postulatima o lažnim vijestima. Potrebno je prvenstveno da se ustvrdi da jednako kao što je došlo do nariranja historije (koje sasvim može biti pogrešno) tako dolazi i do nariranja svake oblasti svakodnevnog života uključujući sigurnost i sigurnosne prijetnje. Narativ se formira kroz sekvence i posljedice i interpretacije i kada se to utvrdi, postavljaju se temelji rezonovanja i razlikovanja pravih od lažnih prijetnji. Omogućava se naučna kritika i usavršavanje naučnih saznanja i implementacija toga u praksu i teoriju. (Reissman Kohler, 2005, p. 1)

6.2. Društvena opravdanost istraživanja

Društvena opravdanost istraživanja ogleda se kako u saznanju o predmetu istraživanja tako i u mogućoj primjeni ovog saznanja. Rezultat istraživanja o narativima i sigurnosnim prijetnjama može prvenstveno rabiti zablude koje ljudi formiraju iz pogrešnih izvora informacija te usmjeriti opće građanstvo na akciju povodom eliminiranja problema koji kreira tu vrstu društvene stvarnosti. Aktuelna situacija na ovom polju, kako u Bosni i Hercegovini, tako i šire iskazuje potrebu za ovakvom vrstom istraživanja.

7. Vremensko i prostorno određenje istraživanja

Termiz navodi da se operacionalno određenje predmeta istraživanja sastoji se iz četiri komponente: (Termiz, 2009, p. 214)

1. Činioca sadržaja predmeta istraživanja - odnose se na: uslove u kojima se pojava u suštini javlja; na subjekte (u ovom slučaju to je javnost Bosne i Hercegovine: konstitutivni narodi i kreatori narativa, poput elita); aktivnosti koje poduzimaju akteri; metode i sredstva kojima se kreiraju narativi (poput propagande, koja se promijenila ukorak sa globalizacijom, postala viralna, putuje brže od zvuka, i postavlja se pitanje da li možemo razaznati pravu prijetnju). (Cambridge Dictionary)
2. Vremensko određenje predmeta istraživanja - Istraživanje se odnosi na period od donošenja Zakona o Oružanim Snagama BiH. Razlog zato je jednostavan, donošenjem

zakona utemeljene su jedinstvene oružane snage BiH, nakon reforme odbrambenog sistema i prenosa nadležnosti sa dva entiteta na državnu razinu. (Oružane snage Bosne i Hercegovine) Samim ujedinjenim vojske, raspon i percepcija sigurnosnih prijetnji se promijenila. Jasno je da ta odluka eliminiše prijašnje percepcije prijetnje, mijenja ih i prilagođava novoj situaciji. Iako se narativi istražuju iz temelja, dakle od prvih mogućih manifestacija, njihov uticaj na percepciju sigurnosnih prijetnji istražuje se od ove tačke u vremenu.

3. Prostorno određenje predmeta istraživanja – Istraživanje se provodi na teritoriji Bosne i Hercegovine.
4. Disciplinarno određenje predmeta istraživanja – Istraživanje je interdisciplinarno i odvija se u okviru više naučnih disciplina: sigurnosnih i mirovnih studija, komunikologije, politologije i međunarodnih odnosa.

Prvi dio – Narativi i sigurnost

1. Kratki uvod u narative

“Narativi svijeta su bezbrojni. To je nevjerovatna raznolikost žanrova....može ga nositi artikulirani jezik, izgovoreni ili pisani, fiksne ili pokretne slike, geste i mješavina svih tih stvari; naracija je prisutna u mitovima, legendama, bajkama, pričama, novelama, epovima, u povijestima, tragedijama, dramama, komedijama, stripovima, vijestima, razgovoru. Narativ je prisutan u svakom dobu, na svakom mjestu, u svakom društvu; počinje s poviješću čovječanstva i nigdje i nikad nije bilo ljudi bez naracije. To je međunarodni, transhistorijski, transkulturni fenomen: to je jednostavno, sam život.” (Barthes, 1966, p. 24)

Porijeklo koncepta narativa možemo pratiti od Platona i Aristotela i procesa diegesisa (indirektni govor) i mimesisa (direktni govor). To su dva načina predstavljanja priče naracijom koja, već tada, daju osnovnu ideju postojanja dualnosti priče i interpretacije. (McQuillan, 2000, p. 40)

Kognitivna revolucija u nauci uvodi sasvim novo pitanje u polje psihologije, antropologije i lingvistike – kako se prezentira stvarnost? Interes za izučavanje narativa (u obliku semiotike, lingvistike i naratologije) se javlja relativno kasno, usporedo sa pitanjima o kreaciji stvarnosti i identiteta. Psiholozi dolaze na ideju da postoji narativ ne samo kao forma reprezentacije, nego možda i kreiranja stvarnosti. Paradigma se mijenja 1981. sa nizom eseja na temu narativa, koji su pretežito predstavljali sistematsko proučavanje kulturnih artefakata u vidu priča, radova, proizvoda i tekstova. Iz ove početne iskre razvija se interes za proučavanje procesa narativa na raznim poljima društvenog djelovanja. (Vodičar, 2011, p. 79)

Potreba za naracijom prema P. Ricoeuru je sama srž stvaranja znanja o sebi i etička dimenzija identiteta. Sve razumijemo kroz naraciju i to ne samo riječima, nego i ponašanjem, izgledom, simbolikom. Kroz naraciju učimo se etici i moralu, i uspostavljamo identitet interpretacijom. (Ricoeur, 1984, p. 54) Rankin smatra da se narativ može promatrati na tri načina: 1. Kao djelo, kao priča izražena pisano ili simbolično. Uvijek podrazumijeva naratora, publiku i subjekt koji prati povezanost elemenata – dijelova, događaja, iskustava i situacija u temporalnom kontekstu. 2. Narativi kao stanje svijesti – u kom narativ oblikuje i informira našu svijest o nama, kao društvenim bićima i o svijetu. Narativi u ovom slučaju formiraju percepciju svijeta 3. Narativi kao vid komunikacije – koji predstavlja poveznicu između narativa kao priče i narativa kao svijesti, komunikacije između individua, autora, djela, kreatora i publike. (Rankin, 2002, pp. 2-8) Definicija narativa kao kameleon, mijenja značenja od discipline na koju se posebna terminologija odnosi, ali ključne osobine ostaju iste. Narativi imaju sedam ključnih osobina:

1. Narativi su trajni i odnose se na duži vremenski period.
2. Partikularni su i vežu se za određeni slijed događaja.
3. Direktno se vežu za subjekte i aktore tako što su relevantni za njihova vjerovanja, želje, teorije, vrijednosti itd.
4. Hermeneutički su – riječ koja u ovom slučaju znači da postoji nešto čiji značaj neko tumači, i neko tko je tome kreirao značaj. Ne postoji racionalna metoda da se uvijek točno utvrdi značenje nečega. Vješto kreiran narativ zna promijeniti značenje svake priče i iskriviti percepciju - na način da se banalizira do te mjere da se ne propituje, ili je toliko dobro ispričan da se ne dovodi u pitanje.²
5. Narativi su u korelaciji sa kulturom, historijom i tradicijom. Često se događaji kauzalno povezuju na osnovu prošlosti i prošlih saznanja.
6. Prihvatljivost narativa ne ovisi o njegovoj istinitosti i povezanosti sa stvarnošću. Narativna istina, kao i kontekst, se prosuđuje od slučaja do slučaja.
7. Ne čini svaka sekvenca događaja narativ, čak i ako ispunjava gore navedene faktore, neka dešavanja ne postanu narativima. (Bruner, 1991, pp. 6-21)

²Odličan primjer za ovo je kulturna radio-drama Orsona Wellesa "Rat svjetova", emitirana 1938. godine, danas najpoznatija po panici koju je uzrokovala kod svojih slušatelja. Dramatizirana invazija Zemlje od strane Marsovaca u svojih 62 minute sadržavala je brojne lažne "reportaže s terena" i razgovore s navodnim pripadnicima vojske i zrakoplovstva, te je uspjela stvoriti uvjerljivu atmosferu straha među brojnim slušateljima koji su pokušali pobjeći iz svojih gradova, blokirali put, pucali na svaku sumnjivu pojavu, pretrpjeli srčane udare i masovnu paniku. Godinama kasnije adaptacije ove drame, sa istim rezultatima, puštene su u eter u Čileu (gdje je naredena mobilizacija) i u Ekvadoru (gdje su građani zapalili radio stanicu). (Kabaš, 2016)

1.1. Narativ ili diskurs?

Pokušaj uspostavljanja jasne granice između pojmova narativ i diskurs je teško ostvariv. O tome svjedoči podatak da se u većini rječnika pojam narativa određuje kao vrsta diskursa. Jedno od najstarijih značenja pojma diskurs se odnosi na proces ili sposobnost rasuđivanja. U većini rječnika pojam diskursa se izjednačava sa pojmom konverzacije ili govorne razmjene između ljudi, dok se u lingvistici pod diskursom podrazumijevaju jezičke jedinice veće od rečenice. Prema shvatanju socijalnih konstrukcionista, diskurs se može odrediti kao „interpretacioni sistem”, „kontinuirani proces stvaranja značenja i njegovog javnog cirkuliranja”, „skup značenja, metafora, predstava, slika, priča, iskaza koji zajedno proizvode određenu verziju događaja” (Pavlović & Džinović, 2006, p. 369) Narativni psiholozi pojam narativa najčešće određuju kao priču u kojoj se govori o slijedu događaja koji su značajni za osobu koja priča i osobu koja je sluša. Da bi utvrdili da li je nešto narativ, autori se, uglavnom, rukovode slijedećim kriterijumima: (a) da li ima početak, sredinu i kraj, (b) da li je orijentiran prema prošlosti, (c) da li je linearan i ima slijed, (d) da li ima zaplet, (e) da li ima smisla za onoga koji priča. U priči su prisutne osobe, odnosno učesnici u radnji. Značajan element je zaplet, odnosno radnje učesnika koje imaju posljedice po njih i reakcije učesnika na te posljedice. Narativ, za razliku od diskursa, podrazumijeva postojanje osoba i zapleta koji se razvija tokom vremena. Pored toga, neka shvatanja diskursa zanemaruju faktor osobe, dok narativ podrazumijeva mogućnost konstrukcije ličnih značenja. Konačno, kod narativa je naglasak na proizvodnji društvene prakse. (Reissman Kohler, p. 1) Ono što narativ čini posebnim su sekvence i posljedice: događaji se biraju, organiziraju, povezuju i procjenjuju kao značajni za određenu publiku i na taj način kreiraju kulturni Umwelt.³

2. Korelacija narativa i društvene stvarnosti

Započinjem ovo poglavlje sa dva argumenta o naraciji. Prvo, naracija kao psihološki koncept integrira prizmu kroz koju se interpretira društveni i politički život. Značenje koje pojedinci shvate kroz naraciju nije jednostavno lične ili idiosinkratične, nego i političke prirode i uvijek ima implikacije za određenu društvenu kategoriju. Drugo, naracija kao alat za istraživanje predstavlja transformativnu metodu koja otkriva procese društvenog zastoja i promjene u društvenoj kategorizaciji i njegove posljedice za individualno razumijevanje. "Smatram da je čovjek u cjeloživotnom procesu narativnog angažmana – i u stalnom susretu sa svijetom

³ Biolog Jakob von Uexkull izvorno je koristio taj izraz za okolišnu stvarnost živog organizam: to jest, odnosi se na dio okoliša koji je značajan i djelotvoran za određenu vrstu. Za ljude, objektivna stvarnost je sastavljena od poznatih objekata njihovog kulturnog Umwelta, njihovog okoliša. Umwelt može da signficira i fiktivnu stvarnost. (Deely, 1990, pp. 59-62)

naracija o društvenim kategorijama u kojima živimo, kao što su nacionalnost, spol, spolni identitet, klasa, etnička pripadnost i rasa." (Hammack, 2011, p. 312) Ukoliko su narativi konstruirani, javlja se teorija da nacije, vlade, organizacije, društveni pokreti, naučnici, profesionalci, etničke i druge grupe kao i individue kreiraju vlastiti narativ, koji uvijek ima implikacije za društvene kategorije, te dugoročno formira identitet. Da bismo razumjeli porijeklo narativa o sigurnosnim prijetnjama u Bosni i Hercegovini potrebno je prije svega utvrditi porijeklo etnopolitičkih narativa ukorijenjenih u sami temelj identiteta postkonfliktne Bosne i Hercegovine. Filandra navodi da je Dejtonski mirovni sporazum potvrdio bosanskohercegovački državni subjektivitet koji je otvorio prostor za nova istraživanja, tumačenja, rekonstruiranja i prevrednovanja, ali i za maštu, izmišljanja i ideologiju – kroz sva njihova sudejstva dolazi do konceptualizacije identiteta. (Filancia, 2011, p. 289) Jasno je da identitet utiče na narativ sigurnosti, posebno ako je formiran kao ekstremno nacionalni ili etnonacionalni identitet. Narativi se formiraju kroz jezik, a jezik je direktno povezan sa identitetom, ljudi kroz jezik potvrđuju vlastiti kolektivni identitet – pa i sam jezik može dovesti do širenja raznih narativa, posebno kroz djelovanje medija. Mediji često reproduciraju diskurse i narative političkih aktera koji mogu, ali ne moraju biti točni i ispravni.

Individue koriste narative da kreiraju smisao o empirijskom svijetu, a znanje o svijetu uvijek je posredovano određenim sistemom ukorijenjenih vrijednosti, uvjerenja o prirodi svijeta i čovjeka, socijalnih i moralnih normi, odnosno, da uvijek pripada jednoj promatračkoj perspektivi koja obezbjeđuje značenje onoga što se promatra i u izvjesnom smislu konstituira, odnosno čini mogućim predmet promatranja. No, ukoliko je narativom iskonstruiran i sistem vrijednosti, normi i način viđenja svijeta postoji velika mogućnost da slika koja se gleda nije ispravna. Dobro postavljen narativ može postati ključna kolektivna priča koja se predstavlja bitnom za opstanak i viziju grupe, čak i da postane zajednički identifikator grupe. Kulture, jezici i simboli se mijenjaju i grade, dok individue biraju koje aspekte narativa da vjeruju.

Gore navedena korelacija narativa i pojava društvene stvarnosti će biti pobliže objašnjena na specifičnom slučaju Bosne i Hercegovine u daljim poglavljima.

2.1. Narativi i sigurnosne prijetnje

Interes za narative u polju sigurnosti iskazao se u razmatranjima pitanjima opravdanja, omogućavanja i legitimiranja ideja i, u konačnici, politika. Elite koriste narative kao i ostale alate državnštva da promoviraju nacionalnu sigurnost. Takvi narativi su strateški implementirani da razviju zajedničku ideju međunarodne politike i da oblikuju percepcije, vjerovanja i ponašanja domaćih i međunarodnih aktera. (Miskimmon, 2012, p. 3) U državnom

uređenju Bosne i Hercegovine, gdje postoje tri elite, narativi mogu razvijati specifične percepcije, vjerovanja, ponašanja kao i tumačenja svih sigurnosnih pojava, posebno prijetnji. "Prijetnja se općenito može definirati kao izrazita namjera da se povrijedi, uništi ili kazni." (Ilić, 2017, p. 55) Jasno je da je doživljaj prijetnje kategorija podložna subjektivnom tumačenju, koje formiraju i na koje utiču narativi. Narativi o sigurnosti u Bosni i Hercegovini nisu dio sigurnosne strategije i formiraju se proizvoljno. Političke elite imaju motiv, sredstva i mogućnost da, za određeni poticaj ponude znatno iskrivljenu naraciju nacionalne sigurnosti. Sigurnosne determinante Bosne i Hercegovine, koje uključuju spisak i niz dokumenata ne obuhvataju temu dominantnog narativa ni diskursa, niti jasno navode ovlasti, obaveze i dužnosti u ovom polju. Ukoliko nisu determinirani i ograničeni, narativi su otvoreni za manipulacije i zloupotrebe, i za kreiranje i rekreiranje. Bitan problem su i načini kreiranja narativa, što se ogleda u raznovrsnim vezama i odnosima narativa sa svim akterima i poljima sigurnosti.

Drugi dio - Etnonacionalni identiteti u postkonfliktnom kontekstu kao plodno tlo za formiranje narativa

1. Determiranje i definiranje modernog kolektivnog identiteta

Ovo poglavlje bih počela napomenom da: "...nacije, nacionalne zajednice i nacionalni identiteti, kao suvremene povijesne pojave, moderni su fenomeni. Nastaju i izgrađuju se, tijekom socijalnih promjena i procesa dugoga trajanja, u epohi moderne i modernog društva, ne samo kao individualni i grupni identiteti, nego i kao moderni nacionalni kolektiviteti i ujedno kao kolektivni identiteti. I jedno (moderne nacije) i drugo (moderni etnički i nacionalni identiteti) i treće (moderni etnički i nacionalni kolektiviteti) i četvrto (kolektivni identiteti) pojavljuju se u Europi krajem 18. stoljeća, s nastupom epohe moderne i ostvarenjem njezina projekta, a izgrađuju se i neprekidno mijenjaju tijekom 19. i 20. stoljeća." (Korunić, 2005, p. 89)

Da bismo odgovorili na osnovna istraživačka pitanja koja predstavljaju sponu identiteta i narativa bitno je za početak utvrditi da je svako individualno ja sačinjeno od više kategorija, prvenstveno tu je kategorija pola (spolni identitet), koja, iako nije ne promjenjiva, univerzalna je i osnova kolektivne identifikacije i mobilizacije. Potom dolazi kategorija prostora (lokalni i regionalni identitet), te društveno-ekonomska, odnosno kategorija društvene klase. Anthony Smith smatra da potonji podrazumijeva dvije ili više sukobljenih klasa i samim time je isključiv. Širi kolektivni identiteti, poput vjerskog i etničkog, kao takvi dovode u pitanje ograničenja klasnih identiteta. (Smith, 2010, pp. 15-17) Danas, postoje mnoge etničke zajednice čiji se identitet zasniva na vjerskim mjerilima diferencijacije, tu se lako prelazi iz jednog identiteta u

drugi, i oni se često preklapaju. Historijski gledano vjerski i etnički identitet su vrlo bliski, ponekad i istovjetni, mada se analitički razlikuju. (Armstrong, 1982, p. 410) Prvenstveno, razlika počiva u tome da vjerski rascjepi mogu spriječiti pojavu etničke svijesti, iako religije nastoje da prekorače, i ukinu, etničke granice, činjenično stanje je da većina vjerskih zajednica podudara se sa etničkim grupama. Historijski gledano, nacije, nacionalne zajednice i nacionalni identiteti su moderne pojave, suvremeni historijski fenomeni. Pojam nacionalnog, kolektivnog identiteta uključuje osjećanje političke zajednice. Politička zajednica podrazumijeva zajedničke institucije i jedan kodeks prava za sve pripadnike zajednice, ukazuje na određeni društveni prostor, teritoriju sa kojom se njeni pripadnici poistovjećuju i kojoj pripadaju. (Smith, 2010, p. 22)

Iz gore navedenog zaključujemo je da je kolektivni identitet naroda Bosne i Hercegovine, kao i kod svih ostalih, mijenjao se kroz historijska razdoblja, bio određivan historijskim i društvenim prilikama i njegov suvremeni lik proizvod je najnovijih povijesnih prilika. (Filandra, 2012, p. 131) Bosna i Hercegovina se može smatrati da ima identitet koji počiva na vjerskim mjerilima diferencijacije. "U procesu nacionalnog diferenciranja domicilnog stanovništva, religije i konfesije su zapravo imale ključnu ulogu, tako da se i danas smatraju za uporišne tačke određenja identiteta, kao i individualne i kolektivne svijesti – kako o sebi samima, tako i o drugima." (Abazović, 2006, p. 77) Oficijelni diskurs religijsko-konfesionalnih zajednica u tradicionalnom životu BiH imao je jaku ulogu u ojačavanju političkih kolektiviteta. Ukoliko nam je jasno da je nacija imaginarna zajednica koja se konstruira kao i identitet, lako je utvrditi mogućnost uzročno-posljedičnog odnosa narativa i identiteta, na koje značajno utiču partikularni interesi društvenih aktera. (Lovrenović, 2002, p. 329 prema Abazović, 2006, p.77)

1.2. Bosna i Hercegovina između nacionalnog i etničkog identiteta

Racionalna država i teritorijalna nacija se smatra da su ponikle na Zapadu, prema tome, Smith razgraničava zapadni ili "građanski" model nacije od nezapadnog ili "etničkog" modela. Prema zapadnom viđenju nacije moraju imati teritorije (historijska zemlja, domovina, koljevka naroda), ljudi i teritorije pripadaju jedni drugima i prirodno bogatstvo te zemlje isključivo je namijenjeno njenom narodu. Sve to spaja ideja patrije, zajednice zakona i bar nekih institucija u kojoj vlada jedinstvena politička volja. S osjećajem političke zajednice i pravne, javlja se osjećaj jednakosti među narodom, koji pretpostavlja određene zajedničke vrijednosti i tradiciju tj. zajednička kultura i izvjesna građanska ideologija. Zadatak kreiranja zajedničke javne, masovne kulture predan je nosiocima socijalizacije, prvenstveno javnom sistemu obrazovanja i masovnim medijima. Narod je ujedinjen zajedničkim historijskim sjećanjima, mitovima, simbolima i tradicijom. S druge strane, obilježje etničkog modela je naglašavanje zajednice

rođenja i rodne kulture, nacija je zajednica ljudi iste loze. Etnički model sam po sebi se dijeli u više vrsta, najčešće ističe lozu, fiktivnu natporodicu, genealogiju i pedigre, mjesto prava u ovom slučaju zauzima vernakularna kultura, najčešće jezici i običaji. Ideja etničke nacije potkrijepljena je sviješću o mitovima, historiji i jezičkim tradicijama zajednice, čak i kada su drveni jezici propadali (kao oživljavanje bosančice u Bosni i Hercegovini kroz razne projekte, kao što je naprimjer knjiga "Bosančica za djecu", namijenjena za učenje pisma tog jezika. (vidjeti Prilog 1). Osnovni elementi etničkog shvatanja zajednice su: 1. genealogija; 2. narodna mobilizacija; 3. vernakularni jezici, običaji i tradicije. Bitno je naglasiti da se u oba modela nacije nalaze zajednička vjerovanja o tome šta sačinjava naciju, poput: ideje da su nacije teritorijalno omeđene jedinice populacije, da posjeduju zajedničku kulturu, mitove i sjećanja, da im pripadnici imaju zakonska prava i dužnosti, da postoji mobilnost po teritoriji i sistem proizvodnje sa podjelom rada. Svi ovi elementi koji rezultiraju definicijom nacije govore nam o složenosti nacionalnog identiteta.

Nacionalni identitet se oslanja na razne vrste identiteta i kombinira sa klasnim, vjerskim ili etničkim identitetima kao i sa ideologijama poput liberalizma, komunizma ili fašizma. (Smith, 2010, p. 21-31) BiH se konstituira po srednjeeuropskom, etnokulturnom modelu, koji ide od nacije prema državi. Naciju čine pripadnici istih etničkih odrednica kao što su zajednički jezik, teritorija, religija, kultura, običaji, sistem vrijednosti. Specifičnost BiH se ogleda u tome što se proces formiranja nacije odvija u višenacionalnom društvenom okruženju. Ne postoji preovladavajuća etnička zajednica koja se poistovjećuje sa nacionalnom državom, pretvarajući druge etničke zajednice u nacionalne manjine, "...već su uvijek kroz povijest bosanskohercegovački narodi kao posebnosti, u prilično ravnomjernim statističkim omjerima, izmiješano živjeli." (Filandra, 2012, p. 136)

Funkcije nacionalnog identiteta se jasno mogu razvrstati kao: 1. spoljne - teritorijalna, ekonomska i politička i 2. unutrašnje – socijalizacija pripadnika nacije kao državljana, najčešće kroz standardizirani, javni, masovni sistem obrazovanja. U daljim poglavljima će biti riječi o obrazovnom sistemu u Bosni i Hercegovini, koji predstavlja liniju razgraničenja i odraz je segregacije djece kroz instituciju "dvije škole pod jednim krovom". U situaciji kada je jedna od funkcija nacionalnog identiteta kompromitirana javlja se mogućnost razvoja čistog etničkog identiteta nacije što potvrđuje poziciju Bosne i Hercegovine u skladu sa prethodnom podjelom. U korak sa podjelom sistema obrazovanja idu i različiti mitovi, simboli i tradicije. Činjenica je da nacije zasnovane na etničkom identitetu prirodno teže vlastitom konstruiranju u državu. (Županov, 1998, p. 200) Budući da je BiH nacionalno složena država, ideji nacionalne isključivosti i ekskluzivnosti nema mjesta u nacionalnom projektu, mada su odstupanja od tog načela moguća i prisutna.

Zbog svega navedenog pati i samoidentificiranje i lociranje svoga "ja" unutar nacionalnog identiteta. Ideal nacije budi skepticizam i nosi sa sobom moralnu osudu, ljudi su zbog koncepta nacije spremni bili pogaziti građanska, vjerska i ljudska prava etničkih, vjerskih i drugih manjina. (Smith, 2010, p. 31-35)

2. Post-konfliktna kreacija etničke zajednice

Vrlo je bitno utvrditi razliku između etničkih kategorija, kao populacija za koje neki njihovi pripadnici misle da sačinjavaju posebnu kulturu, i etničkih zajednica (etnija). Etnije imaju:

1. kolektivno vlastito ime
2. mit o zajedničkim precima
3. zajednička historijska sjećanja
4. jedan ili više elemenata zajedničke kulture
5. povezanost s određenom "domovinom"
6. osjećaj solidarnosti kod značajnih dijelova populacije. (Smith, 2010, p. 40)

Etnije se sastoje od više subjektivnih elemenata, zato je vrlo teško govoriti o iskonskoj, tisućljetnoj etniji, i treba se kloniti primordijalističkih ideja nacije. Kolektivni kulturni identitet nacije ne počiva u jednoobraznosti elemenata kroz generacije, nego u osjećaju kontinuiteta iz generacije u generaciju (zajednička sjećanja, ideja o kolektivnoj sudbini itd.). Posredstvom linija kulturnog afiniteta u mitovima, sjećanjima, simbolima i vrijednostima, konstituira se etnija. Etnije se mogu raspasti cijepanjem ili proliferacijom, ali i u takvim slučajevima etnička zajednica postoji u nekom obliku. Do etničkog zatiranja može doći genocidom i etnocidom (kulturnim genocidom). Ono što je činjenica u vezi genocida jeste da rijetko postigne svoj cilj, rijetko dođe do zatiranja etničke zajednice ili grupe, i može djelovati u suprotnom smjeru, može oživjeti etničku koheziju. U Bosni i Hercegovini je činjenično stanje da je rat postojeće nacionalne različitosti produbio, radikalizirao i ideologizirao, no također je preobrazio identitet i razvio nacionalnu samosvijest što rezultira kreacijom etnije.

Do promjene identiteta dođe sa traumatičnim događajima, poput rata, izgnanstva, porobljavanja itd. koji narušavaju tkivo kolektivnog identiteta, no obnavljaju osjećaj zajedničkog etniciteta. Do etničke identifikacije dolazi stvaranjem države, vojnom mobilizacijom i organiziranom vjerom. U Bosni i Hercegovini vidimo postojanje ranog konfesionalnog nacionalizma koji prelazi u teritorijalni politizacijom teritorije u ratovima tokom raspada socijalističke Jugoslavije. To je ključni događaj u kolektivnom samopoimanju svih naroda i tačka od koje se svi naredni događaji odvijaju u BiH. (Filandra, 2012, p. 253) Veber ističe važnost političkog djelovanja za etničko oblikovanje, tvrdeći da politička zajednica nadahnjuje vjeru u zajednički etnicitet. (Katunarić, 1980, p. 21) Stvaranje države ratovanjem je i važnije, jer je "...rat tvorac

države, a država tvorac rata...ratovi uobličavaju etničke zajednice". Samim time, rat nije topionica etničkih razlika nego mobilizator masa i etničkih sentimentata i nacionalne svijesti, kao i dobavljač mitova i sjećanja za buduće generacije. (Tilly, 1985, pp. 169-187) Organizirana vjera u ovoj situaciji ima duhovnu i društvenu ulogu, mit o zajedničkom etničkom porijeklu i heroji etničke zajednice su heroji vjerskog predanja. Etnička samoobnova se može desiti kroz:

1. vjersku reformu – koja se uvijek prepliće sa etničkom samoobnovom
2. kulturno pozajmljivanje – na širem kulturnom području etnički opstanak nalazi potporu u pozajmljivanju i kontroliranom kulturnom kontaktu
3. narodno učešće – kroz pokrete društvenih slojeva i klasa, najčešće kroz veće učešće u kulturnoj ili političkoj hijerarhiji
4. mitove o etničkom izboru (Smith, 2010, p. 61-65)

U Bosni i Hercegovini konfesionalno-grupni interes je bio artikuliran i razvijen među političkom elitom već prve decenije 20. stoljeća. Abazović ističe da je mjesto, uloga i značaj religije i religijskih zajednica u poslijekonfliktnom periodu neminovno determinirana njihovim mjestom, ulogom i značajem u ratu. (Abazović, 2006, p. 79) Devedesetih godina dolazi do političke mobilizacije postojećih religijskih tradicija i raspoloživih religijskih resursa, kao i religijskog simbolizma sve tri velike religije koje su prisutne na ovom prostoru, sve tri religijske zajednice tretirale su religiju kao važan izvor političkog legitimiteta i djelujući kao nacionalne, politički legitimirane instance snabdjele su svoje nacionalističke političke stranke dodatnim legitimitetom. Tako su "...sve dominantne nacionalističke strategije praktično djelovale i pod stanovitim "svetim pokrovom"." (Vrcan, 2003)

Ono što je potom uslijedilo je kulturna revolucija koja prethodi ovakvom, novom samopoimanju. Pred sami kraj socijalizma, u okviru bosanskohercegovačkog kulturnog koda, upadljivo se izdvajaju posebni nacionalno-kulturni izrazi. Novo viđenje kulture prvo se iskazuje u polju književnosti kroz antologije pjesništva. (Filandra, 2012, p. 256) Kultura se vezuje uz lične identitete i upotrebljava za afirmaciju specifičnih identiteta - nacionalnih, etničkih, spolnih, regionalnih. Kultura je zamijenila ideologiju i postala temelj za uspostavljanje novog transnacionalnog identiteta, koji se oblikuje na temelju isključivanja drugih. (Vrcan, 2001, p. 108) Kulturu je moguće koristiti kao distribucijsko sredstvo narativa, o čemu će biti riječi u daljim poglavljima.

Kada se bosanski nacionalni projekt odvojio od bosanskog obrasca jedinstva u različitostima on je postao običan, destruktivan i nasilan prema drugačijem, baš kao i svaki etnički nacionalizam. (Filandra, 2012, p. 144)

Uz lokaciju, autonomiju, jezik, trgovinu i organiziranu vjeru ovi faktori doprinose opstanku etnija, te tradicija i historija oblikuju riznicu etničke kulture. Etničko jezgro države uobličava

karakter i granice nacije i države srastaju u nacije na osnovu takvog jezgra. Ipak, nemoguće je govoriti o povezanosti modernih nacija sa etničkim jezgrom jer se samo jezgro mijenjalo a mitovi i simboli kreirali kada su etničke veze bile nedefinirane i nerazgovjetne.

2.1. Tipovi etničkih zajednica – Bosna i Hercegovina kao vertikalna etnija

Postoje dva tipa etničkih zajednica – lateralne i vertikalne. Lateralnu etniju su, u početku, sačinjavale aristokrate i svećeništvo, koji su se postepeno osposobili za inkorporaciju srednjih slojeva i perifernih regija u dominantnu, etničku kulturu, putem nove, birokratske države. Država je preko vojnog, sudskog, administrativnog i fiskalnog aparata regulirala i rasprostirala vrijednosti, mitove, tradicije i sjećanje koje je predstavljalo refleksiju dominantnog aristokratskog etničkog jezgra. Na taj način, prilagođavanjem, definirao se novi, širi kulturni identitet. Preko tri revolucije: administrativne, ekonomske i kulturne, birokratska država je periferne regije i njihove etnije inkorporirala u dominantnu lateralnu etničku kulturu, te je potom izvršena socijalizacija preko javnog, masovnog obrazovnog sistema.

Za razliku od lateralnih, vertikalne etnije su imale organiziranu vjeru kao sredstvo mobilizacije i kao cjelokupan način života. Narodi koje su uobličile religije imaju niz problema: vjera zna djelovati kao zaštitna čahura i sprječava preobražavanje zajednice u naciju. U ovom slučaju, glavni zadatak etničke inteligencije je da mobilizira ranije pasivnu zajednicu da oblikuje naciju oko nove vernakularne historijske kulture, koja se ponovo otkriva. Moralna i politička revolucija vrši se: pokretom sa pasivnosti na aktivno potvrđivanje zajednice, smještanjem zajednice na teritoriju, ekonomskim ujedinjavanjem, slavljenjem masa kroz vrijednosti, sjećanja i mitove i pretvaranjem etničkih pripadnika u građane. Konstruiraju se mape zajednice i moralna načela iz etničke prošlosti, na dva načina: povratkom prirodi i prostoru ili korištenjem historije i naročito, formiranjem kulta zlatnog doba (srednjevjekovna Bosna). (Smith, 2010, p. 87-108) Prilikom konstitucije nacije u Bosni i Hercegovini, u znanosti se potvrđuje stav "...da su procesi nacionalne integracije u Zapadnoj i Istočnoj Europi tekli prema različitim obrascima, koji su tvorili građanske (civic nations) nasuprot etnički nacijama (ethnic nations)" (Brubaker, 1999, p. 56), da je pripadnost naciji u prvom slučaju uvjetovana državljanstvom, a u drugom pripadnošću etničkoj zajednici te da su prve zajednice pretežno političke, a druge kulturne tvorevine. Jasno je da po svim navedenim klasifikacijama Bosna i Hercegovine spada u kulturnu tvorevinu. Da li će ili ne određeni etnički identitet postati politički relevantan ovisi o društvenom kontekstu. Bosna i Hercegovina je skladno situaciji pružila savršen okvir za formiranje etničkih identiteta. (Eriksen, 1993, p. 158) Nakon dugogodišnje etnizacije svakodnevnog života, BiH se više ne može rekonstruirati kao nacionalna država, ponajprije jer je koncept nacionalne države rezerviran za homogene etničke zajednice, dok je BiH je

multietnička zajednica u kojoj se etnije ponašaju kao nacije, što može da vodi daljem teritorijalnom raslojavanju zemlje i diskriminaciji. (Mujagić, 2017, p. 33)

3. Rezime poglavlja

Identitet, kolektivni ili individualni nije samo "tu" već je nešto što se uspostavlja ili konstruira. Svaki ljudski identitet je društvenog karaktera, dakle rezultat je društvene interakcije. U BiH i na Balkanu pitanje pripadnosti kolektivnom identitetu, kao i društveno učestvovanje u diskursu i obavljanje praksi koje se tiču etničkog kao kolektivnog identiteta, je veoma važno. U literaturi studija narativa polazi se od nekoliko osnovnih pretpostavki kad je u pitanju nacionalni identitet. Jedna od glavnih premisa shvatanja identiteta kao diskursivnog konstrukta je Andersonova ideja "zamišljenih zajednica" unutar kojih se identitet proizvodi i reproducira kroz diskurs kao društvena praksa, a prema studiji Stjuarta Hala, nacionalni identitet se promatra kao 'nativ' koji se nanovo konstruira u različitim vremenima i kontekstima: "Neka nacionalna kultura je diskurs – način konstruiranja značenja koji organizira i utiče kako na naše radnje tako i na naše koncepcije sebe samih... ovi (identiteti) su sadržani u pričama koje se pričaju, sjećanjima koja povezuju njihovu sadašnjost sa prošlošću, i imaginacijama koje se iz njih konstruiraju." (Hall, 1996, p. 613)

Kolektivni identiteti ne postoje neodvojivo od pojedinaca baš kao što i individualnost ne može da postoji iznad društva: i kolektivni, kao i pojedinačni identiteti, stalno su u procesu pregovaranja, potvrđivanja i promjene od strane pojedinaca koji se identificiraju sa nekom grupom ili društvenom kategorijom i djeluju u njeno ime i ova dva nivoa su međusobno povezana. Na taj način dolazi do narativne konstrukcije identiteta.

U daljim poglavljima ćemo se dotaći publike narativa kao i načina na koji političke elite kreiraju nativ, pa kroz njega i identitet. Uzevši u obzir sve ove elemente Vodakova ističe da: "...ako nacija jeste zamišljena zajednica, a istovremeno i mentalni konstrukt, imaginarni kompleks ideja koje sadrže barem definirajuće elemente kolektivnog jedinstva i zajedništva, granica i autonomije, tada je ova slika realna u onoj mjeri u kojoj je neko u nju uvjeren, koliko vjeruje u nju i koliko se emotivno poistovjećuje sa tom zajednicom. Pitanje kako ova zamišljena zajednica dolazi do umova onih koji u nju vjeruju je lako: zajednica se konstruira i prenosi u diskursu, posebno u narativima nacionalne kulture. Nacionalni identitet je stoga proizvod narativa." (Majstorović, 2011, p. 61)

Treći dio - Etnopolitika i etnonarativi

1. Nedovršeni mir Dejtonskog mirovnog sporazuma ⁴

Platforma Predsjedništva Bosne i Hercegovine u ratnim uvjetima, idejni projekt očuvanja i odbrane zemlje, bila je antifašistički intoniran, političko-ustavni projekt viđenja budućnosti zemlje. Promovirala je ideje i principe koji "...afirmišu historijske specifičnosti Bosne i Hercegovine kao multietničkog društva i države". (Pejanović, 2005, p. 68) Time se potvrdila odluka prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a iz 1943. godine. BiH se odredila kao građanska republika, pa potom konstitutivnih i ravnopravnih naroda Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika ostalih naroda koji u njoj žive. Unutrašnje uređenje države zasnivalo se na regionalnoj i lokalnoj samoupravi, koja uvažava ekonomske, kulturne, historijske i etničke kriterije. Etnički kriterij se ovdje upadljivo stavlja na četvrto mjesto. Platformom se odredilo da se u interesu države ne može pristati na mir koji bi za osnovu imao "...stvaranje etnički čistih teritorija ili regionalnu podjelu BiH na isključivo etničkoj osnovi" – kako se upravo dogodilo Dejtonskim mirovnim sporazumom." (Filandra, 2012, p. 245) Već krajem 1992. došlo je do narušavanja duha Platforme, ideja o teritorijalno-politički podijeljenoj tronacionalnoj državi nadjačala je duh građanske Bosne i Hercegovine i opstala do najnovijeg vremena. U rat se ušlo sa idejom građanske, a iz njega izašlo sa zbiljom etnički podijeljene države ozakonjene u Ustavu.

Ustav Bosne i Hercegovine, Aneks 4 Mirovnog sporazuma, trebao je uvesti institucije i službe analogne onima u drugim demokratskim zemljama, te pokrenuti tranziciju ka demokratiji, građanskom društvu i ekonomiji zasnovanoj na slobodnom tržištu. Mujagić navodi da ovim ustavom bez vrline, Bosna i Hercegovina ostaje u međunarodno priznatim granicama, ali istovremeno dobija strukturu države sa institucijama konkordacijske demokratije. (Mujagić, 2017, p. 25) Konkordacijsku demokratiju karakterišu: ustavna etnizacija društva, internacionalizacija državnog prava, privremenost, legalizacija zločina i ratnih ciljeva, etnička-konsenzus demokratija, etničko determiniranje političkih odluka, asistencija izvana, gubitak državnog suvereniteta, konstantna povreda ljudskih prava i pravna antinomičnost ustavnih rješenja. (Sarčević, 2010, p. 427) Karakter državnog parlamentarizma, odnosno državne zakonodavne vlasti u Bosni i Hercegovini, se jedino može objasniti konkordacijskom demokratijom. Zakonodavnu vlast čine etnički delegati i entitetski parlamentarci, kod čijeg se izbora primjenjuje dejtonski princip etnoteritorijalne podjele Bosne i Hercegovine, pa se pretpostavlja da Srbi isključivo žive i imaju prebivalište na teritoriji Republike Srpske, a

⁴ Mustafa Imamović iznosi ideju nedovršenog mira Dejtonskog mirovnog sporazuma - koji je završio rat, ali nije vratio zemlju u mirnodopsko stanje. (Imamović, 2005, p. 28 prema Filandra, 2012, p. 370)

Bošnjaci i Hrvati na teritoriji Federacije BiH da bi ostvarili politička prava. (Mujagić, 2017, p. 30) Činjenica da su i u Predsjedništvu predstavljeni konstitutivni narodi ide u prilog konkordacijskom modelu političkog režima u BiH.

Najjednostavniji uvid u političku praksu BiH prikazuje nedostatak ključnih elemenata ustavnog liberalizma i jasno stavlja kolektivna prava etničkih grupa iznad prava individua – etnički princip određuje u dominantnoj mjeri ustavne procedure i funkcioniranje državne vlasti dejtonskog ustava. (Šarčević, 2009, p. 67) Postoji i institucija Visokog predstavnika koja nadomješta politički vakuum, jer vodeće stranke nisu mogle postići konsenzus o osnovnim pitanjima zajedničkog interesa, kao što su grb i zastava, himna, novac, obrambena i sigurnosna politika, reforma policije itd.

U institucionalnom smislu ustav ozakonjuje neprohodni model odlučivanja u Parlamentarnoj skupštini, u Predsjedništvu i Vijeću ministara i "podstiče dezintegracione politike i politički sistem koji živi od konflikata i stanja permanentne suprotstavljenosti konstitutivnih naroda". (Hartwig, 2007, p. 22)

"...u zemljama koje nemaju osnove u ustavnom liberalizmu, uspon demokratije često dovodi do hipernacionalizma i ratnog huškanja. Otvaranjem političkog sistema, različite grupe inkompatibilnih interesa stječu pristup moći i provode svoje zahtjeve. Političke i vojne vođe koji su često ratoborni ostatci starog poretka, shvaćaju da ako žele uspjeti moraju okupiti mase oko nacionalnog cilja. Rezultat je otvorena agresivna retorika i politika koja isuviše često zemlje vodi ka konfrontaciji i ratu". (Fareed, 2003, p. 114 prema Mujkić, 2007, p. 4)

Jasno je da je Mirovni sporazum iz Daytonaca zacementirao povoljnu političku klimu za kreiranje narativa. U situaciji gdje se etnonacionalni identitet u oslabljenoj državi zakonski normira i propiše, narativi postaju dio svakodnevnice, bez adekvatnih demokratskih mehanizama za borbu.

2. Individua, Konstitutivni narodi i političke elite Bosne i Hercegovine

Kao što je rečeno narative kreiraju subjekti, kao individue i kao kolektivi. Obzirom da je već utvrđena formacija i odnos individualnog i kolektivnog u Bosni i Hercegovini, vrijeme je da se utvrdi koju ulogu ima svaki od aktera, pojedinačno i grupno, u kreiranju narativa.

Prema Jürgenju Habermasu "svaka pojedina osoba treba biti priznata na trostruk način: jednake zaštite i jednakog poštovanja njihovog integriteta kao nezamjenjivih individua, kao članova etničkih ili kulturalnih grupa, te kao građana, to jest, kao članova određene političke zajednice." (Habermas, 1996, p. 496)

Ranije smo zaključili da se Ustavom BiH favoriziraju kolektivna nad individualnim pravima. U svakodnevnoj praksi to znači da mjesto individuuma u društvu ovisi o njegovom pripadanju

jednoj ili drugoj zajednici, i tako produbljuje podjele. (Maalouf, 2000, p. 149) Ako uzmemo oba navedena stava u obzir, možemo zaključiti da je građanin Bosne i Hercegovine priznat samo kao član etničke grupe i putem tog priznanja biva priznat kao član političke zajednice. Bosanskohercegovački građanin izgleda ima samo dvije svrhe: reproduktivnu – povećati biološku masu kolektiva i pseudopolitičku – glasati za svog srodnika na izborima. Etničko političko predstavljanje dovodi do nestanka "...političkog građanina u pluralizmu njegovih identiteta i interesa". (Bakšić-Muftić, 2001, p. 297) Ovu specifičnu bosanskohercegovačku politiku Mujkić naziva etničkom oligarhijom, a ne demokratijom građana, koja potire vrijednosti europskog prosvjetiteljstva, samostalnog čovjeka i apstraktnog građanina. (Mujkić, 2007, p. 111)

Filandra navodi da je formula o tri konstitutivna dijela tempirana bomba u temeljima ove države, proizašla iz mita o nacionalnog državi. (Filandra, 2012, p. 250) Prihvatanje korištenja pojma konstitutivni narodi, obzirom na njegovu višeznačnost i neodređenost, nosi opasnost da bude sjeme i podsticaj nesporazumu. Konstitutivnošću naroda htjela se ukinuti mogućnost nacionalno ekskluzivne vlasti i osigurati jednaka ljudska prava, deset godina kasnije moguće je argumentirati da je to imalo upravo suprotan politički cilj. Striktna diferencijacija između pripadnika konstitutivnih naroda dovela je do toga da oni koji ne pripadaju niti jednom od tri konstitutivna naroda isključeni su iz određenih političkih prava. Do sada se nije desio niti jedan ozbiljan pokušaj promjene diskriminatorskih načela Ustava.

Nova postkomunistička elita formirala se u radikalnom otklonu od predhodne socijalističke, to međutim, nije značilo promjenu političke kulture te elite. Ona je po stilu vladanja ostala autoritarna. Formirana je: 1. od potomaka ranijeg plemstva i staleža s restauratorskim osobinama, legitimitet crpi iz porodičnih korijena i tradicije i 2. drugi faktor regrutiranja bila je vjera, bitno je naglasiti i 3. dio nove političke elite došao je iz nacionalnih i intelektualnih krugova. Izborna pobjeda etnonacionalističkih stranaka u Bosni i Hercegovini postignuta je naporima religijskih institucija, i nastavljena do danas. Po svim politološkim i sociološkim parametrima postkomunistička, etnonacionalna elita ne može se smatrati demokratskom, te stoga ne može ni ostaviti takav utjecaj na društvo. Ni liberalna politička elita nije ništa više demokračna od etnonacionalne. Politički krugovi fokusirali su se na željeni model društva restauracijom potisnutih građanskih, vjerskih i nacionalnih vrijednosti, ne države. Već je ranije utvrđeno koliko elite mogu uticati na narative u svakom polju, posebno u sigurnosti koja je obavijena velom tajnosti. Pod pokrovom religije, sigurnosni narativ je otvoren za skrivene manipulacije, pretjerivanja, promoviranja raznih interesa i podriivanja statusa individue u bosanskohercegovačkom društvu. (Filandra, 2012, pp. 351-364) Ustavni okvir ohrabruje

određenu vrstu oligarhije etničkih grupa, koje provode svoju vrstu demokratije etničkih grupa. (Mujkić, 2007, p. 2)

Jasno je da je došlo do kreiranja *"Etnopolisa: zajednica koju karakterizira politički prioritet etničke grupnosti nad individuumom, prioritet koji je proveden kroz proces demokratske samolegislacije, zajednica koju karakterizira politički prioritet etnički grupnog prava na samoodređenje nad pravom građanina na samoodređenje, pri čemu je članstvo građanina u političkoj zajednici predodređeno njenim ili njegovim članstvom u etničkoj zajednici. Politička praksa i naracija koja opravdava ovaj etnički utemeljen društveni konstrukt nazva se etnopolitikom."* (Mujkić, 2007, p. 3)

3. Etnopolitika = etnonarativi

3.1. Etnopolitika

Etnopolitika je na tragu Roger Friedlandove definicije religijskog nacionalizma - centralni interes je kolektivna solidarnost u religijskoj vjeri koju dijele porodice, a ne u suglasnosti građana. (Friedland, 2001, p. 126) Kolektivitet je po ideologiji religijskog nacionalizma određen kroz dvostruku isključivost: 1. njemu ne pripadaju oni koji su druge nacije/konfesije i 2. religijski nacionalizam insistira na simbiozi političkog i religijskog. (Mujkić, 2004, p. 154) U Bosni i Hercegovini etnopolitika nalikuje religijskom nacionalizmu koji se poziva na pravo da upravlja politikom jer je pomogao u tvorenju etnonacionalne politike. Religijski nacionalisti odnos nacija-konfesija praktično razumijevaju po principu da se svaka promjena nacionalnog tumači kao pogubna za naciju. Bosanske etničke grupe (konstitutivni narodi) formirane su uzduž religijskih linija. Forma religioznosti je inače jedina značajnija razlika između grupa. Gore spomenuta pseudopolitička obaveza da se glasa za svoga postaje religijska obaveza građanina. Etnopolitika nudi kolektivističku doktrinu sa skupom moćnih metafora o srodstvu i solidarnosti koja služi kao osnova za političku konstrukciju novog društvenog identiteta utemeljenog na invenciji razlike između onih koji se smatraju drugima, kao i na nasilnoj redukciji svakodnevnih interakcija sa drugima. Bitno je naglastiti da etnopolitika nema svoju doktrinu, formu vladavine ili principe "...ona je više poput parazita na egzistirajućim ili prohujalim, sveobuhvatnim političkim doktrinama." (Mujkić, 2007, p. 9) Doktrina etnopolitike je u osnovi kombinacija fragmenata, fraza, doktrina i principa: socijalizma, liberalne demokratije, fašizma, nacionalizma, ali i historijskih naracija, mitologija, književnosti, religije, tradicije i događaja koji se interpretiraju kao od vitalnog značaja za grupu.

Etnopolitika u Bosni i Hercegovini predstavlja politički kontekst u kojem je građanstvo osobe predviđeno njegovim ili njenim srodstvom. Za razliku od građanskog ideala inkluzije

etnopolitika u BiH se razvija kao mehanizam ekskluzije. Građani su od početka podijeljeni u autohtone grupe i ostale, tuđe grupe, potvrđene ne-doktrinom etnopolitike.

Može se zaključiti da: "... na širem političkom planu, uslijed (ne)specifičnog aktivizma ključnih aktera, domaćih i međunarodnih donosilaca odluka, te kreatora politika, nedovoljno razvijenog civilnog društva i u njemu samodovoljnih "nezavisnih" elita, medija nedosljednih i u izvjesnom smislu sumnjivo profiliranih profesionalnih standarda, kao i politički nedovoljno obrazovanog puka, a uz establishment religijskih zajednica takav kakav je, uzroci ovog i ovakvog stanja sve su manje na agendama, dok se sve više energije usmjerava na ostvarivanje kratkoročnih partikularističkih interesa." (Abazović, 2006, p. 101)

U narednom poglavlju će biti riječi o naraciji kao vidu kreiranja i ostvarivanja partikularnih interesa sukladno sa gore navedenim zaključkom.

3.2. Vitalni nacionalni interes

Etnopolitika kao "ne-doktrina" nema nekog cilja ili vizije osim ostajanja na vlasti. Ni dobrobit bilo koje etničke grupe, ni vitalni nacionalni interesi nisu krajnji cilj etnopolitike. Njen razlog postojanja je kriza, konstantno pozivanje na egzistencijalnu opasnost, ugroženost s kojom se njezina grupa stalno suočava. (Mujkić, 2007, p. 9) Premanentno stanje krize i ugroženosti i konstantna okruženost raznim nariranim sigurnosnim prijetnjama jedini je učinkovit način ostajanja na vlasti. Bitno je istaći ulogu paradigme vitalni nacionalni interes koja često služi kao krinka za narative kojima se političke elite služe da ostvare partikularni interes, kako u polju sigurnosti, tako i na poljima raznog društvenog djelovanja. Vitalni nacionalni interes se može naći u svakoj sferi djelovanja npr. prilikom glasanja na izborima, glas za predstavnika "svoje" srodničke grupe predstavlja se kao vitalni preduvjet kako za egzistenciju individue, tako i grupe.

Trnka u duhu ovoga pojašnjava koncept kolektivnog nacionalnog prava, čiji je sadržaj u tome da se nijedna odluka o pitanjima vitalnog nacionalnog interesa ne može donijeti bez suglasnosti, odnosno protivno volji predstavnika konstitutivnih naroda. (Trnka, 2000, p. 57) Tumačenje kolektivnog prava kao vitalnog nacionalnog interesa omogućava narodnim predstavnicima veliki prostor za svakovrsnu političku manipulaciju uz istovremeno lišavanje bilo kakve političke odgovornosti. Jasna je količina opskurnosti pojma vitalni nacionalni interes.

Mujkić ističe da: "Jedini kondominij koji djeluje u Bosni i Hercegovini je kondominij etničkih političkih, kulturnih i ekonomskih oligarhija čiji su privatni interesi ujedino i vitalni nacionalni interesi." (Mujkić, 2007, p. 9)

Odnosi između društvenih vrijednosti, sigurnosnih rizika i interesa je središnje pitanje definiranja sigurnosne politike jedne zemlje. "Može se zaključiti da su izvorište za definiranje

nacionalnih interesa jedne zemlje njezine temeljne društvene vrijednosti. One su polazni kriterij za procjenjivanje sigurnosnog položaja zemlje...Društvene vrijednosti utiču na procjene o važnosti pojedinih rizika, reakciju društvenih grupa i pojedinaca na percepciju rizika. U interakciji društvenih vrijednosti i sigurnosnih rizika mogu se identificirati posebni i zajednički interesi konstitutivnih nacija u Bosni i Hercegovini. Promatrane kroz filter sigurnosnih rizika, temeljne društvene vrijednosti oko kojih je ostvaren konsenzus mogu biti transformirane u nacionalne interese zemlje i njezinog društva." (Lisica, 2011, p. 160) Jasno nam je da, umjesto narativa zaštite vitalnog interesa jednog konstitutivnog naroda, sasvim je moguće, u skladu sa poglavljem "Ciljevi sigurnosne politike" u dokumentu "Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine", voditi se interesima svih naroda i građana Bosne i Hercegovine. Iako u dokumentu nisu jasno i cjelovito određeni, primarni interesi bi trebali biti: 1. stabilnost uže i šire regije; 2. približavanje i institucionaliziranje odnosa sa bitnim međunarodnim strukturama (NATO i EU) i 3. neovisnost, suverenitet i teritorijalna cjelovitost BiH, kroz zaštitu ustavnog poretka, razvoj ljudskih prava, slobodu i sigurnost. (Lisica, 2011, p. 161)

3.3. Etnonarativi

Obzirom na to da su kulturne tradicije bosanskohercegovačkih građana isprepletene i nema jezičkih barijera, postoji sličnost običajnih rituala i praksi, nemoguće je razumijevanje historije jedne bosanskohercegovačke etničke grupe bez historija drugih grupa (čak pretpostavljaju egzistenciju drugih). Činjenica je da kulturni sadržaji koji su se artikulirali unutar bosanskohercegovačkog konteksta nemaju baš nikakvu konotaciju u smislu konstitutivnih naroda i pripadajućih im vjerskih zajednica, nego svjedoče o dubokom i slojevitom zajedničkom nasljeđu ove zemlje i njenih kultova i etnosa koji su se smjenjivali kroz historiju. (Lovrenović, 2010, p. 220) Problem s kojim se suočila etnopolitika bio je u tome kako rekonstruirati jednu utemeljujuću etničku naraciju i time proizvesti partikularnu etničku kulturu bez drugoga. Iskoristivši tragičnu historiju rata i etnički utemeljen politički angažman etabliran Dejtonskim mirovnim sporazumom, kao i etnički segregirano obrazovanje, etničke narative je bilo vrlo moguće iskonstruirati. Politika kulturalnog identiteta, politika ključnih ili vladajućih naracija samorazumijevanja etničkih grupa u sferi politike neizbježno, u Bosni i Hercegovini, znači očuvanje etnopolitičke elite – koja je kreirala utemeljujući narativ - na vlasti. (Mujkić, 2007, pp. 5-10)

Primarno je istaći značaj etnonarativa i na individuu. "Samointerpretacije osobe i njezinog samodefiniranja značajno su sužene politički nametnutom etničkom naracijom, duboko podržanom naracijom religijskih službenika. Još gore, etnopolitička koncepcija shvata osobu kao interpretiranu i definiranu od strane nekog drugog – etničkih i religijskih elita – dok su

njezina djelovanja konstituirana uz pomoć kulturalno dezinformiranih naracija." (Benhabib, 2004, p. 295)

Psihopatologija života pod takvom etnopolitikom i etnonaracijom kreira okruženje puno mržnje prema drugome, a ne prema etnooligarhiji. Drugi su uvijek krivi za opstrukciju vladavine prava i pravde, i u ovom momentu je važno naglasiti ulogu koju igraju mediji koje kontrolira etnooligarhija za plasiranje narativa, o čemu će detaljnije biti riječi kasnije. Potrebno je također naglasiti da svrha instrumentalizirane mržnje nije novi rat, iako često medijski naslovi upravu upućuju na novi sukob. Cilj ove tri nacionalne filozofije nije otpočinjanje nekog novog fizičkog obračuna. Njihov cilj je održati određeni nivo frustracija među običnim građanima i na temelju toga održavati logiku isključivosti i nepovjerenja prema drugim etničkim grupama i na taj način produžavati svoju vlast. (Kukić, 2004)

Etnonarativ, kao i etnopolitika je ne-doktrina sačinjena od raznih esencijalističkih naracija – kao što su mitovi, religija, historija, jezik, etnički običaji, književnost i umjetnost, razna kulturna postignuća jedne društvene (u BiH slučaju etničke) grupe koja drži da je bliža istini, dobroti i pravoj ljudskoj prirodi od druge grupe ljudi. Na takav način se kreira pretprosvjetiteljska situacija na koju je upozoravao Immanuel Kant pozivajući čovjeka da izađe iz vlastite samoskrivljene nezrelosti i da se ne ustručava koristiti se vlastitim umom. (Kant, 1984, p. 49) Ojačane političkom i ekonomskom moći i kulturno-društvenom, kao i krizom identiteta partikularne različitosti mogu postati kandidatima za metanaraciju. Ono što može biti legitimni zahtjev za priznavanje razlike postaje apsolutistički zahtjev produkcije razlika pod svaku cijenu, što se ogleda u esencijalističkim naracijama raznih elemenata društvene stvarnosti, čije će specifičnosti biti objašnjenje kasnije u radu, kroz jezik, obrazovanje, historiju, tradiciju, simbole i medije. Naracija koja se istakne kao dominantnija postaje metanaracija (ili master narativ) u političkoj borbi za dospijeće na vladajuću poziciju.

Da rezimiramo: "...na djelu je vladavina nacionalističke, u velikom stupnju nerazborite kolektivističke sveobuhvatne doktrine ili, bolje reći, doktrina u skladu s bosanskohercegovačkim ustavom i njegova tri konstitutivna naroda koja konstituiraju ne demokratsku, već nacionalističku Bosnu. Govor ovih doktrina je primarno esencijalistički – sastoji se iz niza vječnih istina o datom kolektivu, iz tablice njegovih zajedničkih vrijednosti koji transcendiraju dati društveno-historijski kontekst projekcijom kolektiva koji vječito tavori u zamišljenom transhistorijskom kontekstu. Bijeg od historičnosti, sistematsko brisanje sjećanja i diskvalificiranje onoga "što je bilo prije", na čije mjesto dolazi proizvedeno "ono što je oduvijek bilo", permanentna je odlika totalitarnih kolektivističkih sistema koji na taj način pokušavaju nadmašiti vlastitu temporalnost. Još ako je, kao što je kod nas, u jezgri te apsolutističke naracije oko koje se homogenizira identitet kolektiva, religija – islam,

katoličanstvo i pravoslavlje – ta naracija stječe neku vrstu transcendentne garancije, a tu prestaje svaki razgovor. Etničke istine uz pomoć vjerskih institucija postaju vanvremene istine." (Mujkić, 2007, p. 33)

Četvrti dio – Naracija reaproprijacije kulturnog vlasništva

Revidirani nacionalizam etnopolitike oslanja se na prepravljanje ideologije tako da se ona mora odreći kolektivnog vlasništva u ime kolektivnog vlasništva u kulturi, dakle, industrijsku revoluciju i agrarnu reformu smjenjuje reaproprijacija kulturnog blaga. (Vlaisavljević, 1998, p. 22) Zadaća reaproprijacije spada u domen historije, književnosti, nacionalnog jezika itd. Najčešće intelektualci bliski etnopolitičkom shvatanju nacije istupaju kao interpretatori etničkih naracija, oni koji vrše reaproprijaciju i iskopavaju autentične elemente zajednice. U ovom poglavlju ostvaruje se kratki uvid u razna oruđa etnonarativa u Bosni i Hercegovini.

1. Jezik

Takozvani jezički zaokret započet je radovima nekolicine filozofa, među prvima Ludviga Vitgenštajna. Jezik čine brojna sredstva koja se mogu upotrebljavati na mnoštvo različitih načina, u različite svrhe – kao i bilo koja druga oruđa. Značenje riječi određeno je njihovom upotrebom, što implicira da imaju mnoštvo potencijalnih značenja, koja se određuju konkretnim kontekstima i pravilima upotrebe, a ne nekom suštinom koju označavaju. Sistem pravila upotrebe riječi, koji određuje funkciju svake riječi, samim tim i njeno značenje, unutar tog određenog sistema, Vitgenštajn naziva jezičkom igrom. (Stojnov, 2005, pp. 42-47)

Edwards smatra da se prilikom definiranja etniciteta moraju uzeti u obzir i subjektivne i objektivne okolnosti: objektivne se tiču nepromjenjivih stvari kao što su: jezik, rasa, geografija, religija i porijeklo; subjektivne podrazumijevaju da je etnička pripadnost dobrovoljna i promjenjiva i nije utemeljena na činjenicama. Autor etnicitet definiše spajajući ove okolnosti i navodi da se pripadnost nekoj skupini može ostvariti preko zajedničkih obilježja (jezika, religije i dr.) ili pomoću subjektivnog doprinosa osjećaju kolektiviteta ili kombinacijom istih. (Edwards, 1985, p. 6) Jasno je da su moguće narativne manipulacije zajedničkih obilježja. U tom slučaju ono postaju oruđem etnonarativa. Za početak naglašavam: jezični odabiri su subjektivni i politički motivirani. (Greenberg, 2005, p. 21)

1.1. Jezik i nacionalni odnosi

Pojmovi jezik-društvo-nacija-politika su u uzročno-posljedičnom odnosu, te je neosporno da je idealna formula u njihovom odnosu 1 jezik = 1 država = 1 nacija = stabilne političke prilike. U

slučaju bilo kakvog disbalansa u idealnom omjeru ili poremećaja u ustaljenim odnosima, u pravilu slijede ili mogu slijediti ozbiljni problemi u funkcioniranju jednog ili više faktora.

- Jeziku je potrebno društvo i društvu je potreban jezik.
- Jezik može pripadati nacionalnoj zajednici i ako je jezička zajednica determinirana nacionalno, jezik je podređen širim nacionalnim interesima i ima širu, ekstralingvističku ulogu. U nastojanju nacije da podredi jezik svojim nacionalnim interesima granica između nacionalnog i nacionalističkog blijedi i nestaje, putem narativa ignoriraju se i falsificiraju mnoge lingvističke činjenice kao što je porijeklo jezika, jezičko nasljeđe, aktualna jezička praksa i ostalo. Nacije insistiraju na jezičkoj diferencijaciji i ignoriše se pripadanje nacije drugačije definiranim zajednicama istog komunikacijskog prostora i tako negira pripadanje stvarnoj, govornoj, komunikativnoj zajednici. Nacionalni jezici mogu pokrivati samo dio državnog prostora, ali mogu i izlaziti iz tih okvira. Nacionalna zajednica sama uređuje i standardizira svoj jezik i njegove korisnike definira kao pripadnike iste etnonacionalne skupine.
- Jezikom upravlja politika. Jezik može poslužiti kao sredstvo u ostvarivanju političkih ciljeva, što je jasno povezano sa kreacijom i upotrebom etnonarativa kao sredstva ostvarivanja ciljeva političkih elita. Jezik može bitno uticati na politiku, pozitivno i negativno. Jasno je da je u postkonfliktnom periodu u Bosni i Hercegovini došlo do politizacije vernakulara. Nacionalne politike koje su navodile na podjelu Bosne i Hercegovine, služile su se nacionalnim razgraničenjima jezika i nacionalnom, ustavom reguliranom jezičkom situacijom, no nikako im ne odgovara jedinstven komunikacijski prostor. Jezik je preuzeo ulogu specifične simboličke razlike usmjerene prema vani, ali prema unutra nije djelovao kao sredstvo mobilizacije, ta uloga je pripala religiji. U nacionalnoj jezičkoj podijeljenosti građani BiH i dalje se neometano sporazumijevaju. To navodi nacionalne politike da iznova smišljaju načine borbe za zaštitu vitalnih nacionalnih interesa putem jezika (putem medija, dvije škole pod jednim krovom ili čak jedna pod dva krova, paralelno višejezično štampanje službenih glasila itd.). Jezička praksa, u drugu ruku pokazuje da međujezičke razlike ostaju na niskom procentu. (Vajzović, 2006, pp. 354-369)

Nacionalistički jezik i simbolika obuhvatniji su od ideologije i ideološkog pokreta, povezuju se sa masovnim sentimentima širih dijelova populacije, posredstvom parola, ideja, simbola i ceremonija. U isti mah nacionalistički jezik i simbolika obuhvata kognitivnu i ekspresivnu dimenziju, spajajući se sa stremljenjima i osjećajima elita. Nacionalizam kao kulturna doktrina se oslanja na pojmove, jezik i simbole. Autonomija, identitet, nacionalni duh, autentičnost, jedinstvo i slični koncepti obrazuju uzajamno povezan jezik, pa i diskurse i narative koji imaju

svoje ekspresivne simbole. (Smith, 2010, pp. 118-127) Nacionalistički jezik u Bosni i Hercegovini razvio se posredstvom politizacije vernakulara.

1.2. Kratki uvid u politizaciju vernakulara u Bosni i Hercegovini

Politizacija vernakulara označava proces u kom jezik postaje politički, ideološki simbol jedne jezičke, nacionalne zajednice. U ovom smislu politizacija vernakulara u Bosni i Hercegovini zvanično počinje 1991. godine i naglašeno traje do danas.

Vanjsko obilježje politizacije vernakulara je vezivanje za određeni teritorij, čime se jasno određuju granice prema drugim jezičkim zajednicama. (Škiljan, 2002, p. 116 prema Filandra, 2012, p. 375) U Bosni i Hercegovini koncept bosanskog jezika se veže za teritorij, dok se sa srpske i hrvatske strane ime jezika veže za etnos. Danas, kod bosanskih Srba i Hrvata postoje detaljno razrađeni programi vlastitog samozatiranja putem jezika i obrazovnog procesa na osnovu nastavnog plana iz susjednih zemalja, dakle kroz nasilno produciranje razlike, odnosno zatiranja onog "bosanskog" u identitetu, koji se ogleda u mobilizirajućem pozivu za homogenizaciju sa ciljem spasa vitalnog nacionalnog interesa. (Mujkić, 2007, p. 67) Bitno je naglasiti da do Prvog svjetskog rata jezik u Bosni i Hercegovini nije bio polarizovan, te je Bosna i Hercegovina u jugoslavenskom periodu bila u sredini između dva profilirana jezička identiteta. Jezik postaje simboličko sredstvo konstituiranja identiteta, i dok u Europi u procesu formiranja nacija-država dolazi do identifikacije jezičke i nacionalne zajednice, u Bosni i Hercegovini jezik postaje političkim pitanjem devedesetih godina 20. stoljeća. Nacionalističke politike su tada u cilju konstituiranja nacionalnih država proglasile jezik jednom od osnovnih nacionalnih simbola oko kojeg se mora okupiti etnički definiran kolektiv. (Kuna, 2003, pp. 279-314)

Unutrašnji aspekt politizacije vernakulara njegovo je normiranje koje vodi do standardizacije jezika. Osnovni instrumenti koji osiguravaju standard svakog jezika su pravopisni priručnik, normativna gramatika i normativni rječnik. Sa standardizacijom jezika dolazi dovršava se vernakularizacija prostora javne komunikacije i standardni jezik više nema obilježja vernakulara (koji je u pravilu uvijek podređen nekom nadmoćnom jeziku). U Bosni i Hercegovini, iako je dovršena standardizacija, jezik je uvijek osporavan. (Filandra, 2012, pp. 375-393)

Početak 90-ih godina dolazi do nacionalnog razdvajanja u svim oblastima društvenog života. To se vidi i iz zakonskih odredbi i dokumenata koji se odnose na upotrebu jezika i pisma. U Ustavu BiH nema odredbe o jeziku, a ustavi dvaju entiteta imaju različite formulacije. (Halilović, 2014, p. 127)

Politicizacija vernakulara u tri pravca devedesetih godina 20. stoljeća kreirala je idealnu podlogu za razvoj jezičkog nacionalizma u Bosni i Hercegovini.

1.3. Jezički nacionalizam u Bosni i Hercegovini koji vodi do etnonarativa

"Jezik je ona ključna dimenzija Bosne i Hercegovine, po kojoj je ova zemlja jedinstvenija od svih drugih zemalja sa zajedničkom jezičko-govornom supstancom. No, rezultati rata i ideolojska apsolutizacija nacionalne kulture od BiH su napravili čudnu jezičku kreaturu. Pri tome čak nije najveći paradoks trostruko imenovanje jezika: bosanski, srpski, hrvatski, jer je neosporno političko pravo da svatko jezik kojim govori zove svojim narodnim imenom. Također, u Bosni mora upravo biti sveto pravo na jezičnu nijansu, u kojoj se prirodno, razlikujemo, ali prepoznajemo. Sporna je, međutim, tendencija političko-jezičnih inženjera, svrstanih u etničko-partijske tabore da nasilnim intervencijama u tijelo jezika proizvode umjetne razlike. Sporna je etnička ideologizacija jezika, koja se tako uvodi, čemu obilno doprinose službena rješenja u školstvu, javnoj upotrebi jezika itd." (Vajzović, 2008, p. 145)

Za početak je bitno utvrditi da jeziku nacija nije neophodna da funkcioniра, jeziku treba govorna zajednica, kolektiv. Naciji je jezik potreban i jedna je od primarnih odrednica u njenom definiranju i jasno je da: jezik treba naciji, nacija treba nacionalistima i nacionalnim politikama, nacionalne politike trebaju nacionalnim liderima. Slijedeći ovdje navedeno jasno je zašto se u Bosni i Hercegovini nacionalne vođe upliću u jezik i zalažu da nacije ostvare svoje pravo na samo i isključivo svoj jezik. Pravo na jezik u ovom slučaju je kolektivno, a ne pojedinačno. Sa situacijom da u Bosni i Hercegovini imamo tri jezika, evidentno je:

1. da je teoretski zanemarena ali i praktično potvrđena činjenica da na BiH prostoru nema uvjeta za stvarnu jezičku diferencijaciju;
2. da se u masi izgubio čovjek jer su prava na jezik dobili kolektivi (nacije), ali ne i svi članovi kolektiva kao jedinice;
3. da je otvoren prostor za manipulaciju i jezikom i čovjekom, što je odlična siva zona za kreiranje etnonarativa;
4. da su dodatno pogoršani međunacionalni odnosi i ostavljen je prostor međunacionalnoj netoleranciji ali i stalnoj polemici čija su jezička prava više, a čija manje ugrožena. (Vajzović, 2008, p. 164)

U takvoj jezičkoj atmosferi jezični nacionalizam narušava jednu od osnovnih jezičnih funkcija, funkciju jezika kao sredstva međuljudskog sporazumijevanja. Mada je ključno primjetiti da se svi konstitutivni narodi razumiju iako se jezik utrostručuje shodno etnopolitičkoj korektnosti. (Mujkić, 2007, p. 8) Nemoguće je tvrditi da je jedan jezik istinitiji prema ljudskoj prirodi ili djelovanju od drugog, i jezik se treba shvatiti kao alat za slamanje međusobnog nepovjerenja,

a ne kao alat za predstavljanje. Jezik kojim govore etnopolitički čitači i dešifranti prirodnog stanja govor je postvarenja, a postvarenje je u tom slučaju od centralnog značaja za praksu politizacije etniciteta. (Brubaker, 2002, p. 166) Dakle, iako je ključno istaći da se narodi razumiju i da jezici dijele mnoštvo dodirnih tačaka, jasno je da jezik se može koristiti kao sredstvo narativa i oruđe razdora.

1.4. Suvremena jezička situacija u Bosni i Hercegovini; Jezik kao vitalni nacionalni interes

Suvremena jezička situacija u Bosni i Hercegovini ima nekoliko karakteristika:

- insistira se na etnojezičkim identitetima;
- u praksi više nema dilema u vezi sa jezičkom diferencijacijom, zna se da postoje tri nacionalna standarda jezika triju konstitutivnih naroda i zna se koji jezik kome pripada;
- javljaju se sve ozbiljniji, vještački, politički proizvedeni problemi vezani za funkcioniranje zasebnih jezika (škole, mediji, javni rtv servisi itd.);
- sve su izraženiji zahtjevi za međunacionalnim diferenciranjem svega što može imati veze sa jezikom kao vitalnim nacionalnim interesom, pri čemu su najglasniji zahtjevi za definitivnu emancipaciju medija, jer bi to to (uz zasebne škole, udžbenike i slično) znatno otvorilo put ka destrukciji državne zajednice. (Vajzović, 2008, p. 97) Etnopolitički govor u Bosni i Hercegovini klasičan je primjer supstancijalnog govora i dodavanja etnicitetu interes kroz metafore poput "volja naroda", "ugroženost bića naroda" "vitalni nacionalni interes" itd. (Mujkić, 2007, p. 83)

Na kraju treba istaći da je jezička situacija u Bosni i Hercegovini onakva kakvom su je nacionalne politike napravile, ali identitet jezika i nacionalnojezički identiteti nisu ni izbliza onakvi kakvim su ih zamislili. "To je za građane i ostvarivanje komunikacije između njih - ohrabrujuće; za državu, još uvijek – vrlo loše i opasno; za sam jezik – ne baš pohvalno (osobito u javnoj upotrebi, zbog niskog nivoa govorne kulture); za nacionalne identitete – ipak porazno; za nacionalne politike – pogubno." (Vajzović, 2008, p. 142) No, ne trebamo biti iznenađeni stalnim ponavljanjem starih problema (nacionalna segregacija škola) niti novim zahtjevima koji se proglašavaju vitalnim nacionalnim interesima, jer i jezik je očigledno sredstvo ostvarivanja vitalnih interesa političara, vladajuće elite ili pojedinaca, dok se narod, koji je konstantno uplašen od ugrožavanja bilo koga, ne pita da bira između nacionalnog i racionalnog. Koncept ugroženosti je jedan od primarnih sigurnosnih narativa plasiranih svakodnevno kroz sve aspekte ljudskog djelovanja od obrazovanja do medija.

Umjesto zaključka treba reći da: "U ratom opustošenoj, razorenoj, teritorijalno i politički podijeljenoj zemlji bilo je ili još uvijek ima politizacije jezičkog pitanja, zloupotrebe jezika,

manipulacije jezikom, jezičke segregacije, jezičke neravnopravnosti, nacionalizma u jeziku, govora mržnje, agresivnog govora istaknutih političara, netrpeljivosti prema govornicima drugog varijeteta, stereotipa i negativnog odnosa prema drugom i drugačijem varijetetu ili pismu, saobraćajnih znakova uz loše puteve na kojima su prekriveni ili ćirilicom ili latinicom ispisani nazivi mjesta, balkanizacije, getoizacije, zatvorenosti u etnos i u "svoj" jezik i "svoje" pismo, sve više srednjoškolaca i studenata koji sve slabije poznaju ćirilicu, dominacije simboličke funkcije jezika nad komunikativnom, riječi koje su se pretvorile u etnička obilježja, skućenog pogleda na jezičku stvarnost, preocjenjivanja vrijednosti i obilježavanja "svoje" teritorije preimenovanjem gradova, ulica, ustanova... Nema dovoljno države, nema jedinstvene državne politike, a onda ni jedinstvenog djelovanja u oblasti jezičke politike." (Halilović, 2014, p. 131)

2. Tradicija i simboli

"Kulture se stalno mijenjaju samim kreativnim interpretacijama i djelovanjima ljudi koji se s njima identificiraju i njihovim interakcijama s drugim ljudima i kulturama." (Gutmann, 1994, p. 74)

Unutrašnja uloga nacionalnog identiteta je stvaranje spona između pripadnika kroz repertoar zajedničkih vrijednosti, simbola i tradicije.

Današnje retradicionaliziranje u Bosni i Hercegovini predstavlja navodno ponovnu uspostavu kontinuiteta sa prijašnjim socio-kulturnim oblicima življenja, odnosno sa autentičnom nacionalnom kulturom. Kako su ti oblici na razne načine u međuvremenu ispražnjeni ili su se ugasi, sada se shodno potrebama novog vremena izmišljaju ili vraćaju u konzerviranom, prijašnjem ili obliku prilagođenom današnjem vremenu. To otvara prostor za narativnu reinterpretaciju tradicije. Vladajuća poslijeratna doktrina u Bosni i Hercegovini je u vrijeme krize identiteta građanima govorila o važnosti povratka korijenima, taj poziv je bio za redeskripciju i reinveciju tradicije, što se potvrdilo u posljednoj deceniji. Sada se u domenu kulture istrajava na razlikama i nacionalnim osobitostima na isti način kako se u ranijem političkom sistemu i svim prethodnim razdobljima Bosne i Hercegovine ustrajavalo na sličnostima. Stvaranje granice prema drugome predstavlja konstrukciju kolektivnog identiteta, a religija i njome inspirirana i prožeta kultura postaje sredstvo konstitucije drugačijeg i različitog. Svi konstitutivni narodi se poistovjećuju sa vjerskom kulturom i ovo ima nužne kulturološke i političke posljedice. Ovako se umanjuje zajedničko u bosanskohercegovačkoj kulturi i to je "...po budućnost bosanskohercegovačke kulture najzlobnija težnja dezintegrirajućeg trenda." (Filandra, 2012, p. 314) Visoko konfesionalizirane kulture katolika, pravoslavaca i muslimana postaju sredstvo razlikovanja unutar jedinstvene narodne kulture i

vremenom prerastaju u nacionalne kulture, potom dolazi do jezičkog definiranja kulturnog nacionalizma. Elementi kao što je epska povijest, običaji, vrijednosti i navike neke određene zajednice, koje nisu uvijek kristalno jasne, su reinterpretirane u svakoj od identitetskih doktrina. Identitet se stalno mijenja i prilagođava i prirodno je da se neke od tradicija odbace ili zamijene drugima ili novima. Međutim, jasno je, na razočaranje mnogih etno-ideologa i etno-arheologa, da ako uđemo u dublju analizu sveobuhvatnih doktrina koje pokušavaju definirati naš kolektivni identitet, nećemo naći nikakvu strukturu, nikakav temelj i shvatiti ćemo da je ono što smatramo kolektivnim identitetom tek jedno mi, s kojim se možemo ali ne moramo identificirati. (Mujkić, 2007, p. 70)

Korištenje simbola treba da podsjeća pripadnike nacije na njihovo zajedničko srodstvo i kulturno nasljeđe, da ih jača i uznosi. Grb, himna i zastava Bosne i Hercegovine tokom razdoblja socijalizma nisu bile u vezi sa bosanskim tradicijskim identitetom i sva heraldička znamenja simbolizirala su ideološke vrijednosti komunizma. (Filipović, 2008, p. 126) Sa politizacijom svega dolazi i do politizacije simbola. Filandra navodi da je "...rješenje aktuelnog bosanskohercegovačkog grba i zastave krajnje vještačko i bez posebnih heraldičkih konvencija za zemlju na koju se odnosi." (Filancia, 2012, p. 344)

Od novog nacionalnog učitavanja nisu bili izuzeti ni ulice i gradski toponimi. Svaki novouspostavljeni režim kroz nazive trgova i ulica pokazuje svoju vlast i ideologiju. U okviru svih nacionalnih kultura bosanskohercegovačkih naroda i pripadajućih im ideologija ovaj put se u izmjene išlo radikalnije. Preimenovanja su bila dio ukupnih napora za novo utemeljenje nacije i usmjereni su na promjenu svjetonazora i njima se brišu sjećanja i uspostavljaju druga. (Filancia, 2012, p. 345)

Ovakvi potezi etnopolitike, koje poduzima u ime očuvanja kulturne izuzetnosti, vraćaju nas u kolektivističku mitologiju. "Kada kulturne tradicije počnu nepotrebno unesrećivati ljude, to znači da su nadživjele svoju upotrebnu vrijednost, te ih je potrebno nadomjestiti drugim kulturnim tradicijama. Vrijednost slobodne diskusije o mogućim promjenama između samih članova kulture treba uvijek prevagnuti nad vrijednostima očuvanja kulturnog identiteta. Bez takve diskusije nikad se ne može znati koje su kulturne tradicije samo paravani iza kojih jaki ugnjetavaju slabe, a koje, pa bile i one slabe, treba očuvati. Očuvanje kulturnog identiteta ne može se upotrebljavati kao izgovor za držanje demokratije dalje od masa." (Rorty, 1999, prema Mujkić, 2007, p. 34)

3. Obrazovanje kao prva platforma plasiranja narativa

3.1. Socijalizacija mladih u etnički podijeljenom društvu

Socijalizacija se može definirati na razne načine, ali ono što je zajedničko za sve definicije je da društvo i kultura određuju ciljeve i postavljaju standarde, dok su porodica, škola, vršnjaci i drugi čimbenici neposredni izvršioци socijalizacije. Kao rezultat tog procesa trebali bismo imati zrelo, odgovorno, društveno i osobeno ljudsko biće. "U društvu kakvo je bosansko-hercegovačko, opterećeno etničkim podjelama, možemo da pretpostavimo da djeca, veoma rano, stječu „rudimentarnu“ predstavu o složenoj strukturi socijalnog sistema u kojem žive. Pri tome, ona usvajaju čitav niz kolektivnih sentimenata – afiniteta i resentimenata, osjećanja vezanosti ili socijalne udaljenosti, lojalnosti ili zazora u odnosu na društvene grupe koje naseljavaju njegov globalni socijalni prostor. Od najranijeg perioda života, u procesu socijalnog učenja koje ne mora biti manifestno političko, pojedinac koji odrasta u određenom društvu, političkom sistemu ili kulturi, pod uticajem neposredne socijalne okoline, postepeno „konstruira“ svoju socijalnu realnost." (Vasović, 2007, p. 68) Jasno je da narativi mogu formirati razvojni put djeteta, posebno kroz obrazovni sistem i školu kao bitnog faktora socijalizacije. Dijete u razvojnoj fazi konstruira socijalnu realnost modeliranjem i socijalizacijom, ukoliko je realnost izmanipulirana, jasno je da će sam konstrukt biti pogrešan. Izloženost partikularnoj etnohistoriji utiče na stavove i vrijednosti djeteta. Etnička samosvjesnost i stavovi prema drugim nacijama formiraju se rano, između treće i pete godine. Jasno je da razvoj etničkog identiteta kod djeteta zavisi od njegovog kognitivnog razvoja, ali i od sredine u kojoj se to dijete razvija. U sredinama u kojima je etnička pripadnost važna, kakva je Bosna i Hercegovina, ovaj proces je mnogo izraženiji. (Puhalo, 2013, p. 21)

3.2. Škola kao faktor socijalizacije

Ako imamo na umu da je Bosna i Hercegovina ustrojena na etničkim principima i da je nacionalizam dominantna ideologija, teško je očekivati da se školski sistem mnogo razlikuje od stanja u društvu. Obrazovanje spada u nadležnost entiteta i Brčko Distrikta. U Republici Srpskoj ga uređuje zakonima entitetska skupština, u Federaciji spada u nadležnost kantona, te je determinirano etničkim sastavom kantona, osim u područjima koji nemaju većinsku etničku grupu gdje su "...etno-geo-političari sekuritiziranjem etničke izmiješanosti konstituirali segregacijski obrazovni sistem u kojem učenici iz različitih etničkih skupina odvojeno pohađaju istu školu." (Turčalo, 2016, p. 249)

U Bosni i Hercegovini se kroz obrazovanje nastavlja borba za izgradnju i očuvanje vlastitog identiteta sve tri etničke grupe. Time na važnosti dobiva nacionalna grupa predmeta (jezik, historija, geografija, vjeronauka) u odnosu na, naprimjer, matematiku, fiziku ili hemiju. Može

se identificirati nekoliko problema u domaćem školstvu koji, u većoj ili manjoj mjeri, utiču na razvoj etničkog identiteta kod djece i mladih ljudi u Bosni i Hercegovini. Perry navodi da postoje tri problematična segmenta socijalizacije unutar škole:

1. Fizičko odvajanje djece i postojanje dvije škole pod istim krovom;
2. Tiha asimilacija manjinskih etničkih grupa;
3. Problemi s kvalitetom udžbenika. (Perry, 2009)

Dvije škole pod istim krovom postoje, i u Bosni i Hercegovini ih ima preko 50 (prema Puhalu) ili 34 (prema Turčalu), nalaze se na teritorijama općina Jajce, Stolac, Mostar, Žepče, Fojnica, Busovača, Kiseljak, Vitez, Prozor, Novi Travnik i dr. Bošnjačka i hrvatska djeca pohađaju nastavu u istoj školskoj zgradi, ali prema različitim nastavnim programima i sa različitim nastavnicima. Često koriste različite ulaze i u školskoj zgradi nemaju velike mogućnosti za interakciju, susrete i druženje. Ove škole istovremeno potenciraju i održavaju međuetničke razlike, etablirane izgradnjom i narativom postkonfliktnog identiteta. (Puhalo, 2009, p. 14) Veliki kamen spoticanja predstavlja školovanje na maternjem jeziku za sve pripadnike konstitutivnih naroda, smatraju to vitalnim nacionalnim interesom i sredstvom zaštite identiteta, koji je također jedan od dominantnih narativa u javnom prostoru.

3.2.1. Udžbenici

Udžbenici nisu samo knjige, oni su kulturni modeli u kojima je sadržano društvo, preko njih se asimiliramo u društvo. Udžbenici u Bosni i Hercegovini, posebno iz nacionalne grupe predmeta, u velikoj mjeri utiču na kreiranje etničkog identiteta mladih ljudi, što samo po sebi nije loše kada bi imali kvalitetne, objektivne i uravnotežene udžbenike. Nažalost, stvarnost je drugačija kao što je dokazno mnogobrojnim istraživanjima, poput analize Fonda za otvoreno društvo 2007. godine i istraživanja Nenada Veličkovića 2010. godine o nacionalizmu u bošnjačkim, hrvatskim i srpskim čitankama.

- Fond za otvoreno društvo utvrdio je da je analiza maternjeg jezika pokazala da su svi udžbenici, bez obzira kom Nastavnom planu i programu pripadaju, ideološko i nacionalno usmjereni i promoviraju kulturu jednog naroda. Udžbenici za hrvatski Nastavni plan i program su većim dijelom preuzeti iz Republike Hrvatske, što znači da je sadržaj udžbenika sa neznatnim izmjenama preuzet iz Nastavnog plana i programa Republike Hrvatske. Zbog toga u ovim udžbenicima srećemo primjere samo sa područja Hrvatske, primjere vezane samo za hrvatski narod, jezik, književnost i kulturno nasljeđe. Udžbenici za srpski Nastavni plan i program su u znatno manjoj mjeri „pozajmljeni“ iz Srbije. I pored toga se u ovim udžbenicima veliča pripadnost Srbiji, navode se pisci, pjesnici, književnici samo srpske nacionalnosti. Udžbenici bosanskog

Nastavnog plana i programa nisu oslobođeni razvijanja nacionalne svijesti i prikazivanja iz ugla samo jednog naroda. Jedina je razlika što oni ipak prije svega potiču pripadnost Bosni i Hercegovini kao državi. Heterostereotip ovoga je naglašavanje Bošnjaka kao naroda koji najviše zastupa ideju o integralnom bosanskom identitetu. Bitno je napomenuti da su u dobrom dijelu ovih udžbenika zastupljeni autori različitih nacionalnosti. (Puhalo, 2013, p. 29)

- Veličkovićeve analize (2010) pokazuje da se „Srpski i hrvatski nacionalizam u bosanskohercegovačkom obrazovanju ponašaju jednako: tako što svojim piscima daju u prosjeku tri puta više prostora nego ostalima. Praksa bošnjačkog nacionalizma po ovom pitanju jasno je drugačija. U bošnjačkim čitankama bošnjački, hrvatski i srpski autori zastupljeni su podjednako. Književnost u čitankama za osnovnu školu jeste sredstvo ideološke instrumentalizacije. Ideologija koja upravlja tim dijelom obrazovnog sistema jeste nacionalizam tri konstitutivna naroda. Sva tri nacionalizma koriste iste tipove indoktrinacije. Izbjegavanje rasprave, omalovažavanje neistomišljenika, krivotvorenje i podmetanje vrijednosti putem narativa, kako je ovo istraživanje pokazalo, to su oblici prakse, jasno i snažno prisutne u sistemu bosanskohercegovačkog obrazovanja. (Veličković, 2012, pp. 151-164)
- Istraživanje Obrazovanje u BiH: Čemu (ne) učimo djecu utvrdilo je da se reformom obrazovanja i uvođenjem devetogodišnjeg obrazovanja nije materijalizirala nikakva suštinska promjena u konceptu i pristupu obrazovanju. U njima se ne afirmiraju vrijednosti demokratskog društva, aktivno građanstvo i socijalna uključenost, niti se u dovoljnoj mjeri potiče razvoj kritičkog mišljenja, kreativnost i aktivno učenje. Utvrđeno je i pokazano da je dominantni sistem vrijednosti u udžbenicima nacionalne grupe predmeta u sva tri nastavna plana i programa u suprotnosti sa proklamovanim ciljevima reforme, i da se fundamentalno oslanja na sociocentristički i konzervativni način mišljenja. Sociocentizam se ogleda u uvjerenju da je perspektiva jedne grupe jedina i najbolja, njeguje se strah od drugog i samoviktimizacija, glorificiraju se ratovi i opravdava nasilje. Država je teritorij u vlasništvu etničkog kolektiva koji opstaje zahvaljujući odbrani i žrtvama, a historija služi da dokaže dugovječnost i opstojnost kolektiva. U duhu prethodnog poglavlja koje se osvrće na tradicije, bitno je i naglasiti da je u novim udžbenicima izraženo distanciranje od prosvjetiteljskih i humanističkih ideja i ideala, i davanje prednosti tradicionalnim odnosima koji podrazumijevaju poslušnost i održavanje postojećeg stanja kroz poštovanje, prihvatanje i održavanje običaja i ideja tradicionalne kulture i/ili religije kojoj pojedinac/kolektiv pripada. Konzervativni svjetonazor ogleda se u prihvatanju tradicionalnih i stereotipnih rodnih

uloga, i ne propituju se teme kao što su patrijarhat, nasilje ili represija. Ne ostavlja se mogućnost diskusije o, na primjer, ateizmu, partnerstvu van bračne zajednice, razvodu, eutanaziji, pobačaju, kontracepciji, homoseksualnosti i slično. Naprotiv, sadržajima udžbenika se podržava i opravdava konformizam, nekritičko prihvatanje mišljenja većine, bez vlastitog propitivanja činjenica i stavova, što za posljedicu ima održavanje (prividne) sigurnosti i nepovredivosti, a ne kreativnu i kvalitativnu promjenu stanja nabolje. (Fond otvoreno društvo BiH i proMENTE socijalna istraživanja, 2017, pp. 80-87)

3.3. *Formiranje učenika kao realgeopolitičkih subjekata*

Nakon što se na našim prostorima proširila tvrdnja da Hrvati, Srbi i Bošnjaci govore različitim jezicima, složena jezička situacija u Bosni i Hercegovini sručila sa svom žestinom na školstvo i to kao višestruk i dugoročan problem, izražen toliko da mnogi (čak i oni izvan BiH) zapažaju kako je insistiranje na jezičkoj diferencijaciji dovelo do toga da u školama u Bosni i Hercegovini jezična situacija liči jezičnom aparthejdu. (Kordić, 2005, p. 188)

Etnopolitičke partije preuzele su kontrolu nad nacionalnom grupom predmeta i tako produciraju nacionalno biće. Politički predstavnici većinskog, konstitutivnog naroda nameću svoj nacionalni kurikulum u osnovnim i srednjim školama svog etničkog teritorija i u područjima bez većine, ovaj problem se rješava na primitivan način – osnivanjem etničkih škola. Problem kulturalne različitosti biva riješen fizičkim odvajanjem djece u skladu sa etničkim porijeklom: različite smjene, različiti katovi i umanjeње interakcije i kontakta. "Obrazovna segregacija je tako istinski proizvod demokratije dejtonskog tipa." (Mujkić, 2007, p. 15) Segregacija, istina, ponekad izazove revolt građana, ali ne i onih koji su odgovorni za ovu situaciju – predstavnici konstitutivnih naroda ne vide ništa sporno u etnički segregiranom obrazovanju jer su oni predstavnici konstitutivnih naroda i krajnji cilj obrazovnog sistema nije odgoj građana, nego pripadnika konstitutivnih naroda (jasan primjer za ovo je izjava jednog ministra obrazovanja Hercegovačko – Neretvanskog kantona da nema segregacije u školama jer segregacija podrazumijeva "crnce".)

Jasno je da udžbenici služe kao osnova za razvoj stereotipa i predrasuda, onemogućavaju propitivanje, razvijanje objektivnih socijalnih percepcija i otvorenog i fleksibilnog stava prema drugima i vlastitoj grupi. Time se konstantno perpetuira strukturalno nasilje koje postaje svakodnevna norma. Vidimo da je ovim putem lako plasirati pozitivne, kao i, nažalost

⁵ Turčalo navodi da je u Bosni i Hercegovini "...stvoren teren za formiranje učenika kao subjekata koji će perpetuirati geopolitičke vizije Bosne i Hercegovine koje je moguće eksploatirati u svrhu etnomobilizacije." (Turčalo, 2016, p. 249)

negativne narative, o drugom i drugačijem, o ugroženosti i ultimativno kreirati percepcije sigurnosti od rane dobi i time osigurati dalju i buduću segregaciju.

"Očigledno je da bosanskohercegovački školski sistem (p)ostaje mjesto diseminacije najvažnijih etnonacionalnih narativa, čime se obrazovne institucije hobsbaumovski rečeno pretvaraju u sekularne ekvivalente crkvama." (Turčalo, 2016, p. 259)

4. Politizacija historije

Svaka nacija mora biti u stanju da se pohvali sa dalekom prošlošću, ali mora i razokriti slavnu prošlost i zlatno doba. Što je etnohistorija potpunija i bogatija, to je uvjerljivija. Doživljaj drevnosti zajednice, bez obzira na njenu istinitost je mjerilo nacionalnog dostojanstva, po mišljenju nacionalista. Smith navodi da pored osobenih etnija – koje imaju duge i bogate historije i potopljenih etnija – koje su se morale ponovo otkriti i usuglasiti sa sjećanjima, postoje i etnički mješovite oblasti i kategorije. U posljednjim se pred intelektualce stavlja dvostruk zadatak: 1. moraju ponovo otkriti veliki dio historije, kako bi uvjerali pripadnike u postojanje nacije i 2. moraju dokazati autentičnost te historije, kako bi uvjerali nepripadnike zajednice. (Smith, 2010, p. 253) Na primjeru Bosne i Hercegovine, jasno vidimo proces otkrivanja i dokazivanja historije.

"Dejtonski mirovni sporazum je, bez obzira na sve nedostatke, potvrdio bosanskohercegovački državni subjektivitet. Dalje jačanje i potvrđivanje državnosti tražilo je sada, u razdoblju mira, dodatno povijesno opravdavanje i recentno uobličavanje. Time se otvorio prostor znanosti za nova istraživanja, tumačenja, rekonstruiranja i prevrednovanja povijesti, ali i za maštu, izmišljanja i ideologiju." (Filandra, 2012, p. 289) Prisutnijeg konceptualnog korištenja historije u gradnji kolektivnog identiteta do najnovijeg doba u Bosni i Hercegovini skoro da i nema. U postkonfliktnom periodu historija uglavnom, mada ne i u cijelosti, postaje instrument politike i politički vođenog obrazovanja nacije, a obrazovanje postaje znanje o identitetu. Na primjer: "Bošnjačko prevrednovanje vlastitog odnosa prema srednjovjekovnoj bosanskoj povijesti postaje dio konceptualne izgradnje nove nacionalne identitetske strategije. Srednjovjekovna Bosna sada im više nije bila tuđa i kršćanska epoha u vlastitom historijskom razvoju... Interpretativno se bošnjačka nacija u ovoj novoprodubljenoj historijskoj svijesti počinje naglašenije vezivati na bosansku državu, a proces islamizacije tumačiti nadovezivanjem islama na prethodni duhovni supstrat Crkve bosanske. Ova dva stava postaju ugaoni kamen nove bošnjačke identitetske strategije." Istovremeno javila su se pitanja "Ako je vjera srednjovjekovnih Bošnjana bila katoličanstvo da li to znači, po liniji podudarnosti katoličkog i hrvatskog u modernom dobu, da je Bosna uvijek bila i treba da bude katolička, odnosno hrvatska zemlja?" O ovom znanstvenom pitanju spekuliralo se u medijima i već tada

vidimo uticaj medija na plasiranje narativa. "Naslovnica teksta u listu Dnevni avaz "Bosna se nastoji prikazati kao katolička zemlja u kojoj su Bošnjaci strani element."" (Filandra, 2012, pp. 291-302)

Nažalost, historijska se nauka nakon formalne demokratizacije dobrim dijelom pretvorila u instrument nacionalnih politika. Kad nacija uspostavi jasan i dominantan historijski narativ, kada se uspostavi konsenzus o značenju prošlosti, tada posljedice tumačenja prošlosti na suvremeno političko ponašanje nacije zavise od nacionalizma koji prati taj narativ. Etnopolitički habitus je proizvod historije koja producira individualne i kolektivne prakse, u skladu sa shemama koje je generirala sama historija. "Ovo je sistem dispozicija - sadašnje prošlosti koja ima tendenciju da sebe perpetuira u budućnosti svojim reaktiviranjem." (Bourdieu, 1993, p. 481) Historijske naracije u višenacionalnim državama, kao što je Bosna i Hercegovina, ipak ne smiju težiti tome da nasilno postanu identične, zarad dugoročne stabilnosti. Prvo je nužno da historijske priče konstitutivnih naroda budu očišćene od međusobnih nepodnošenja, međusobnih rekriminaliziranja i krivnje, "...tako da konstitutivni narodi ne potpisuju historije u kojim jedni druge definiraju kao neprijatelje." (Ramet, 2007, p. 46) Ponovno utemeljenje suvremene države u dalekoj prošlosti nije moglo donijeti, niti je donosilo ništa novo i dobro osim romantičarskog nacionalizma. Temeljni nacionalni kulturni i znanstveni projekti su, plasiranjem kroz obrazovni sistem trebali doprinjeti nacionalno-kulturnoj kodifikaciji. Insistiranje na povijesnoj legitimaciji suvremene bosanskohercegovačke državne nezavisnosti dio je ideološkog uvjerenja da prošlost za političku suvremenost znači mnogo. Filandra tvrdi upravo suprotno, "...nikakve konsekvence za suvremenost iz daleke prošlosti nisu moguće, niti se suvremenost nekim historijskim argumentima ni na koji način danas može uređivati. Kada suvremene bosanskohercegovačke unutardržavne probleme dovodimo u uzročno-posljedičnu vezu s događajima od prije sedam ili osam stoljeća, tada na sceni imamo politizaciju povijesti, tj. izlazak iz znanstvenog područja i prepuštanje svijetu historiografske mašte." (Filandra, 2012, p. 299) Etnohistorija i kulturno takmičenje koje je prati pogonska je snaga u procesima vernakularne mobilizacije i kulturne politizacije, o kojima je bilo riječi u prethodnim poglavljima.

Kult kontinuiteta, sigurnost da znamo kome i čemu moramo dugovati to što jesmo, u Bosni i Hercegovini, ne predstavlja kontinuitet institucija, nego kontinuitet ljudi i njihovih odnosa koji su opterećeni strahom, nepovjerenjem i razlikama ali i suživotom, tolerancijom, mirom i ljubavi. (Pierre, 2006, p. 34)

5. Mediji kao druga platforma plasiranja narativa

U svijetu u kojem dominiraju tiskani i elektronski mediji, naš osjećaj za stvarnost je sve više strukturiran narativom koji služi da nam ispriča priče o nama i svijetu u kom živimo. Od kad ljudska bića imaju moć govora, govore u narativima. Ipak, ne postoji ništa prirodno ili univerzalno u naraciji, koja je oblik reprezentacije. Kao takav, povijesno je i kulturno pozicioniran za pretvaranje informacija i događaja u strukture koje su značajne za određenu publiku. Mediji su sada glavni kontrolori narativne proizvodnje i potrošnje priča koje nam se s vremenom čine prirodnima. (O'Shaughnessy, 2002, p. 127)

Barthes navodi da narativi imaju mitsku funkciju koja se ogleda u tome što dijeli dva faktora sa mitovima: govor i značenje, koji služe da nas podsjetite tko smo i kakva je stvarnost. Medijski narativi mogu predstaviti ideološke pozicije kao prirodne i normativne i tako ih mitologizirati. Problemi u komuniciranju kao što su: problemi sa prenošenjem informacija (selektiranje društveno korisnih informacija), problemi sa izvorima informacija (manjak povjerenja u stručnjake, nedostatak objektivnosti i dr.) i problemi sa komunikacijskim kanalima i primateljima informacija (selektivno medijsko izvještavanje opterećeno predrasudama) su stalni podupirač hiperprodukcije mitoloških narativa.

Mediji mitologiziranjem mogu nešto učiniti univerzalnom istinom i kreirati narative o tome tko smo, tko su drugi i u šta tko vjeruje. (Easthope, 1992, p. 14)

Ovim procesom dolazi do kreacije metanarativa, master priče dominantne u kulturi. Ovo su priče, mitovi kroz koje kultura priča svoju ideologiju i objašnjava ono što je prirodno u njenom društvenom poretku. (Lyotard, 1984 prema Fulton, 2005, p. 15) Kasnije će na primjeru Bosne i Hercegovine biti objašnjena kreacija trostruke metanaracije plasirane u masmedijima koja kreira ideologije. Pored obrazovanja mediji su bez sumnje idealan način kreiranja metanarativa.

5.1. Kulturna produkcija narativa preko medija; Kreacija konzumera

Nepobitna je istina da svi mediji imaju primarno i suštinski ekonomsku funkciju. Produciraju i rasprostranjuju dobra koja se potom prodaju i kupuju. Čak i mediji u vlasništvu države učestvuju u ekonomskoj razmjeni i zarađuju svoje financiranje na razne načine. Ekonomska funkcija medija, koja je da generira dobit, potkopava ideju naracije kao neke urođene ili univerzalne strukture zajedničke cijelom čovječanstvu. Naracija u medijima postaje jednostavno način prodaje nečega. To znači da ekonomska struktura medijskih industrija određuje njihovu proizvodnju i vrste priča koje mogu ispričati. To rezultira time da narativi mogu biti komercijalni i uklapati se u nečija očekivanja. Medijski narativi, u tom slučaju, ne postoje, onda, jednostavno da nas zabave, ispričaju nam priču, nešto nas nauče, informiraju ili pruže uslugu. Oni mogu biti konstruirani i kako bi podržavali nečije privatne interese ili

poslovna carstva koja upravljaju određenom medijskom kućom primarno za vlastitu dobit. (Fulton, 2005, pp. 3-4)

Publika određenog narativa se postaje sa osjećajem poistovjećivanja sa nekim sadržajem. Da li govori nama? Da li koristi jezik koji poznamo kao naš? Osjećamo li se kao da smo uključeni u poglede i stavove u tekstu? Zbog povezanosti medijskih narativa i ekonomskih imperativa, većina medijskih priča djeluje jednako uvjerljivo kao i marketinški oglasi, kreiraju publiku. Ključni čimbenik je sloboda, a koncepti koji se redovito javljaju u mnogim medijskim narativima su: slobodan izbor, slobodna konkurencija, slobodno tržište i slobodni subjekt diskursa koji se može izravno kretati od teksta do značenja. Medijski tekstovi stoga se čini da su denotativni – nude nam prozor u stvarnosti i konotativni - traže od nas da se prepoznamo kao pojedinci koji sudjeluju u određenom načinu života. Ali zato što je "stvarnost" koju smo prepoznali konstruirana, postukturalisti vjeruju da je i denotativna razina također konotativna, uvjeruje nas kako treba da izgleda stvarnosti oko nas. (Fiske, 1987) Medijski tekstovi nas ohrabruju da sebe promatramo kao jedinstvenu individuu, sposobnu razumjeti značenja. To je vrsta stabilne subjektivnosti koju je za nas stvorila većina medijskih priča, jer kada se jednom smjestimo u taj položaj, lako nam se može prodati priča. Bez sumnje čitamo medijske priče kao potrošači. (Fulton, 2005, p. 6)

5.2. Bosna i Hercegovina: liberalni ili radikalni medijski narativ

Da li su mediji u Bosni i Hercegovini autonomna sila, važna kao i vlade i obrazovne institucije ili su samo produžena ruka političkih i biznis centara?

Dok liberalni teoretičari tvrde da su mediji refleksija društva i da mu služe, da se njime ostvaruje moć naroda od dna prema vrhu, prema radikalnom narativu mediji su involvirani u upravljanje društvom i ostvaruje se kontrola sa vrha prema dolje.

Liberalna demokratija polazi od pretpostavke da postoji pristanak građana na ovakav tip društva. Stoga je centralna teza liberalnog narativa da je proces demokratizacije izuzetno osnažen razvojem masovnih medija. Liberalna tradicija potencira da je povijest medija priča o progresu u kome su mediji postali slobodni, zamijenivši svoju odanost prema vladi privrženosti ljudima i služeći demokratiji. (Price, 2011, p. 36) Prema liberalnoj teoriji, postoje četiri funkcije medija: 1) informiranje javnosti, 2) nadgledanje, nadzor vlade; 3) pokretanje javnih debata i 4) iskazivanje javnog mnijenja, odnosno predstavljanje i zastupanje naroda kod vlasti. (Curran, 2003, p. 341) Upitno je da li su u Bosni i Hercegovini ostvarene i ako da, do koje mjere, liberalne funkcije medija. Posebno dvije kasnije dodane: pomažu u agregaciji interesa unutar političkog procesa, odnosno omogućavaju iskazivanje razlika i sukoba i osiguravaju kanal komunikacije među elitom; olakšavaju reviziju zajedničkih ciljeva i politika;

i pomažu društvu da identificira i razvije odgovarajuće političke odgovore na izazove sa kojima se suočava društvo, odnosno omogućavaju prostor za konsenzus i pomirenje. (Štavljanin, 2013, p. 86) Vremenom se ipak pokazalo da mediji nisu neutralni promatrač na političkoj sceni, nego dio političkog procesa. Komercijalizacija, deregulacija, koncentracija i internacionalizacija medija produbljuju jaz između političke i medijske logike.

U drugu ruku, radikalni narativ bazira se na konceptu Jürgena Habermasa uspona i pada javne sfere. Tokom 19. i 20-og vijeka, po Habermasu, ova javna sfera pretrpjela je strukturalnu transformaciju. Umjesto da bude konstituirana od privatnih individua koje se okupljaju i povezuju kao javnost, ona je uglavnom preuzeta od strane organiziranih privatnih interesa i države koja je bila u ekspanziji. Javni život, koji je funkcionirao na principu razuma, bio je korumpiran u procesu koji Habermas naziva „refeudalizacija“⁶. (Habermas, 1989, p. 33) Novi masovni mediji ohrabрили su apatiju konzumenata, predstavljajući politiku kao spektakl i osiguravajući upakovane i podesne misli, što znači da je na djelu „manipulativni publicitet“, točnije da mediji upravljaju javnošću umjesto da izražavaju njenu volju – rasuđivanje je transformirano u potrošnju. Za razliku od liberala, radikalni smatraju da mediji stvaraju a ne odražavaju konsenzus u društvu. Mediji „fabrikuju, proizvode“ pristanak, odnosno suglasnost građana na društveni poredak pogrešnim tumačenjem istinske prirode i dinamike moći. (Štavljanin, 2013, p. 94)

5.2.1. Radikalni medijski narativ Bosne i Hercegovine

Prethodno izlaganje nameće pitanje u sklopu kakvih se naracija kreira društvena stvarnost na ovom mjestu i u ovom vremenu? Na koji način televizija, novine i internet kao predstavnici javne sfere u Bosni i Hercegovini prenose i konstruiraju naracije i u kakve nas subjekte pretvaraju? Utvrdili smo da etnička pripadnost, oslonjena na vjeroispovijest (koja ne mora nužno da korespondira sa religioznošću) postala je pitanje života i smrti i pripadnosti koja je upisana kako u institucionalni i politički, tako i u svakodnevni život u etnički podijeljenoj državi. Za ovu proizvodnju razlike autori kažu da je "...u tranzicijskim društvima proizvodi upravo politička elita nadovezujući se na postojeće stanje, kako bi skrenula pažnju naroda sa socijalnih na simbolička pitanja jer na taj način osigurava kapital njene konačne konzumacije – legitimno izabrane predstavnike i beskonačno obnavljanje etnopolitičkog projekta". (Sarajlić, 2010, p. 26)

⁶ "Refeudalizacija" je proces koji Habermas pripisuje modernim državama, a uključuje stapanje države i društva, javnog i privatnog, kao i vraćanje elemenata reprezentativnog publiciteta, koje odgovara stanju feudalne države. (Bogdanić, 2010)

Mediji su jasno podijeljeni, osim ako nisu izuzetno komercijalno – zabavnog karaktera, budući da ih financiraju etnopolitike. Politički konstruirana razlika po svaku cijenu najviše se primjeti u političkom životu, informativno – dokumentarnom programu i dnevnim novinama, ali i obrazovanju, kao ideološko najpogodnijim elementima za konzumiranje u javnoj sferi nestabilne Bosne i Hercegovine. (Majstorović, 2011, p. 85)

Da bi se dokazale ove premise potrebno je dokazati: da je etnonacionalizam (kao skup prenamaglašenih socio-identitetskih stavova/diskursa sa elementima diskriminatornog ponašanja prema drugom, jer je etnicitet ponajprije pitanje odnosa prema drugom, a ne odlika grupe, ali i kao praksa očuvanja statusa quo) narativno konstruiran u bosanskohercegovačkoj javnoj sferi, konkretnije u štampanim medijima, te na kakvim diskursima počiva konstrukcija etnički podijeljenog društva, odnosno entitetski podijeljene države. Politički pritisci su vidljivi i kada je riječ o događajima iz prethodnog rata, ratnim zločinima, ali i o nekim aktuelnim dešavanjima. Jedna od novinarki to objašnjava podijeljenošću i javnosti i novinara po etnonacionalnom principu. "Imamo situaciju da se jedan događaj u jednom mediju hvali, a u drugom mediju osporava u zavisnosti od sjedišta medija i njegove orijentacije, odnosno povezanosti medija sa pojedinim strankama." (Turčilo, 2017, p. 30) Jasan primjer za to nam daje priča o Elvisu Turčinoviću, američkom policajcu u SWAT Timu, porijeklom iz Bosne i Hercegovine koji je 20.11.2018. u Chicagu spriječio masovnu pucnjavu, mediji na našim prostorima su objavili tu istu priču sa tri vrlo različite naslovne strane: "Hrvatski specijalac postao američki heroj"; "Bosanskog specijalca Amerikanci nagradili ordenom za hrabrost", kao i "Ovo je hrvatski terorist bosanskog porekla; Elvis Turčinović kukavički sa 67 metara upucao Amerikanca srpskih korena u bolnici u Čikagu." (vidjeti Prilog 2.) Danas u BiH imamo tri etnojavnosti koje u osnovi imaju istu matricu organiziranja i djelovanja, baziranu na negaciji drugoga, ali su sadržajno različite.

Ideologija utiče na narativnu matricu i osigurava nesmetano očuvanje moći etnonacionalističkih elita u Bosni i Hercegovini i očuvanje njihovog kapitala. (Husanović, 2010, prema Majstorović, 2011, p. 86)

Uzevši u obzir prethodno objašnjenu kreaciju konzumera kroz medije moguće je reći da javnost u Bosni i Hercegovini ne postoji u participatorskom, nego u podaničkom smislu, i nema jasne razlike između političke i javne sfere. Široko dostupni masovni mediji, poput štampe i televizije, oblikuju javno mišljenje svih društvenih slojeva, a u analizi štampanih medija glavnog toka u BiH, kao jednog od indikatora javne sfere i javnosti u BiH, na prvi pogled je vidljivo da oni odražavaju etničke interese ili zastupaju državne interese koji odgovaraju samo jednom etnosu. Pseudopolitički jezik u BiH se emitira u medijima i smješta ljudsko mišljenje u svijet obojen stalnim prijetnjama. Narativ dakle potiče od masovnih medija koji su oblikovani

od strane moći ali i oblikuju moć, no, zavisni su od političkih elita. U BiH su karakteristični odsustvo javnosti i refeudalizacija, a sve je očitiji uticaj vlasti na dominantne medije, koji, kao takvi, uspostavljaju dnevni red. Refeudalizacija se može smatrati posljedicom neofeudalne politike i struktura na vlasti koje opstaju sijanjem straha protiv drugog, jer ne mogu obezbjediti građanima dostojanstvo i prosperitet. U BiH je javno mišljenje rezultat publiciteta i društvenog (socijalnog) inženjeringa u medijima. "Bosanskohercegovački mediji, u poraznoj većini (dakle, i javni i privatni), ne zastupaju javne interese, nego zastupaju interese aktera koje je tržište privilegiralo kroz kapitalističku 'horor bajku' osiromašenja, korupcije i banalizacije u svakodnevnom životu. To je razlog i hajke na one koji se 'bune' protiv 'novih' društvenih normi i ideoloških čvorišta društveno-političkog tkiva u BiH." (Husanović, 2010, p. 1)

Kad je riječ o uticajnim ili medijima glavnog toka u BiH, u najvećoj mjeri ih, kad je RS u pitanju, finansira Vlada RS, dok je vlasnik najprodavanijeg dnevnika u Federaciji BiH (FBiH) Fahrudin Radončić, predsjednik SBBBiH takođe veoma uticajne političke stranke u FBiH što je jasan primjer Mejerove medokracije (kolonizacija politika preko medija u sklopu sa paritokratijom i kolonizacijom medija od politika političkih stranki). Primjer toga možemo vidjeti u Dnevnom avazu kada je sredinom 2016. godine objavljena anketa u kojoj građani zdušno podržavaju lidera SBB-a Fahrudina Radončića koji je u isto vrijeme osnivač i prvi vlasnik Dnevnog avaza, a među anketiranim se našla fotografija poznatog britanskog komičara i glumca Rikija Džervisa (Ricky Gervais) uz ime Dževad Aličić. Kasnije je otkriveno da su i fotografije ostalih učesnika ankete također falsificirane tj. preuzete sa različitih internet stranica. Novinari su uputili izvinjenje svim čitaocima kao i anketiranim ljudima zbog grube, ali navodno nenamjerne greške. Iako je stiglo izvinjenje iz Dnevnog Avaza, ostaje veliko pitanje da li je namjera bila da se javnost pokuša izmanipulisati lažnom anketom podrške Fahrudinu Radončiću. Posebnu težinu tomu dodaje činjenica da je Dnevni Avaz već 5.2.2016. objavio anketu u kojoj je uz ime Mirsada Sejfoskog objavljena fotografija američko-kanadskog pisca Roberta Charlesa Wilsona. (vidjeti Prilog 3. i Prilog 4.) (Vučetić, 2018)

BiH je još uvijek malo, nerazvijeno i sve manje interesantno tržište kad su u pitanju strani mediji, a posljednjih godina je i financiranje medija od strane međunarodne zajednice svedeno na minimum, što ukazuje na to da ni operativne političke ekonomije nisu sklone narativima oprečnim glavnom toku s izuzetkom estrade i žute štampe. (Majstorović, 2011, p. 89)

5.2.2. Govor mržnje kao sastavnica radikalnog medijskog narativa

Europska komisija protiv rasizma i netolerancije (ECRI), u općoj preporuci br. 15 "Borba protiv govora mržnje" iz februara 2016. predviđa da definicija govora mržnje, za potrebe ove Preporuke, „podrazumijeva upotrebu jednog ili više posebnih oblika izražavanja – zastupanje,

promociju ili poticanje na omalovažavanje, mržnju ili osudu neke osobe ili skupine ljudi, kao i uznemiravanje, uvrede, negativne stereotipe, stigmatizaciju ili prijetnje toj osobi ili osobama i bilo kakvo opravdavanje svih ovih oblika izražavanja – koje se zasniva na ilustrativnom popisu osobnih obilježja ili statusa koji uključuju rasu, boju, jezik, vjeru ili uvjerenje, nacionalnost ili nacionalno, etničko ili drugo podrijetlo, dob, invaliditet, spol, rod, rodni identitet i seksualnu orijentaciju". (European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) Council of Europe, 2016)

"Kramer smatra da govor mržnje može predstavljati prijetnju nacionalnoj sigurnosti ako inicira nasilje između društvenih grupa u jednoj ili više država, što može dovesti do internacionalizacije sukoba širih razmjera. Posebno naglašava da su mržnjom ispunjeni i lažni izvještaji o nasilju jedne nad drugom grupom bili jedan od razloga koji su doveli do međuetničkih ratnih sukoba posljednjih godina." (Smajić, 2010, p. 251)

Europski sud za ljudska prava odlučuje da li je nešto govor mržnje na osnovu: 1. svrhe govora - kakve ideje širi govor 2. sadržaja govora – potiče li neprihvatanje, animozitet i mržnju i 3. konteksta – kakav je status i uloga počinitelja u društvu; koja je dominantna društvena klima; što je dovelo do izražavanja i kroz koji medij; i tko je ciljana publika. (Veber, 2009, pp. 30-47)

Govor mržnje, iako je kolokvijalni izraz za određene vrste napadajućeg govora koji širi i opravdava mržnju, predrasude i netrpeljivost, često dolazi kao popratni efekt konstruiranog narativa, i kao takav može potaknuti nasilje, zastrašivanje, neprijateljstvo ili diskriminaciju, te je ključno da ga se dotaknemo u ovom izlaganju. Često ga, oni koji ga upotrebljavaju, žele predstaviti kao normalan dio javnog narativa, žele da takav govor postane mitologiziran, prihvatljiv u danom kontekstu. U tome leži i najveća njegova opasnost, zaista može postati dio društveno prihvatljivog diskursa iako je neprofesionalan i klevetnički. Sudionici i generatori govora mržnje mogu biti od individua do novinara, urednika, političara, izabranih zvaničnika, vjerskih predstavnika i lidera. Govor mržnje u tom slučaju služi kao katalizator društvenih promjena i prijeti da postane dio javnog narativa. Ideološki faktor dodan svemu tome, u Bosni i Hercegovini predstavlja plodno tlo za formiranje svijeta postistine.⁷ (Rokša-Zubčević, 2017, p. 18) Smajić navodi da se govor mržnje može smatrati prijetnjom za nacionalnu, regionalnu i ljudsku sigurnost. (Smajić, 2010, p. 252)

⁷ Postistina je situacija gdje „objektivne činjenice imaju manji utjecaj u oblikovanju javnog mnijenja od pozivanja na emocije i osobna uvjerenja." (Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus) Jović ističe da "... Danas svatko ima mogućnost sudjelovanja u javnosti - pod svojim imenom ili anonimno. To je rezultat slobode, kao i novih tehnoloških mogućnosti. No, posljedica - doduše ne nužna, nego proizvedena - jest to što se uklanja razlika između kvalificiranih sudionika javnosti i amatera, koji međutim nemaju manje, nego najčešće više upornosti i žara da svoju "istinu" i svoje "činjenice" prezentiraju drugima." (Jović, 2019)

Danas Regulatorna agencija za komunikacije (RAK) BiH osuđuje i propisuje novčane kazne za emitere koji prenose ovakav govor, međutim, on i dalje manje ili više eksplicitno nastavlja da postoji, usprkos zabranama i sankcioniranju. U javnoj bosanskohercegovačkoj sferi danas, a pri tom mislim na medije, obrazovanje i politiku, govor mržnje je implicitan i očit prije u aroganciji i ignoriranju drugog, zanemarivanju određenih tema koje ne dolaze na dnevni red ili povijesnom revizionizmu, nego u eksplicitnom jeziku mržnje. Naša regija, u tom smislu je područje gdje su rat, etničko nasilje i huškačka politička retorika dio javnog, dakle političkog i medijskog narativa. Etnokolektivna dilema generira govor mržnje. (Smajić, 2010, p. 253)

Internet, kao prostor gdje se možda ponajprije kreira alternativa govoru mržnje, istovremeno je i rasadnik najmanifestnijeg govora mržnje, što ukazuje na to da sveprisutni tehnološki napredak nipošto nije jamac demokratizacije društvene svijesti. (Kreho, 2011)

5.3. Politički pritisci i etički standardi u Bosni i Hercegovini

Kombinacija političkih pritisaka na medije, manjak etičkih standarda i sveopća medijska nepismenost dovodi do idealnog okruženja za razvoj i napredak raznih narativa, posebno onih sa političkim ciljem i konotacijom. U naredna dva poglavlja biti će objašnjeno kako politički pritisci formiraju medije i utiču na rad medija direktno smanjujući kvalitetu etičkih standarda u okruženju sa već malom medijskom pismenosti.

Iako je sloboda izražavanja u Bosni i Hercegovini zagantirana Ustavom, nepostojanje zakona o financiranju medija i zakona o transparentnosti vlasništva u medijima u velikoj mjeri omogućava političke pritiske i manipulacije. Svi ovi oblici pritisaka vode do cenzure, autocenzure, neprofesionalnog informiranja, straha novinarki i novinara za vlastitu egzistenciju, onemogućavanja kvalitetnog rada i do iščezavanja istraživačkog novinarstva s ovih prostora. Jako je tanka granica između političkih i ekonomskih pritisaka, i često na financijsku podršku mogu računati samo oni mediji koji su lojalni strankama na vlasti.

Politički pritisci se ogledaju u:

- uvjetovanju financijske podrške medijima, jer objavljuju sadržaje koji nisu u interesu vlasti;
- uvjetovanje suradnje s institucijama vlasti;
- etiketiranje medija kao neprijateljskih, izdajničkih, plaćeničkih i sl.;
- preporuke drugim zainteresiranim da izbjegavaju neki medij, proglasivši taj medij nepoželjnim partnerom za saradnju;
- insistiranje političara novinaru da nešto objavi ili ne objavi;
- pokretanje tužbi za klevetu s ciljem financijskog uništavanja medija;

- zabranjivanje novinaru da prisustvuje na konferenciji na kojoj je političar kojem se ne dopada rad tih novinara i/ili medijskih kuća za koju rade;
- situacije u kojoj političar intervju ili davanje određenih podataka uvjetuje konačnim izgledom priloga ili odabirom ostalih gostiju u emisiji u koju je i on/ona pozvan/a;
- kada urednici u ime određene političke partije zahtijevaju određenu priču (novinar to, uglavnom, ne može i ne smije odbiti, a ukoliko to i učini, uvijek će neko od kolega prihvatiti);
- političke pritisci na Javni servis Bosne i Hercegovine;
- prijete novinarima koji su objavili sadržaj koji ne odgovara javnim dužnosnicima. (Turčilo, 2017, pp. 29-30)

Uplitanje politike u rad medija prouzrokuje da u medijima prevladavaju etnički a ne etički standardi. Padu etičkih standarda u medijima doprinose "...nepotpuna i neprecizna zakonska regulativa, politički i ekonomski utjecaji, sprega vlasnika i moćnika, sprega vlasnika i lojalnih urednika, uvjetovanje novinara ostajanjem bez posla, ukoliko izvještavaju ili pišu o temama koje se ne podudaraju s uređivačkom politikom." (Turčilo, 2011)

U utrci za profit prvo se žrtvuje etika. Tome doprinose i senzacionalistički i nepotpuni naslovi koji postoje za privlačenje pažnje i klikanje na linkove kao i copy/paste metoda novinarstva, gdje se žrtvuje točnost informacija zarad količine informacija. Na pad etičkih standarda u Bosni i Hercegovini utiču razni faktori kao što su:

- potplaćenost novinara;
- dio novinara svjesno krši standarde, jer žele senzaciju, pa to čine na različite načine: prešućuju informacije, plagiraju, nedozvoljeno snimaju;
- nepotpuna zakonska regulativa, koja se ogleda u rupama u postojećim zakona i nepostojanju nekih od ključnih zakona;
- postojanje izvanmedijskih aktera koji ugrožavaju rad novinara;
- cenzura i autocenzura, u vidu odluke kadra sa se sam cenzurira sa ciljem psihičke i fizičke zaštite;
- politički angažmani medijskih uposlenika. (Turčilo, 2017, pp. 65-66)

5.4. Medijska pismenost u Bosni i Hercegovini

Medijska pismenost publike izuzetno je važna kao mehanizam osiguravanja da medijska publika razumije društvenu ulogu, procese, utjecaje i način funkcioniranja medija, te razvije kritički odnos prema medijskim sadržajima. Medijski i informacijski pismena publika prvi je

korak ka informiranoj i odgovornoj javnosti, koja je sposobna oduprijeti se manipulaciji i tražiti kvalitetnije medijske sadržaje i odgovornije medije. (Turčilo, 2017, p. 67)

Medijska pismenost je tema kojoj se u Bosni i Hercegovini ne poklanja odgovarajuća pažnja niti u javnom prostoru niti u oblasti (medijskog) odgoja i medijske politike. Uvjeti koji utiču na medijsku pismenost su:

- medijski odgoj - odgoj za medije prisutan je u obaveznim nastavnim planovima i programima za osnovne škole i gimnazije pod nazivom medijska kultura u okviru predmeta Bosanski/Hrvatski/Srpski jezik i književnost, odnosno u okviru predmeta Demokratija i ljudska prava. Međutim ne pokriva aktuelni razvoj medija i informacionih i komunikacionih tehnologija;
- medijska politika – medijska pismenost se ne spominje eksplicitno niti u jednom zakonu i podzakonskom aktu i nije postavljena kao strateški cilj u oblasti informiranja, medija i komunikacija;
- medijska industrija - tradicionalni mediji, dnevne novine, televizije i radiostanice poduzimaju relativno malo aktivnosti da svoje korisnike obrazuju kao kompetentne medijske konzumente;
- u Bosni i Hercegovini postoji određen broj nevladinih organizacija koje su aktivne u oblasti medijske pismenosti.
- Ipak, u pogledu dostupnosti medija, Bosna i Hercegovina zaostaje za europskim prosjekom. (Tajić, 2013, pp. 93-97)

Usljed dugogodišnje nedemokratske tradicije u kojoj su novinari bili društveno-politički radnici i postratne tranzicije u kojoj su mediji postali sredstvo ostvarivanja političkih (i drugih) interesa i ciljeva), građani BiH, općenito, slabo razumiju društvenu ulogu medija i koncept javnog interesa, te bi medijsko opismenjavanje publike trebalo da doprinese rješenju tog problema. Snažniji razvoj medijske pismenosti pomogao bi “pretvaranju” pasivnih konzumenata medijski posredovanih informacija u aktivne građane javne sfere, što bi pomoglo smanjenju apatije kod građana BiH, te preveniralo širenje lažnih informacija, koje publika prihvata zdravo za gotovo, bez ozbiljnijeg promišljanja i preispitivanja.

5.5. Rezime poglavlja

Masovni mediji i novinarstvo jedan su od konstitutivnih elemenata demokratskog društva, oni tvore i otvaraju područje javnosti bez kojega više nije moguće upravljati nekom ljudskom zajednicom. Utvrdili smo da je, u Bosni i Hercegovini, Dejtonom etničko upisano u državno, a entiteti postoje kao administrativne jedinice, dakle čini se da postojeća društvena praksa nalaže i narativ koji imamo. Uspostavio se politički sistem koji je ozvaničio podjelu zemlje po

etničkim granicama nasilno ocrtanim krvlju, a saobrazno tome i etnolingvistički koncept nacije. Međutim, obeshrabrujuće je da etničko utemeljenje entiteta i dalje proizvodi gotovo isključivo etnicizirane narative. Danas, u Bosni i Hercegovini imamo odvojena društva, čiste nacionalne kulture, nacionalne medije, nacionalna pamćenja, odvojene jezike itd. Modeli državnog izvještavanja ne moraju nužno da budu i etnicizirani, naprotiv, mogu da ponude okvire unutar kojih će entiteti biti kao bilo kakve druge administrativno-pravne jedinice koje će garantirati jednaka prava i uključenost odnosno vidljivost u medijskom narativu, pa i cjelokupnoj javnoj sferi, svih onih koji su do sad bivali isključeni ili prešućeni. Kad je riječ o etničkom okviru, on je ideološki i dalje najopasniji jer u njemu dominiraju teme u kojima se jedan etnicitet predstavlja kao žrtva drugog, gdje preovladava emotivno-afektivna leksika i upravo su ovakvi članci još uvijek najpogodnija arena gdje se bije bitka za predominaciju jednih, često nauštrb drugih. Dominacija političkih tema naspram gotovo nevidljivih ekonomskih i društvenih govori u prilog činjenici da je javna sfera u BiH izuzetno politizirana i da se u njoj nesmanjenim žarom vodi borba za premoć političkih, etnonacionalnih elita. To rezultira marginaliziranjem publike koja se shvata kao anonimna masa prepuštena manipulativnim mehanizmima masovnih medija. Ova borba u svojoj konačnici umjesto intenzivnog rada na ekonomiji i dugotrajnom i mukotrpnom procesu istine i pomirenja rezultira slijepom ulicom i narativom međusobnog isključivanja bez usvajanja i minimuma onoga što tvrdi drugi. Uz perpetuaciju konstantnog 'zlog drugog' i 'dobrog sebe', javna sfera u kojoj živimo prosto vapi za drugačijim narativima koji će nam uz maksimalno uvažavanje 'drugog' i kolektivizaciju - ne krivice već iskustva patnje, stradanja i razaranja, ponuditi neke druge obrasce i neke druge topose i društvenopolitičke prakse a do tad mediji, barem oni glavnog toka i štampani, ostaju neinventivni društveni akteri i ogledala dnevne politike. (Majstorović, 2011, pp. 102-103)

U ritualnom čitanju medija korisnik sam preuzima odgovornost za moralni kôd razlikovanja dobra i zla kao temelja pravnoga poretka demokratskog društva. Kao što se ljudsko zdravlje u užem smislu utvrđuje odsustvom bolesti, tako i humanu komunikaciju možemo smatrati poželjnom i konstruktivnom u slučaju odsustva semantičke manipulacije koja odredište može dovesti u zabludu i prouzročiti štetu. Nije svejedno kako će biti uobličeni sadržaj obavijesti i kako će utjecati na formiranje javnog znanja, vjerovanja i dugoročnoga pamćenja: na odredištu može biti povećan fond znanja ali odredište može biti i žrtva manipulacije koja neizbježno vodi u destrukciju i društvenu patologiju. (Hebrang, 2012, p. 116)

Dakle: "Ideologizirano obrazovanje, huškačka historiografija, novinarstvo, književnost i umjetnost etničkog postvarenja i esencijalistička filozofija i društvene nauke, ne samo da ne senzibiliraju našu imaginaciju, nego je otupljuju, sprečavajući svaku mogućnost našeg

samoizmještanja, ukopavajući nas u duboki rov u čijem kalupu se izljeva to majušno, stalno ugroženo, mi." (Mujkić, 2007, p. 78)

Peti dio – Humana (Ne)Sigurnost

1. Narativi kao sigurnosni rizici

Riječ rizik vuče porijeklo od stare talijanske riječi "risicare" što znači izazov. Da bismo razumjeli višedimenzionalnost narativa kao sigurnosnih rizika potrebno je razumijevanje korelativnih pojmova koji su česti u suvremenim strategijama sigurnosti: opasnosti, prijetnje i izazova. Uglavnom nema jasne distinkcije između pojmova opasnost i prijetnja.

Ujedinjene nacije definiraju opasnost kao "potencijalno štetan materijalan događaj, fenomen ili ljudska aktivnost koja može prouzročiti gubitak života ili povredu, imovinsku štetu, društveni ili ekonomski poremećaj ili degradaciju okoliša". (United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR), 2009)

Prijetnja "...predstavlja kombinaciju namjere i sposobnosti protivnika da poduzmu akcije koje mogu biti štetne po imovinu ili stanovništvo." Prijetnje se određuju prostorno i vremenski sa što preciznijom vjerovatnosti dešavanja. (Lisica, 2011, p. 15)

Razlika u ova dva pojma se ogleda u tome što opasnost uglavnom obuhvaća zdravstvene, ekološke, tehnološke i katastrofalne rizike, a prijetnje se vežu za sigurnosne rizike koji ugrožavaju nacionalnu ili međunarodnu sigurnost. Opasnost je dakle širi pojam.

Izazov je suočavanje sa prijetnjama i rizicima, odnosno upravljanje rizicima sadržano u sigurnosnoj strategiji (u Bosni i Hercegovini to je sadržano u dokumentu "Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine" u poglavlju "Sigurnosni izazovi i rizici"). Izazovi su vezani sa neizvješnošću i nemogućnosti predviđanja, dok se rizici i opasnosti svode na jasan opis vjerovatnosti nekog događaja. Izazovi su dakle neizvjesne sigurnosne prijetnje čiji se izvori ne mogu u potpunosti procijeniti niti se mogu predvidjeti sve potrebne mjere zaštite unutar sistema sigurnosti. (Lisica, 2011, p. 17)

Po terminologiji Ujedinjenih naroda rizik se definiše kao "...mogućnost štetnih posljedica ili očekivanih gubitaka po zdravlje i život ljudi, vlasništvo, životne uvjete, ekonomiju ili okoliš, koje su rezultat interakcije između opasnosti prouzrokovanih prirodnim ili društvenim pojavama u uvjetima ranjivosti (oslabljenje otpornosti) objekta ugrožavanja. Ovome treba pridodati i društveni kontekst u kom su ugroženi, kao i njihovu percepciju rizika." (United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR), 2016) Predviđanje rizika se odvija u uvjetima:

1. kontinuiranih društvenih promjena i neizvjesnosti;

2. ubrzanog industrijskog i tehnološkog napretka;
3. vremenskog i financijskog pritiska koji ne omogućavaju adekvatnu naučnu evaluaciju rizika;
4. težnje za individualizacijom društva;
5. agresivnijeg i senzibilnijeg javnog mnijenja u vezi sa prihvatljivosti rizika, gdje spada i djelovanje medija. (Regester, 2005, pp. 15-17 prema Lisica, 2011, p. 22)

Ova podjela ističe pluralizam rizika koji vuče niz pitanja: Šta su to rizici? Koji su to stvarni a koji percepirani rizici? Koja je uloga medija u stvaranju percepcije o riziku?

Jasno nam je, po gore navedenim kriterijima, da dominantni narativi predstavljaju sigurnosni rizik, koji je moguće klasificirati kao društveno-politički. Sugeriram da, izvor narativa, kao rizika, može biti u etnopolitičkim identitetima uspostavljenim u postkonfliktnom periodu, kao i u sistemu upravljanja, pogrešnim odlukama i slično, dok im je manifestni oblik vidljiv u raznim oblastima ljudskog djelovanja od obrazovanja do medija. Ukoliko je rizik kulturna interpretacija raznih opasnosti, logično je da, djelovanje narativa u kulturnim sferama poput vernakulara, tradicije, mitova i simbola, formira viđenje opasnosti. U narativu se ostvaruju i karakteristike sigurnosnih rizika: neizvjesnost koju nosi sa sobom je očita i leži u činjenici da bez efikasnih metoda procjena nikada ne možemo znati da li neki narativ točan i relevantan za našu svakodnevicu i tako prouzrokuje ranjivost, kako individua, tako i grupa, u vezi sa predviđanjem, izlaženjem na kraj, odupiranjem, opravljanjem od rizika i potencijalnih rizika. (Lisica, 2011, p. 19) U skladu sa gore navedenim uvjetima predviđanja rizika, moguće je uspostaviti osnovne teorije o narativu kao riziku, o percepciji narativa i načinima njihovog plasiranja u javnu sferu. Zbog nedostatka informacija lako je pogriješiti u identificiranju sigurnosnih rizika, pa tako i identificiranju narativa kao izazova. Narativ kao izazov je izvor rizika jer posjeduje potencijal za proizvođenje štete, ali istovremeno je teško predvidjeti da li će nastati šteta i kolika će biti. Rizik u narativima leži u kulminaciji ljudskog djelovanja, koja aktivira opasnost ili prijetnju, koja postaje realna vjerovatnost da će nastati događaj sa štetnim posljedicama. Suvremene okolnosti života omogućavaju hiperprodukciju narativa, kako pozitivnih tako i negativnih. U "Sigurnosnoj politici Bosne i Hercegovine" koju je usvojilo Predsjedništvo BiH 2006. godine u poglavlju "Sigurnosni izazovi i rizici", navode se globalni, regionalni i unutarnji rizici sigurnosti BiH, i narative, prema tome, možemo svrstati u unutarnje izazove, kao i u regionalne izazove. (Lisica, 2011, p. 50)

Narativi se uklapaju u koncept društvene samoproizvodnje rizika – primarni rizici ogledaju se u materijalnim ili nematerijalnim agensima, dok su sekundarni izvor rizika pozicionirani u različitom shvatanju i odnosu društvenih grupa ili pojedinaca prema riziku, koji se očituju u percepciji rizika pojedinaca ili društvenih grupa koja je u interakciji sa njihovim interesima ili

društvenim vrijednostima, a koje je politička elita transformirala u politička stajališta. Narativi izvire, dakle iz promatranja potencijalnih rizičnih događaja kroz filtere različitih vrijednosti i interesa pojedinaca ili grupa ili elita i pogrešne, negativne ili neprijateljske percepcije o vrijednostima i interesima drugih grupa, koji počivaju u samom tkanju društvene stvarnosti Bosne i Hercegovine. To, u konačnici, perpetuira sliku o poziciji ili ugroženosti vlastite grupe u odnosu na druge grupe. Sekundarni rizici djeluju na primarne rizike i tako stvaraju nestabilan sistem, što je jasno vidljivo u Bosni i Hercegovini. (Lisica, 2011, p. 25)

1.2. Narativi i percepcija sigurnosnih rizika

Percepcija rizika definira se kao "... zbroj vjerovanja koje osoba ima u vezi s rizikom, uključujući ona o definiciji, vjerovatnosti i ishodu rizičnog događaja. Iz perspektive društvenih nauka, percepcija rizika uključuje ljudska vjerovanja, stavove, rasuđivanje i osjećaje, kao najšire društvene ili kulturne vrijednosti i pravila ponašanja koje ljudi usvajaju, u odnosu na opasnosti i potencijalnu korist do koje može doći usljed izlagnja riziku." (Lundgren, 1994, p. 74 prema Lisica, 2011, p. 35)

Razlika između stvarnog i percipiranog rizika nije relevantna, jer se rizik može predstaviti kao produkt percepcije i kulturalnog razumijevanja rizika. Dakle, narativi mogu konstruisati prijetnju kao takvu na razne načine, kao i informisati o stvarnoj prijetnji. Dominantni narativi, kao sigurnosni rizici, u negativnom smislu dovode do inflacije prijetnji i sekuritizacije pitanja, o čemu će biti riječi u narednom poglavlju.

Izučavanje percepcije se odvija kroz:

- Istraživanje kognitivno/biheviornalnog rizičnog odlučivanja – koje se bavi odlučivanjem u uvjetima neizvjesnosti i istraživanjem modela ljudskog ponašanja da bi se identificirao način na koji ljudi reaguju na rizik. Tu se javlja i koncept grupnog mišljenja koji: "Kao oblik odlučivanja koji nosi sa sobom mnogobrojne rizike, fenomen "grupnog mišljenja" se može iščitati u onome što danas u Bosni i Hercegovini, još uvijek sa značajnom dozom uspjeha, artikuliraju političke elite i politički lideri u ulozi predstavnika nacionalnih zajednica. Ustaljen je obrazac da se javnim djelovanjem hrani unutarnja kohezivnost i zatvorenost nacionalnih zajednica a istovremeno otežava interakcija na razini pojedinaca, pripadnika različitih grupa" (Lisica, 2011, p. 38) Narativi u ovom slučaju služe kao način artikuliranja i kreiranja grupnog mišljenja, identifikacije sa kolektivom, koja se, kako je rečeno, provodi kroz obrazovanje, retradicionaliziranje, etnohistoriju i mitologizira kroz medije.
- Psihometrijske studije rizika – istražuju društvene trendove u percepciji rizika, kroz upotrebu anketa mjere percipirani rizik, tu je naglasak na empirijskom istraživanju.

Lisica navodi osnovne zaključke do koji se došlo u psihometrijskim istraživanjima rizika, kao što su: tokom tih istraživanja ljudi ocjenjuju da je vjerovatnost događaja rizika veća ukoliko su informirani o određenoj opasnosti (što nam direktno implicira važnost medija i pravilnog informiranja); pamtljivi rizici, oni koji se lako memoriraju, češće se precjenjuju bez obzira što vjerovatnost njihovog događanja može biti izrazito mala (tako na primjer dolazi do manipulacije pojmom vitalnog nacionalnog interesa u Bosni i Hercegovini, gdje se manji problem narativom predstavlja kao veći nego što jeste); različito percipiranje rizika u društvenim grupama može imati povratno djelovanje na odnose među grupama. U najgorem slučaju polarizacija u stavovima i ekstremna retorika može djelovati kao pojačivač konflikta između grupa. Ovo je također primjenjivo na BiH obzirom na to da negativni narativi o mogućim prijetnjama mogu povećati netoleranciju među grupama.

1.3. Manipulacija narativima

Teun van Dijk nudi ovakvu trodimenzionalnu definiciju manipulacije: u kontekstu društva, manipulaciju možemo definirati kao neopravdanu i nevaljanu dominaciju koja potvrđuje društvenu nejednakost, spoznajna manipulacija kao kontrola uma znači uplitanje u procese razumijevanja, oblikovanje pristranih mentalnih modela i društvenih reprezentacija kao što su znanja i ideologije, a narativno manipulacija uključuje uobičajene oblike i formate ideološkog diskursa, kao što su naglašavanje naših dobrih strana i isticanje njihovih loših strana. (van Dijk, 2006, p. 363)

Manipulacija je dakle komunikacijski i namjeran čin u kojem onaj koji manipulira iskazuje kontrolu nad drugim ljudima, najčešće protiv njihove volje ili njihovih interesa. Iako to ne možemo empirijski dokazati, manipulacija je nevaljana u demokratskom društvu, budući da reproducira ili može dovesti do reproduciranja nejednakosti. (van Dijk, 2006, p. 361)

Kao što je višestruko naglašeno elita koja konstruira državne sigurnosne naracije ima ogromne političke prednosti koje ih mogu dovesti u iskušenje da djeluju sebično i relativno bez vanjskog nadzora. Zapravo, elite mogu ušutkati potencijalne kritičare oblikovanjem javnog dojma o prijetnjama i potrebnim političkim odgovorima. Sigurnosne elite su u superiornom političkom položaju u odnosu na aktivne i latentne domaće političke protivnike, što im naizgled dopušta da izvršavaju inflaciju prijetnji, sekuritiziraju pitanja, suzbijaju proturječne informacije, zagovaraju militarizam i uljepšavaju izvještaje o tekućoj politici. Djelomično je za to zaslužan element tajnosti prisutan u sigurnosnoj politici, pretpostavljeni autoritet elita i količina materijalnih resursa na raspolaganju.

U skladu sa realističkim viđenjem međunarodnih odnosa, vođe demokratskih zemalja mogu manipulirati javnošću za postizanje određenih ciljeva, John Mearsheimer tvrdi da sigurnosne elite u demokratskim državama mogu se spremno uključiti u ono što on naziva sijanjem straha, obzirom da javnost uglavnom vjeruje svojim vođama. (Mearsheimer, 2011, p. 102) U tom slučaju je lako pretpostaviti za svaki narativ da služi za proizvodnju lažnih sigurnosnih prijetnji.

U drugu ruku, liberalni znanstvenici skeptični su u vezi s mogućnošću inflacije prijetnje i drugih elitnih distorzija javnog narativa- kao i za postojanje sekuritizacije. Oni tvrde da demokratskim vođama sigurno nije lako zavarati javnost zbog različitih sustavnih provjera, demokratskog nadzora i kontrole. Reiter posebno ukazuje na tri liberalne institucije koje osiguravaju lako razotkrivanje neistina i pružaju druge demokratske načine provjere: kroz domaće političke protivnike, profesionaliziranu vojsku i otvorenost društva s slobodom govora i slobodnog tiska. Sve u svemu, ovi elementi pomažu u stvaranju tržišta ideja, gdje "vladine i nevladine elite promoviraju argumente o koristima njihovih politika i obvezuju se na te politike kako bi dobile političku podršku." (Reiter, 2012, pp. 601-602)

Oba pravca razmišljanja ističu važnost masovnih medija, koji sve dušno izvještavaju, no komunikolozi ističu da nekada mediji nisu efikasan način provjere izvršne vlasti. Mediji kao takvi se često oslanjaju na izvore unutar vlada za informacije i vrlo često ne ispitaju izvore informacija. U naučnim krugovima može se čuti da su novinari prihvatili "samonametnutu ovisnost o službeno odobrenim informacijama", što je rezultiralo njihovom tendencijom "bilježenja, a ne kritičkog razmatranja službenih izjava vlade." Također, manjak kredibilne opozicije unutar vlade onemogućava efikasno demantiranje netočnih navoda. (Payne, 2014, pp. 9-10)

Thrall pragmatično navodi da je bolje pretpostaviti da će barem neke elite pokušati obmanuti javnost u bilo kojem trenutku. Oslanja se na medijsku pokrivenost elitnog natjecanja kako bi se spriječila prevara, a ne na dobro ponašanje elita. (Thrall, 2007)

Sve u svemu, sredstva, motivi i prilike za narativne manipulacije o sigurnosnim pitanjima iznenađujuće su visoki, čak i u demokratskim državama. Jesu li, dakle, u Bosni i Hercegovini upotrebi lažni narativi?

Kao što će biti detaljnije prikazano u sljedećem poglavlju, empirijski dokazi upućuju na to da sigurnosne elite BiH iskrivljuju prijetnje i naracije još od postkonfliktnog perioda.

1.3.1. Inflacija prijetnji

Metodom analize sadržaja ovaj rad jasno utvrđuje da bosanskohercegovačke elite, uključujući i kreatore politike, strateški konstruiraju narative za identifikaciju prijetnji, zagovaranje

određenih političkih akcija, kao odgovor na prijetnje, i održavanje podrške javnosti. Vrlo opsežna konsultirana literatura otkriva da su narativi su često bili znatno iskrivljeni.

Ovdje je bitno naglasiti i da je literatura o inflaciji prijetnji vrlo spekulativna. Problem tajnosti i dalje je teško prevladati čak i desetljećima nakon navodnog slučaja inflacije prijetnje. Iz tog razloga, sudionici u raspravama o inflaciji prijetnji često dolaze do vrlo različitih zaključaka o tome jesu li sigurnosne elite plasirale narative sa ciljem opravdavanja neke politike ili ne. Različiti znanstvenici mogu gledati na isti narativ - neki će zaključiti da to obmana, dok drugi budu uvjereni da se to dogodilo. U narednim poglavljima će biti riječi o pravilnoj analizi narativa koja može pomoći sa dilemama.

Naredni problem na koji nailazimo predstavlja stav određenih znanstvenika da prijetnje postoje neovisno o njihovoj artikulaciji i da se ne mogu objektivno izmjeriti, istovremeno drže da su prijetnje društveno konstruirane i da su tvrdnje o prijetnjama i inflacija prijetnji politička intervencija. (Payne, 2014, p. 15) Ova tvrdnja i dalje ide u prilog potvrđivanju hipoteza ovog rada koje se tiču elita i njihovog utjecaja na proliferaciju prijetnji. Literatura koja se tiče inflacije prijetnji jasno sugerira da nacionalne sigurnosne elite mijenjaju opseg i hitnost narativa prijetnje da opravdaju određene akcije, ili sa ciljem mobiliziranja masa. Na taj način kreira se supstancijalno iskrivljena slika stvarnosti. Payne ističe da do inflacije prijetnji dođe radi: opravdanja politike - specifične poznate povijesne priče prekomjerno se upotrebljavaju s ciljem ostvarenja nekog interesa; održavanja podrške – može značiti da ovi narativi služe da skrenu pažnju javnosti sa pravih problema ili neke loše situacije. (Payne, 2014, pp. 17-19)

1.3.2. Sekuritizacija pitanja

Kopenhaška škola razvila je teoriju sekuritizacije kao novi koncept u sigurnosti sredinom 90ih godina prošlog stoljeća. Smajić navodi da: "Teorija sekuritizacije predstavlja diskurs kojim političke elite određene pojave obeležavaju kao bezbednosne pretnje i u borbi protiv njih dobiju legitimitet za usvajanje specijalnih mjera koje raskidaju sa opšte prihvaćenim pravilima igre." (Ejdus, 2010, p. 80 prema Smajić, 2010, p. 45)

Članovi ove škole tvrde da elite koje drže vlast u državi imaju jedinstven utjecaj na agendu nacionalne sigurnosti. Mogu proglasiti bilo koju od tema ili problema sigurnosnim rizikom ili prijetnjom, što je, tvrdi Wæver, sredstvo preuzimanja kontrole nad sigurnosnim aparatusom. Po definiciji nešto je sigurnosni problem kada elita proglaši da je tako. "Uspješna sekuritizacija problema će rezultirati proglašenjem nečega visokim prioritetom, vrijednim povećane pažnje i većim angažiranjem resursa. Nositelji moći uvijek mogu pokušati upotrijebiti instrument sekuritizacije nekog pitanja kako bi stekli kontrolu nad njim...može se lako koristiti za specifične svrhe samopomoći". (Wæver, 1995, pp. 54-55)

Emmers definira da svako pitanje može biti nepolitizirano i politizirano tj. sekuritizirano, kada postaje dio javne politike. (Emmers, 2010, p. 135 prema Smajić, 2010, p. 46)

Uzevši u obzir pet elemenata procesa sekuritizacije: 1. jezički akt sekuritizacije; 2. sekuritizirajući akteri; 3. funkcionalni akteri; 4. publika i 5. specijalne mjere, postaje jasno kako narativ može da posluži prilikom sekuritizacije pitanja. (Ejdus, 2010, pp. 80-81 prema Smajić, 2010, p. 47) Značaj jezika u kreiranju narativa je već detaljno objašnjen, kao i aktera poput vlada i političkih elita, koje plasiraju narative i proglašavaju nešto vitalnim nacionalnim interesom ili krucijalnom sigurnosnom dilemom. Ovdje je bitno istaći i značaj publike koja "odobrava ili ne odobrava upotrebu specijalnih mjera kao posljednjeg elementa sekuritizacije...uspjeh ili neuspjeh sekuritizacije ovisi od retoričke sposobnosti političkih elita da uvjere publiku, odnosno javno mnijenje u postojanje egzistencijalne prijetnje." (Smajić, 2010, p. 48)

Posljednja istraživanja na temu sekuritizacije potvrđuju da uspjeh kao i neuspjeh partikularnog sekuritiziranja ovisi o: 1. gramatici sigurnosti; 2. društvenom položaju govornika i 3. prirodni prijetnje. To obuhvata sposobnost govornika da konstruira narativ koji uključuje egzistencijalnu prijetnju, tačku bez povratka i potencijalno rješenje. (Van Rythoven, 2015, p. 8)

2. Bosna i Hercegovina, narativi i humana (ne)sigurnost

U 21. stoljeću svijet ulazi u novi globalni sistem, obilježen pacifističkim diskursom, razvija se novi koncept u sigurnosti baziran na idejama svakodnevne zaštite ljudi, sloboda, blagostanja. Sigurnost se širi od države do pojedinca čime se mijenja referentni objekt sigurnosti, to više nije država, nego čovjek. UNDP koncept humane sigurnosti definira kao „kao stanje u kojem su ljudi oslobođeni od trauma koje opterećuju ljudski razvoj. Ljudska sigurnost znači sigurnost od takvih kroničnih prijetnji kao što su glad, bolest i represija, a kao drugo, zaštitu od iznenadnih i štetnih poremećaja svakodnevnice – bilo u domovima, na radnim mjestima ili u zajednicama“ (Smajić, 2017, p. 36) Ljudska sigurnost je prema tome ugrožena u sedam područja koja ujedino čine temelj ljudske sigurnosti: ekonomska sigurnost, prehrambena sigurnost, zdravstvena, ekološka, lična, politička i sigurnost zajednice. (Smajić, 2010, p. 76)

Bez obzira definira li se kao sloboda od straha (koju zagovara škola užeg pristupa humanoj sigurnosti) ili sloboda od siromaštva (koju zagovora škola šireg pristupa), humana sigurnost je odraz stupnja razvoja jedne zemlje.

Sigurnosna politika jedne zemlje bi se trebala baviti pitanjem zaštite interesa svakog građana, pa samim time i zaštitom svih područja ugroženosti humane sigurnosti. Međutim, u Bosni i Hercegovini, koja ima usvojenu Sigurnosnu politiku, etnonacionalna podjela društva,

razbijenost sigurnosnog kompleksa i protektorat međunarodnih subjekata utiču na sveukupnu sigurnosnu situaciju. Smatram da smo do ove točke utvrdili da narativi plasirani u javnu sferu, također itekako utiču na percepciju sigurnosnih prijetnji. Treba imati u vidu da prijetnje su u osnovi bazirane na ličnoj percepciji građana, što može da ne korespondira stvarnom stanju i okruženju zbog objektivnog ili subjektivnog osjećaja sigurnosti. Narativi plasirani sa ciljem manipulacije skreću pažnju sa stvarnih ugroženosti ljudske sigurnosti, kojima smo okruženi i sa kojima živimo svaki dan. Fokusiranjem na fiktivne probleme, koji to zapravo nisu, zbog manja kritičkog mišljenja, interesa ili obrazovanja, zanemarujemo stvarne probleme društvene stvarnosti. Ukoliko ne znamo točno koje imamo sigurnosne prijetnje i ugrožavanja, ne možemo znati kako da im se suprotstavimo. Pored manipulativnih narativa, problem u razvoju jedinstvene i efikasne sigurnosne politike Bosne i Hercegovine su nedovoljna koordinacija, preklapanje zakonskih nadležnosti, neadekvatno regulirana razmjena podataka, informatička nepovezanost i nekompatibilnost informacijskih sistema i baza podataka, te neadekvatno znanje o rizicima i sl. (Lisica, 2011, p. 155) Narativi mogu predstavljati faktor unutrašnje nestabilnosti, što potom ima utjecaj na sveukupno stanje demokratičnosti u Bosni i Hercegovini. Moć da se definišu prijetnje i da se reaguje na prijetnje predstavlja problem za demokratsku vladavinu. Narativi o prijetnjama mogu se upotrijebiti kako bi se proglasilo "iznimno (vanredno) stanje", koje naravno uključuje razne, izvanredne mjere zaštite društva. U zadnje vrijeme izgleda kao da je iznimno stanje – normalno stanje a izvanredne mjere – pravilo. (Payne, 2014, p. 20)

Kao posljedice na unutrašnju sigurnost javljaju se razne vrste prijetnji, kao što su: etničko nasilje, korupcija, loša državna uprava, govor mržnje, nacionalistički i religijski ekstremizam, loš obrazovni sistem, kriminal i slično. Bilo koji vid radikalizacije narativa vodi do govora mržnje i huškačke retorike i konfrontacije što dovodi u pitanje samu državu. Autori studije „Analiza sigurnosnih rizika – Procjena potencijala za obnovu etničkog nasilja u BiH“ navode da:

- društveni i politički diskurs prožima huškačka politička retorika koja negativno utječe na rad institucija vlasti na svim nivoima;
- kumulativni efekti slabe vlasti, nepostojanje političke odgovornosti i utjecaja ekonomske krize doveli su do sve većih društvenih napetosti u međuetničkim i unutaretničkim dimenzijama;
- u takvim okolnostima, lokalni incidenti koji inače ne bi imali šire posljedice mogli bi dovesti do eskalacije „odozdo“ koju vladajuće elite ne bi mogle kontrolirati;

- vladajuća dihotomija na svim nivoima dovela je do stanja da se policija i pravosuđe ponovo pokušaju politizirati i izložiti povećanim pritiscima izvršne vlasti, s prešutnim prihvatanjem međunarodne zajednice;
- međunarodna zajednica se povukla iz stabilizirajuće uloge i smanjila svoje sposobnosti na terenu zbog čega je postala neuspješna u odvratanju od nasilja. (Azinović, 2012, pp. 201-205 prema Smajić, 2010, p. 299)

Građani u Bosni i Hercegovini nisu referentni subjekt sigurnosti, nego objekt koji živi u konstantnoj etnokolektivnoj dilemi. "Etnokolektivna dilema proizvela je i ojačala ugroženost kolektiva i straha od drugih etničkih grupa, proizvodeći tako okvir za ljudsku (humanu) nesigurnost. Bez obzira na to koji pristup ljudske sigurnosti zagovarali, užu (sloboda od straha) ili širu (sloboda od siromaštva), građani su ipak izloženi političkom nasilju, siromaštvu, strahu, lošoj vladavini, sistemskoj korupciji." (Beridan, 2011, p. 535) Mearsheimer (2011: p. 83) tvrdi da, lažući svoje građane, lideri "korumpiraju politički i društveni život kod kuće, što može imati mnoge štetne posljedice za svakodnevni život. Česti angažman manipulativnih i obmanjujućih narativa može da kreira "otrovnu kulturu nepoštenja" koja potkopava tržište ideja unutar države i time ugrožava demokratsku odgovornost, vladavinu prava i legitimnost vlade. (Payne, 2014, p. 20) Građani ne mogu držati lidere odgovornim za svoje postupke ako im ne vjeruju. Bitno je istaći da, ponekad, politički akteri koji izazivaju elitne narative pribjegavaju sumnjivim, ako ne i opasnim alternativnim narativima kako bi se mogli suprotstaviti elitnim pričama.

Možemo sa sigurnošću reći da etnopolitička dimenzija narativa služi kao generator sigurnosnih prijetnji, sredstvo inflacije prijetnji i sekuritiziranja svakog područja ljudskog djelovanja (posebno određivanjem nečega kao vitalnog nacionalog interesa).

Ukoliko mi, kao građani, trpimo negativne posljedice uticaja narativa, koji ugrožavaju humanu sigurnosti, bez problema možemo reći da trpimo indirektno (strukturno) nasilje. Indirektno nasilje potiče iz društvene strukture i javlja se između ljudi, društava i skupova kao i iz strukture ličnosti pojedinca. Kao što moć i narativ mogu biti kulturni, ekonomski, vojni i politički, tako i strukturno nasilje može biti: kulturno, ekonomsko, vojno i političko. Ekonomsko i političko nasilje vidljivo je kroz represiju i eksploataciju, kulturno se ogleda u ideologiji, jeziku, umjetnosti, nauci, medijima i obrazovanju. Praksa proizvođenja autohtonosti i autentičnosti u Bosni i Hercegovini pokazuje se kao strukturno nasilje, koje je vidljivo u medijskoj politici, diskriminatornim koncepcijama obrazovanja, jezičkim egzibicionizmima, pri čemu se više doprinosi haosu nego kulturi. (Vajzović, 2008., p. 9) Nasilje u ovim sferama često vodi do direktnog nasilja. Jasno je da se narativni utjecaji na razne sfere ljudskog djelovanja mogu smatrati formom strukturnog nasilja koja postoji u jeziku, tradiciji, historiji, medijima, obrazovanju itd. Narativi koji formiraju percepciju rizika mijenjaju i temeljne društvene

vrijednosti u BiH i upravo zato je njihova manipulacija izuzetno opasna. Strukturno nasilje sačinjava negativni mir u određenoj državi, koji potom narušava stanje sistema. Bosna i Hercegovina kao oličje strukturnog nasilja i negativnog mira, živi u stalnoj nestabilnosti koja vrlo lako gura sistem u nezdravo stanje. (Galtung, 2009, pp. 13-22)

Smajić u tom duhu ističe: (2010, p. 293) da "Ova situacija u bosanskohercegovačkom društvu definitivno narušava uravnoteženo stanje fizičkog, duhovnog, društvenog i materijalnog opstanka pojedinca i zajednice prema drugim pojedincima i zajednicama, generirajući nepovjerenje, nasilje i krize kao permanentne indikatore stanja u Bosni i Hercegovini." Bilo koja opasnost rezultira pogoršanjem situacije i kao eho odjekuje u svijet. Beridan navodi da: "(a) Svaka zloupotreba sistema nacionalne sigurnosti, ili neke od njegovih komponenti, ostavila je negativnoga traga na stanje u jednoj državi sukladno stepenu te zloupotebe i (b) svaki krupni poremećaj i pad nivoa sigurnosti u jednoj državi nadržava nju samu i utiče na globalnu/svjetsku sigurnost." (Beridan, 2008, p. 144)

Ipak "...može se konstatirati da najveću prijetnju za Bosnu i Hercegovinu i njene građane predstavlja (nefunkcionalna) država, obilježena elementima etnokratije i političkog elitizma." (Smajić, 2010, p. 291) Ipak, posljedice percipiranja sigurnosne prijetnje su dugoročne i mogu prouzrokovati tzv. leptirov efekat (kada zamah leptirovih krila u Africi rezultira uraganom u Americi) (Lorenz, 1995, p. 134)

3. Moguće rješenje se ogleda u...

3.1. Adekvatna analiza narativa i političkog narativa

Analiza diskursa i narativa ne oslanjaju se samo na filozofiju i lingvistiku, one predstavljaju novi „metodološki projekat” zasnovan na nekim novijim shvatanjima unutar filozofije nauke. Sama nova naučna paradigma polazi od relativizma i pluralizma naučnih i istraživačkih referentnih okvira. Osnovna ideja iza analize narativa sadržana je u stavu da je znanje o svijetu uvijek posredovano određenim sistemom ukorjenjenih vrijednosti, uvjerenja o prirodi svijeta i čovjeka, socijalnih i moralnih normi, odnosno, da uvijek pripada jednoj promatračkoj perspektivi koja formira značenje onoga što se promatra i u izvjesnom smislu konstituiše. (Pavlović & Džinović, 2006, p. 368) No, ograničenost samo na pragmatiku ili analizu diskursa nije dovoljna pri analizi manipulacije u političkom diskursu i treba posegnuti za interdisciplinarnim pristupom kakav je kritička analiza diskursa. Politički diskurs, a osobito ako se kroz njega manipulira, a stvarnost iskrivljuje ima dalekosežne posljedice na živote ljudi. Zato cilj jedne takve jezične analize mora biti podizanje svijesti i razotkrivanje te manipulacije pa deskriptivan pristup poput analize diskursa ili pragmatike naprosto nije dovoljan.

Narativ postoji na dva nivoa analize: na prvom ljudi koriste naraciju stalno kako bi razumjeli empirijski svijet. Oni stvaraju značenje svakodnevnog iskustva pozivajući se na narativne strukture kojima su izloženi. Narativi pojedinaca služe kao motivacijske sile za određena djelovanja – mogu biti mobilizacijsko sredstvo. Na drugoj razini analize su master narativi (metanarativi) koji služe nekom kolektivnom političkom interesu. (Hammack, 2011, p. 313)

Reissman navodi da postoji nekoliko modela narativne analize:

- Tematska analiza: naglasak je na sadržaju teksta, “što” se kaže više nego “kako” se kaže, “rečeno”, a ne “kazivanje”. Izražen je aspekt jezika, jer jezik je izravan i nedvosmislen put do značenja. Tematski pristup je koristan za teoretiziranje kada imamo veliki broj narativa, to je pronalaženje zajedničkih tematskih elemenata kroz sudionike istraživanja i događaje.
- Strukturalna analiza: naglasak se prebacuje na pripovijedanje, na način na koji se priča govori. Iako tematski sadržaj se ne zanemaruje, fokus je na obliku - kako pripovjedač odabirom pojedinih narativnih naprava čini priču uvjerljivom. Za razliku od tematskog pristupa, jezik se ozbiljnije tretira i on je predmet bliskog istraživanja. Ova metoda je korisna za detaljne studije slučaja narativa i mikroanalize pojedinih, ali ne i za veliki broj narativa.
- Interaktivna analiza: ovdje je naglasak na dijaloškom procesu između subjekta koji priča narativ i slušatelja. Pozornost prema tematskom sadržaju i narativnoj strukturi nije napuštena u interakcijskom pristupu, ali se interes prebacuje i na pripovijedanje kao proces su-gradnje, gdje govornik i slušatelj stvaraju smisao. Interaktivni pristup je koristan za proučavanje odnosa subjekata narativa.
- Performativna analiza: proširuje se interakcijski pristup, pripovijedanje se doživljava kao izvedba, koja uključuje, uvjerava publiku kroz jezik i gestu. Ne govoriš, nego i radiš. Prema tome, istraživači narativa mogu analizirati različite faktore: subjekte i njihove pozicije u priči, uključujući naratora; postavke narativa; direktni govor i interpretaciju narativa. Ovakva vrsta analize korisna je za studije praksi komunikacije i konstrukcije identiteta – kako se predstavljaju naratori i kako utiču na publiku. (Reissman Kohler, 2005, pp. 2-5)

Osnovna pitanja koja nam se postavljaju pri analizi narativa su: na koje se objekte odnosi tekst? S obzirom da narativ sadrži subjekte, potrebno je specificirati o kakvoj vrsti osoba se govori u narativu, šta te osobe mogu da kažu u narativu, kao i šta bi se moglo reći kada bismo se identifikovali sa njima. Analiza narativa ne može da se odvija bez lociranja objekta proučavanja u vremenu, iz čega slijedi zadatak traganja za kontekstom u kome su se narativi pojavili, kao i

opisivanje načina na koji su se promijenili. Politička analiza narativa ima tri pomoćna principa koja pomažu pri analizi: diskursi daju potporu institucijama, reprodukuju odnose moći i imaju ideološke efekte. Implikacije tih principa Parker formuliše u obliku nekoliko zadataka analize diskursa:

- Identifikovanje institucija koje potkrepljuje upotreba određenog diskursa;
- Identifikovanje institucija koje narativ napada ili podriva;
- Razmatranje kategorija osoba koje dobijaju ili gube upotrebom narativa;
- Odgovaranje na pitanje ko bi želio da promovira narativ, a ko bi želio da on nestane;
- Pokazivanje kako je narativ povezan sa drugim narativima koji sankcionišu opresiju;
- Pokazivanje kako narativi omogućuju dominantim grupama da ispričaju svoje verzije prošlosti kako bi opravdali sadašnjost i kako sprečavaju one koji koriste potčinjene diskurse da ispričaju svoju verziju historije. (Parker, 2011, p. 486)

Bitno je naglasiti da se narativ može analizirati i kroz opis kulturnog konteksta u kom se odvija, analizirati glavne ličnosti, koncentrirati se na ciljeve narativa i uzeti u obzir prethodna iskustva. Tako na primjer, dekodiranje značenja medijskih sadržaja zavisi od svakodnevnog životnog iskustva, obrazovanja, važećih društvenih normi, društvene sredine, porodičnog okruženja, geografske sredine, pa i političke, vjerske ili ideološke pripadnosti. (Kovačević, 2013, p. 76) Na ovaj način urađena je analiza dominantnih narativa u ovom radu: identificirani su glavni akteri kreacije narativa, i historija, i njihov opći utjecaj na građane, povezali smo narative sa oruđem strukturnog nasilja. Razmatran je i kulturni kontest kreiranja narativa u Bosni i Hercegovini. Iako je za potrebe ovog rada razmatran kolektivni narativ Bosne i Hercegovine, uzevši u obzir navedene načine analize narativa moguće je opisivanje, edukacija i promjena načina na koji se, individualni ili kolektivni, narativi koriste. Prvi korak je otkriti i demistificirati određene (negativne) društvene procese, zatim učiniti eksplicitnima i transparentnima mehanizme manipulacije, diskriminacije, demagogije i propagande. Drugi korak je prikupiti i analizirati što veću količinu podataka i primjera te pokušati objasniti kako je to stvarnost konstruirana i zašto se određeni procesi uopće događaju, što podrazumijeva interdisciplinarno istraživanje. Treći je korak praktično i političko djelovanje, ako je ono moguće, kako bi se negativne prakse uklonile ili promijenile. (Podboj, 2011, p. 128) Mediji se analiziraju tako da nivo analize narativa ide dublje u tekst da bi se vidjelo kako je neki interpretativni okvir konstruisan, šta je u prvom planu, a šta u pozadini, šta je presuponirano, odnosno šta se uzima zdravo za gotovo, ko je isključen, a ko uključen, kako određene "zajedničke" teme obrađuju pojedini, nacionalno osviješteni mediji te kako su u njima

predstavljani "naši" i "njihovi". (Majstorović, 2011, p. 91) Na taj način pojedinac postaje aktivni član društva koji posmatra društvenu zbilju, a oblike popularne kulture koristi promišljeno, svjesno i sa ciljem postizanja progresivne društvene promjene.

3.2. Europske integracije

Kao što je navedeno - usvajanje koncepta ljudske sigurnosti kao strateškog narativa, predstavljalo je kvalitativnu promjenu u ponašanju vanjske i sigurnosne politike Europske unije. Nastao je kao artikulacija europskog načina sigurnosti. Humana sigurnost pruža stalan i dinamičan organizacijski okvir za sigurnosne akcije. Zbog toga se humana sigurnost može promatrati u smislu proaktivnog strateškog narativa koji ima potencijal za daljnju integraciju vanjske politike EU.

Kaldor, Martin i Selchow navode da: "Ljudska sigurnost je dio ljudskog razvoja i ljudskih prava, ali je također i osjećaj sigurnosti na ulici ili utjecaj na donošenje političkih odluka. Politike ljudske sigurnosti bave se upravljanjem krizama, ali one idu dalje od upravljanja krizom jer nude perspektivu krize. Ljudska sigurnost govori o tome kako reagiramo na hitnu fizičku ili materijalnu prijetnju pojedincima i zajednicama. S perspektive ljudske sigurnosti, cilj nije samo politička stabilnost; ona također obuhvaća pojmove pravde i održivosti. Stabilnost ima tendenciju da podrazumijeva odsustvo otvorenog sukoba i u ekonomskom smislu." (Kaldor & Martin, 2007, p. 2) Narativ humane sigurnosti obuhvata: primat ljudskih prava, legitimni politički autoritet, pristup od dna ka vrhu (bottom-up approach) koji obuhvata konsultacije sa lokalnim vlastima, efikasni multilateralizam, integrirani regionalni pristup, jasnu i transparentnu strategiju. Sadržan je u Europskoj sigurnosnoj strategiji donesenoj 2003. godine. (Martin, 210, p. 216)

Ključna značajka strateške naracije jest da ona predstavlja eksplicitan pokušaj da se definiraju i sprovedu dva procesa središnja i ključna za unutarnju i vanjsku politiku: identifikacija i legitimacija. Ne samo da nudi objašnjenje tko smo "mi" i što "mi" želimo biti, nego također nastoji pružiti obrazloženje za ono što "mi" činimo. Identifikacija i legitimacija organiziraju se za unutarnju publiku, dok se projektira osobnost i opravdanje djelovanja prema vanjskoj publici izvan EU-a. Strateška naracija također mora zadovoljiti treći proces - integracije. (Mary, 2011, p. 193) Identifikacija sa supranacionalnim identitetom Europske unije može biti pokretačka snaga iza eliminiranja manipulativnih etnonarativa u Bosni i Hercegovini, ali i vrsta institucionalnog sigurnosnog štita. (Filandra, 2012, p. 317) Iz ovoga je sasvim lako zaključiti da usvajanje narativa humane sigurnosti u sklopu europskih integracija za Bosnu i Hercegovinu znači mogućnost prevazilaženja narativa formiranih identitarnom politikom. Proces integracija u Europsku uniju podrazumijeva konkretne preduslove čije bi ispunjenje utjecalo na karakter i

prirodu institucija vlasti i države Bosne i Hercegovine, odnosno rezultiraju izmjenom karaktera društva, samim time mijenjaju se i narativi. Bitno je istaći i da je 2010. godine urađeno istraživanje pod nazivom "Na putu ka Europskoj Uniji" koje je problematiziralo pitanje koliko se građani i građanke osjećaju Europljanima, a koliko ne. Na uzorku od 1500 građana utvrđeno je da se 54,1% građana osjeća Europljanima, dok 43,5% ne osjeća tu pripadnost. (Halebić, Na putu ka Europskoj Uniji) Jasno je da se skala može prevrnuti svakog trena, posebno sa rastućim stepenom euroskepticizma. Bitno je građana edukovati o tome da europski identitet ne znači ukidanje nacionalne države ili etničkog kolektiva, samo znači da se nacionalne države ne moraju graditi na etnonacionalnom principu.

Posljednjih godina, čini se da je međunarodna zajednica naučila kako stabilizirati sukobe; kako postići i održati mirovne sporazume i kako stabilizirati gospodarstva. Ali još nije naučila kako se baviti sigurnošću pojedinaca i zajednica i baviti se kriminalom, kršenjem ljudskih prava i nezaposlenošću. Kapaciteti ljudske sigurnosti, poput upravljanja krizama, zahtijevaju civilno-vojnu koordinaciju. Ali to je više od pitanja koordinacije - ili integracije - ljudska sigurnost je o tome kako i zašto se kombiniraju civilne i vojne sposobnosti, a ne refleksna akcija za njihovo korištenje kao dio standardnog alata za sukobe.

Jasno je da narativ humane sigurnosti može pomoći u premoštavanju sigurnosne praznine koje je nastala prijašnjim pristupom u "...područjima duboke nesigurnosti poput Afrike, Balkana, Centralne Azije." (Kaldor & Martin, 2007, p. 3) Liberalni europski standardi i humana sigurnost koji bi kreirali građanstvo kao instituciju inkluzije, garanta prava i dostojanstva, u Bosni i Hercegovini bi mogli biti pandan etničkoj privilegiji. Ipak, prema istraživanju Balkanske komparativne studije izbora, provedene 2016. na uzorku od 1000 ispitanika utvrđeno je da građani BiH najviše povjerenja imaju u vjerske zajednice 51%, policiju 50%, i u Europsku uniju 39%. (Mujagić, 2017, p. 150)

3.3. Rekonstrukcija zemlje

Kao što je višestruko istaknuto, Dejtonski mirovni sporazum potvrdio je novu geografiju Bosne i Hercegovine, i stvorio paradoks državljanstva unutar jedne države. Kao takav on predstavlja put između podjele države i podjele vlasti, okvir je političke i ekonomske nestabilnosti pojedinca i zahtjeva jače involviranje međunarodne zajednice. Međunarodna zajednica je u početnoj fazi u Bosni i Hercegovini upotrijebila strategiju security first tj. strategiju sigurnosti kojoj je cilj uspostava sigurnosti i državnog monopola sile. Reforma je pokazala suštinsko neslaganje elita i njihovih politika, no, na neki način je polučila uspjeh, ali istakla i probleme. Kao ključni akteri reformi uzeti su državni sigurnosni elementi ali izostala je reforma policijskih snaga i ostalih elemenata humane sigurnosti. Segmenti liberalizacije koji su potom uslijedili

nisu doveli do transparentnosti demokratskih struktura. Etnokolektivna dilema nastala najbolje se sagledava činjenicom da građani svoju podršku, od postratnog perioda, pa nadalje daju strankama koje u toku svoje kampanje potenciraju ugroženost, strah i slične narative, koji se jasno ogledaju u sloganima izbornih kampanja.

Drugi faktor liberalizacije – ekonomska stabilnost, se, kroz procese privatizacije i deregulacije pokazala kao sredstvo bogaćenja novih elita i ponovnog korištenja biračkog tijela. "Očigledno, da je međunarodna zajednica u svom pristupu humanoj sigurnosti, posebice freedom from want aspektu, pošla od pogrešnih premisa... zanemareni su opstrukcionistički akteri u formi političkih elita...i nedostaci civilnog društva." (Smajić, 2017, pp. 152-163) Mujkić to naziva esencijalističkim shvaćanjem koje je prisutno kako u Dejtonskom sporazumu, tako i u svakodnevnoj praksi međunarodnih institucija u Bosni i Hercegovini. Sav njihov napor fokusiran je na uspostavu stabilnog društva postizanjem ekvilibrija između tri partikulariteta. (Mujkić, 2007, p. 7)

Na sličnom tragu je i Muhamed Filipović koji ističe da: "U kontekstu pitanja, kakva je budućnost Bosne i Hercegovine, mora se imati u vidu, da njeno sadašnje uređenje veoma bitno i dalekosežno ugrožava i kompromitira njenu budućnost kao slobodne, demokratske i ekonomski efikasne zemlje, kao zemlje slobodnih ljudi slobodnog duha, kao zemlje mira i napretka i kao faktora mira u regiji. U tom smislu, može se reći da je budućnost Bosne i Hercegovine, kao društvene zajednice i države svih njenih građana, osigurana u srazmjeri s našom sposobnošću da izmijenimo sadašnje negativne faktore, koji ugrožavaju život i budućnost ove zemlje." (Filipović, 2003, p. 189)

Rješenje ove situacije Mujagić vidi u modifikiranju Dejtonskog mirovnog sporazuma do te mjere da BiH postane funkcionalna države i u izmjeni Izbornog zakona, koji bi doveli do konsolidacije demokratije. Ističe i važnost postojanja mehanizama koji bi sankcionirali politike koje zagovaraju podjele. Narativi podjela koji oblikuju stvarnost obeshrabruju učešće građana i daju veliku vlast liderima. (Mujagić, 2017, p. 163)

Potrebno je odrediti zajedničke temeljne vrijednosti oko kojih postoji konsenzus, ali se mogu identificirati i posebni i zajednički interesi konstitutivnih naroda.

Potencijalno rješenje ogleda se i u uvođenju liberalno-demokratskih vrijednosti koje bi rezultiralo otvaranjem javne sfere za razna nova značenja, narative, metafore i konstrukcije. Na taj način bi moglo doći do razvijanja europskog identiteta, gdje religijska i etnička opredjeljenja pojedinca nisu relevantna u javnom životu, nego pojedinac ima svu slobodu za samokreaciju u pravcu u kom želi (i to svakako može biti etnički i vjerski identitet, ali odabran, ne nametnut). (Mujkić, 2007, p. 123) Filandra potvrđuje da je bosanski identitet bolje tražiti u budućnosti, kroz odnos univerzalnog i partikularnog ispod zajedničkog krova tj. institucionalnog okvira i

kroz nadilaženje ideje nacije-države, nego u prošlosti. Državno ustrojstvo BiH ne treba biti unitarizirano prema modelu države-nacije, ali ni rastrojeno prema etničkom modelu, nego zasnovano na građanskim pravima i slobodama. (Filandra, 2012, p. 448)

Zadnjim pasusom "...parafrazirati ću velikog Matoša koji je nekoć doslovno rekao: "Naša kultura će biti nacionalna onda kada bude europska" na slijedeći način: Naš identitet će biti bošnjački, srpski, hrvatski onda kada bude bosanskohercegovački." (Mujkić, 2007, p. 72)

Zaključak

Ovo istraživanje je počelo pretpostavkom da analiza narativa podrazumijeva da postoje entiteti i pojave u društvenoj stvarnosti koji su diskurzivne ili narativne tvorevine. To, zapravo, znači da su svi pojedinci pozvani da, kao tvorcima ili korisnicima diskursa i narativa, kontinuirano osmišljavaju vlastite verzije subjektivnosti koje je moguće projektirati u objektivnu stvarnost. Vjerujem da u tom slučaju zadatak naučnika je da dekonstruira ove lične i socijalne konstrukcije i njihove funkcije. Na taj način, analiza narativa postaje oruđe za promjene u društvu, zasnovano na preispitivanju različitih mogućnosti i kontinuiranom procesu pregovaranja oko značenja. Implikacija ovog istraživanja, za koju se nadam da je ostvarena, je sprečavanje trajne sedimentacije značenja i njihovo prihvatanje „zdravo za gotovo”, čime društveni proces postaje polje dijaloga i akcije usmjerene na promjenu represivnih ili neodrživih praksi. Vjerujem da istraživanje održava viđenje da je stalna potraga za istinom naučni cilj sam po sebi i da, potvrđujući hipotezu, ipak nudi nova, moćna oruđa za opojmljivanje i tumačenje onoga što se dešava između osoba, što omogućuje nova kreativna rešenja aktuelnih društvenih problema. Narativi nisu ogledalo, nego odraz prošlosti i upravo zato istraživanje kreće od prvih manifestnih pojava modernih narativa u Bosni i Hercegovini. Dokazano je i da mašta i strateški interesi utječu na to kako pripovjedači odluče povezati događaje i čine ih značajnim za druge. Narativi su korisni u istraživanju upravo zato što pripovjedači tumače prošlost, a ne reproduciraju je onakvu kakva jest. Poenta narativa, ipak nije u tome da bude vjerna predstava prošlog svijeta, već u vezama koje uspostavlja između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Narativi za nacije, organizacije, etničke / rasne i druge skupine koje tvore kolektivni identitet nude način preispitivanja života. Na tragu mišljenja Millsa, zaključujemo da narativna analiza može uspostaviti povezanost između osobne biografije i društvene strukture – između osobnog i političkog i pružiti uvid u motivacije i alate za reznovanje realnosti.

Analiza metanarativa u Bosni i Hercegovini je pružila teorijsku orijentaciju i metodološki pristup koji održava cjelovitost kompleksnog određivanja značenja, kroz analizu tekstova kao i varijabli. U osnovi ove interpretativne analize sadržaja tekstovi se kompariraju sa životnim

pričama, političkim govorima, udžbenicima povijesti itd. Ispitivanjem narativnog sadržaja s kojim se individue redovno susreću dok pokušavaju naći smisao u socijalnom svijetu, utvrđeno je da narativi kreirani u postkonfliktnom okruženju sudejstvom raznih faktora, mnogo utiču na percepciju sigurnosnih prijetnji. Prihvatanjem teškog zadatka simultanog razumijevanja društvenog i psihološkog, utvrđeni su glavni akteri – kreatori narativa, kao i publika. Sa osvrtom na trenutnu sigurnosnu situaciju u Bosni i Hercegovini i opštim preporukama za bolju budućnost, u konačnici istraživanja ostaje zaključak da je analiza narativa prijeko potrebna u ovoj društvenoj stvarnosti da se izbjegne postupna naturalizacija lažnih narativa i prihvatanje njegovih implikacija bez ikakvog kritičkog promišljanja.

Bitno je na kraju istaći i važnost samog istraživanja narativa - iako je rijedak predmet u naučnim krugovima, intertekstualna analiza osobnog i političkog, pojedinca i kolektiva, naoko idiosinkratskog i naizgled zajedničkoga je dragulj narativnog istraživanja. Odstupajući od standardnih metoda, omogućava sagledavanje individualnih i kolektivnih iskustva kao kompleksnih pojava.

Prilozi

1.

б о (д ~ √ / ч д   ж д   **А Э Є Ч У**
 BOSANČICA ZA DJECU

<p>д A</p> <p>AUTO ауто</p>	<p>б B</p> <p>BRKOVI бркови</p>	<p>ч C</p> <p>CIPELA ципела</p>	<p>√ Č</p> <p>ČAJ чај</p>	<p>Ѓ Ć</p> <p>ČUP џуп</p>	<p>А D</p> <p>DJEČAK дјечак</p>	<p>ž DŽ</p> <p>DŽOKER дžокер</p>	<p>Đ Đ</p> <p>ĐERDAN ђердан</p>
<p>Є E</p> <p>ESCAJG есцајг</p>	<p>Ф F</p> <p>FOTOAPARAT фотоапарат</p>	<p>Г G</p> <p>GROŽDE грожде</p>	<p>X H</p> <p>HALTINA халтина</p>	<p>И I</p> <p>INSEKT инсект</p>	<p>Є J</p> <p>JABUKA јабука</p>	<p>К K</p> <p>KAFA кафа</p>	<p>Л L</p> <p>LUBENICA лубеница</p>
<p>М M</p> <p>MAČKA мачка</p>	<p>Н N</p> <p>NAPON напон</p>	<p>О O</p> <p>OKO око</p>	<p>П P</p> <p>PAS пас</p>	<p>Р R</p> <p>BAKETA бакета</p>	<p>С S</p> <p>SIR сир</p>	<p>Š Š</p> <p>ŠERPA шерпа</p>	<p>Т T</p> <p>TRAVA трава</p>
<p>У U</p> <p>UHO ухо</p>	<p>В V</p> <p>VOZ воз</p>	<p>З Z</p> <p>ZEKO зеко</p>	<p>Ž Ž</p> <p>ŽABA жаба</p>	<p>JU JU</p>	<p>JAT, JE JAT, JE</p>	<p>OT OT</p>	<p>ŠT, ŠĆ ŠT, ŠĆ</p>

(Behance)

2.

SD Slobodna Dalmacija 3 h · 🌐

Tih par sekundi nikad neću moći zaboraviti, kaže Elvis Turčinović, kojeg su Amerikanci nagradili ordenom za hrabrost

SLOBODNA DALMACIJA

Hrvatski specijalac postao američki heroj: Ubojicu sam pogodio sa 67 metara udaljenosti i tako riješi...

Oslobodjenje 56 min · 🌐

Elvis Turković porijeklom je iz Bosne i Hercegovine a živi i radi u Chicagu kao poručnik u SWAT timu

OSLOBODJENJE.BA

Bosanskog specijalca Amerikanci nagradili ordenom za hrabrost: "Ubicu sam pogodio sa 67 metara ud..."

Kurir STOP NASILJU

NASLOVNA VESTI STARS SPORT

Cilj: Ubica se ušunjao u apartman, gurnuo ženu, ispalio d

OVO JE HRVATSKI TERORIST BOSANSKOG POREKLA: Elvis Turčinović kukavički sa 67 metara upucao Amerikanc srpskih korena u bolnici u Čikagu R 18

*Iz lične arhive

3.

Zenica

Damir Šilić:
- Trudim se da budem apolitičan, ali cijela situacija je, uistinu, žalosna. U državi u kojoj djeca znaju koliki su kriminal i štele, ono za šta su osumnjčeni Radončić i saradnici je, blago rečeno, smiješno.

Dževad Aličić:
- Ubice, silovatelje i ratne zločince pravosudni organi puštaju iz pritvora nakon nekoliko dana, a ovo traje mjesecima. Očigledno je da ima političku pozadinu, a svi se zaklinju u nezavisno pravosuđe.

Bahrija Salač:
- Naravno da ima mnogo prećih stvari, oni bi trebali hvatati lopove, koji pokradose sve, a ne baviti se glupostima. Pored toliko lopova i krađa u preduzećima, pljačke naroda, oni se bave politikom.

Mahir Skomorac:
- Jasno je da gošpodi Radončić smeta nekim ljudima na vlasti, jer je počeo meštiti lopove. Smijenili su ga sa mjesta ministra, a kad je ušao ponovo, čine sve da ga uklone. To je sramota šta se radi.

Alma Kovačić:
- Međeni najviše smeta ta priča kako su oni nedodirljivi, kako nikome ne treba komentirati njihove odluke. Ma smije, zašto ja ne bih smjela reći da je neka kazna mala, da bi trebala biti veća?

Aleksandra Stapić:
- U porodici imam osobu koja je osumnjičena na pravi Boga. Dvije godine trauma, troškova i, na kraju, ništa. Zato sam vrlo obazriva i sumnjičava prema pravosudnim organima, da ne kažem šta teže.

Maida Čatić:
- Naučili su da demonstriraju silu na pogrešnim ljudima. Vjerujem da će Radončiću ovo samo pomoći da se razračuna uskoro s lopovima. On će znati izaći nakraj s njima i dokazati da je nevin.

Sakib Smriko:
- Penziju sam zaradio u ovoj državi, a ona mi je uzela sve. Vjerujem da je Fahrudin Radončić, lider SBB-a, stao nekome na žulj, jer se više njime bave nego četnicima i ISIL-ovcima. Zašto njih ne procesuiraju? *A. Dž.*

Bihać

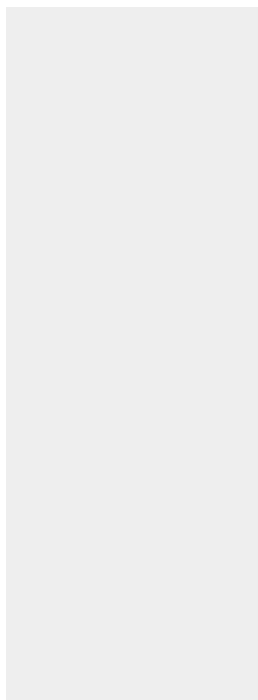
Rukija Delić:
- Proces protiv Radončića prelazi sve granice razuma. Zar je on državni neprijatelj broj jedan kad mu se odredi pravo pritvor strožije zločinca? Ovo u bh. pravosuđu?

Emir Vojta:
- Ne zna šta se želi postići s treniranjem strogoće nad Radončićem. Ljudi su tek sad kod ovog slučaja u djeli da prav svoje vaninske napore. To je...

Vasva Vukobratović:
- Sve ovo vođstvo i poštovanje Baš bih voljela...

(N1, 2016)

4.

Mirha Pašić

- Kad vidim da se organizatorima pogroma mojih Doboilija, od Paravca do Stankovića, sudi i oni dolaze sa slobode, vidi se da se odluke donose politički, kako kome odgovara.

Mirsad Sejfović

- Maloprije sam pročitao da je razlog izjava data kada je izlazio iz pritvora. A već su ga oslobodili po tom pitanju. Još jedno cirkus suđenje, svaki dan ih imamo, izgleda da se on nekima debelo zamjerio.

(N1, 2016)

Literatura

- Abazović, D. (2006). *Za naciju i Boga: Sociološko određenje religijskog nacionalizma*. Sarajevo: Magistrat i Centar za interdisciplinarnu postdiplomske studije.
- Armstrong, J. (1982). *Nations before nationalism*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Azinović, V., Bassner, K. i Weber, B. (2012). *Analiza sigurnosnih rizika, Procjena potencijala za obnovu etničkog nasilja u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Sarajevo i Atlantska inicijativa.
- Bakšić Muftić, J. i. Mijović, Lj. (2001). Ljudska prava u ustavu Bosne i Hercegovine. *Čitanka ljudskih prava*, pp. 281-308.
- Barthes, R. (1966). *Introduction to the structural analysis of narratives*. [Online] Dostupno na: http://epapers.bham.ac.uk/2961/1/Barthes_1966_Introduction_to_the_Structural_Analysis_of_the_Narrative_SOP06.pdf [pristupljeno 13. 05. 2019.].
- Behance, *Bosancica for Kids/Bosancica za djecu*. [Online] Dostupno na: <https://www.behance.net/gallery/31608713/Bosancica-for-Kids-Bosancica-za-djecu> [pristupljeno 18. 06. 2019.].
- Benhabib, S. (2004). On Culture, Public Relations, and Deliberation: Response to Pinsky and Peritz. *Constellations*, 11(2), pp. 291-299.
- Beridan, I. (2009). *Politika i sigurnost*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu Fakultet političkih nauka.
- Beridan, I., Tomić, I. i Kreso, M. (2001). *Leksikon sigurnosti*. Sarajevo: DES Print.
- Beridan, I., Turčalo, S. i Smajić, M. (2011). Međunarodna zajednica i izazovi humano sigurnosti u postkonfliktnom društvu. *Zbornik radova „Dani kriznog upravljanja 2011“*, pp. 524-539.
- Bogdanić, A. (2010). *A refeudalization of public discourse in Bosnia and Herzegovina: Secularizing the ideology of nationalism and nationalizing the ideology of the secular.*, Hamburg.
- Bourdieu, P. (1993). Structures, Habitus, Practices. In: C. Lemert, ed. *Social Theory / Multicultural and Classic Readings*. Boulder, San Francisco. Oxford: Westview Press, pp. 479-484.
- Breton, F. (2000). *Izmanipulisana reč*. Beograd: Clio.
- Brubaker, R. (1999). The Manichean Myth: Rethinking the Distinction. In: Kriesi, H., Armigeon, K., Siegrist, H., Wimmer, A., ed. *Nation and National Identity: The European Experience in Perspective*. Zurich: Die Deutsche Bibliothek - CIP- Einheitsaufnahme, pp. 55-72.
- Brubaker, R. (2002). Ethnicity without Groups. *Arch.europ.sociol.*, XLIII(2), pp. 163-189.
- Bruner, J. (1991). The Narrative Construction of Reality. *Critical Inquiry*, 18(1), pp. 1-21.
- Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus, *Meaning of post-truth in English*. [Online] Dostupno na: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/post-truth> [pristupljeno 14.06.2019.].
- Cambridge Dictionary, *Meaning of "viral propaganda"*. [Online] Dostupno na: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/viral> [pristupljeno 13.11.2018.].
- Curran, J., i Seaton, J. (2003). *Power Without Responsibility*. London: Routledge.
- Deely, J. (1990). *Basics of Semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Đorđević, M., (2013). *Razvojna psihologija*. [Online] Dostupno na: <http://www.istrzime.com/razvojna-psihologija/percepcija-kako-dozivljavamo-svijet-okolo-sebe/> [pristupljeno 2.12.2018.].
- Easthope, A., i Macgowan, K. (1992). *A Critical and Cultural Theory Reader*. London: Allen & Unwin.

- Edwards, J. (1985). *Language, Society and Identity*. Oxford: Blackwell.
- Ejodus, F., i Savković. M. (2010). *Rečnik evropske bezbednosti*. Beograd: Centar za civilno-vojne odnose.
- Emmers, R. (2010). Sekuritizacija. In: A. Collins, ed. *Suvremene sigurnosne studije*. Zagreb: Politička kultura.
- Eriksen, T. (1993). *Ethnicity and Nationalism*. London: Boulder Col. Pluto Press.
- European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) Council of Europe, (2016). *ECRI General policy Recommendation no. 15 On Combating Hate Speech*, Strasbourg: European Commission against Racism and Intolerance (ECRI).
- Fareed, Z. (2003). *The Future of Freedom*. New York, London: W.W. Norton and Company.
- Filandra, Š. (2011). *Bošnjaci nakon socijalizma: O bošnjačkom identitetu u postjugoslavenskom dobu*. Sarajevo: BZK Preporod.
- Filipović, E. (2008). Grb i zastava Bosne i Hercegovine u 20. stoljeću. *Bosna Francisana*, XVI(28), pp. 103-126.
- Filipović, M. (2003). *Bosna i Hercegovina u okovima nacionalizma*. Sarajevo: Svjetlost.
- Fiske, J. (1987). *Television coulture*. London: Methuen.
- Fond otvoreno društvo BiH i proMENTE socijalna istraživanja, (2017). *Obrazovanje u BiH: Čemu (Ne) učimo djecu?*, Sarajevo: Mas Mediija Sarajevo i Fond za otvoreno društvo BiH.
- Friedland, R. (2001). Religious Nationalism and the Problem of Collective Representation. *Annu. Rev. Sociol*, Volume 27, pp. 125-152.
- Fulton, H., Huisman, R., Murphet, J. i Dunn, A. (2005). *Narrative and Media*. New York: Cambridge University Press.
- Galtung, J. (2009). Mirnim sredstvima do mira. *Službeni glasnik*.
- Greenberg, R. (2005). *Jezik i identitet na Balkanu*. Zagreb: Srednja Europa.
- Gutmann, A. (1994). Introduction. In: A. Gutmann, ed. *Multiculturalism*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry Into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: Polity.
- Habermas, J. (1996). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. [Online] Dostupno na: <https://msu.edu/~orourk51/800-Phil/Handouts/Readings/CT/Habermas,%20BFN%201.pdf> [pristupljeno 03.05.2019.].
- Halebić, J. *Na putu ka Europskoj uniji - Slučaj Bosne i Hercegovine*. [Online] Dostupno na : http://www.rifin.com/images/stories/2012/09/halebic_jasmin.pdf [pristupljeno 06.06.2019.].
- Halilović, S. (2014). Jezička stvarnost u Bosni i Hercegovini. *Socjolingvistyka*, Volume XXVIII, pp. 122-135.
- Hall, S. (1996). The Question of Cultural Identity.. In: Hall, S., Held, D., Hubert, D. i. Thompson, K. ed. *Modernity: An Introduction to 68 Modern Societies*. Cambridge i Oxford: Blackwell Publishers, p. 595–634.
- Hammack, P. (2011). Narrative and the politics of meaning. *Narrative Inquiry*, 21(2), pp. 311-318.
- Hartwig, M. (2007). *Mišljenje o nacrtu izmjena Ustava Bosne i Hercegovine*. Heidelberg: Konrad Adenauer Fondacija Predstavništvo u Bosni i Hercegovini.
- Hebrang, B. (2012). *National security and the future*, 1(13), pp. 112-126.
- Hrvatski leksikon, *Vernakular*. [Online] Dostupno na: <https://www.hrleksikon.info/definicija/vernakular.html> [pristupljeno 10.04.2019.].

- Human Security Unit United Nations, *Human security in theory and practice*. [Online] Dostupno na: <https://www.unocha.org/sites/dms/HSU/Publications%20and%20Products/Human%20Security%20Tools/Human%20Security%20in%20Theory%20and%20Practice%20English.pdf> [pristupljeno 13.04.2019.].
- Husanović, J. (2010). *Između traume, imaginacije i nade*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Ilić, P. (2017). Bezbednosni izazovi, rizici i pretnje ili činioci ugrožavanja bezbednosti. *Pravne teme*, 1(2), pp. 52-61.
- Imamović, M. (2005). Stare i nove prijetnje genocidom. *Oslobođenje*, 23.07.p. 28.
- Jović, D. (2019). *Trebaju nam elite, a ne 'sveznajući' amateri* [Interview] (9.2.2019.).
- Kabaš, D. (2016). *Rat svjetova – radijska drama koja prikazuje stvarnu moć medija*. [Online] Dostupno na: <https://www.logicno.com/zivotni-stil/rat-svjetova-radijska-drama-koja-prikazuje-stvarnu-moc-medija.html> [Pristupljeno 13.06.2019.].
- Kaldor, M., Martin, M. i Selchow, S. (2007). Human Security: A European Strategic Narrative. *International Affairs*, 83(2), pp. 273-288.
- Kant, I. (1984). *Kritika čistog uma*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Katunarić, V. (1980). Etnicitet i klasa: Perspektive poklapnja i razilaženja. *Revija za sociologiju*, 10(1-2), pp. 17-27.
- Kazunari, S. (2006). The EU's New Security Strategy and the Balkans. *Croatian International Relations Review*, pp. 41-44.
- Kordić, S. (2005). U službi politike. *Književna republika*, 7(8), pp. 171-200.
- Korunić, P. (2005). Nacija i nacionalni identitet. *Revija za sociologiju*, 36(1-2), pp. 87-105.
- Kovačević, B. (2013). Medijsko modelovanje kulturnog identiteta. *Sociološki diskurs*, 3(6), pp. 66-79.
- Kreho, D. (2011). *Svakodnevna tehnologija, svakodnevna ideologija*. [Online] Dostupno na: <https://www.media.ba/bs/novinarstvo/svakodnevna-tehnologija-svakodnevna-ideologija> [pristupljeno 25.06.2019.].
- Kukić, S. (2004). [Interview] (9.4.2004.).
- Kuna, B. (2003). Jezik između identiteta i ideologema. *Jezikoslovlje*, 4(2), pp. 279-314.
- Kurtić, N., Baraković, V., Kuduzović, Z., i Lukić, D. (2016). *Tabloidiziranje stvarnosti*. Tešanj: Planjax.
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*. [Online] Dostupno na: <http://hol.lzmk.hr/clanak.aspx?id=30440> [pristupljeno 23.12.2018].
- Lisica, D. (2011). *Sigurnosni rizici i temeljne društvene vrijednosti u Bosni i Hercegovini / Knjiga 2. Sigurnosni rizici*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Sarajevo.
- Lorenz, E. (1995). *The Essence of Chaos*. Washington: University of Washington Press.
- Lovrenović, I. (2002). Pitanje iz vjere, pitanje iz života. In: T. Bremer, ed. *Religija, društvo, politika: Kontroverzna tumačenja i približavanja*. Berlin: Projekte - Wissenschaftliche Arbeitsgruppe für weltkirchliche Aufgaben der Deutschen Bischofskonferenz.
- Lovrenović, I. i Jegović, M. (2010). *Bosna i Hercegovina – budućnost nezavršenog rata*. Zagreb: Novi Liber.
- Lundgren, R. (1994). *Risk communication: a handbook for communicating environmental, safety and health risks*. Columbus: Battelle Press.
- Lyotard, J. (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester : Manchester University Press.
- Maalouf, A. (2000). *In the name of identity: Violence and the need to belong*. [Online] Dostupno na: http://veraznanjemir.bos.rs/materijal/in_the_name_of_identity_-_maalouf.pdf [pristupljeno 20.05.2019.].
- Majstorović, D. (2011). Etnički i državni identitet i etnonacionalizam u javnoj sferi u Bosni i Hercegovini: slučaj glavnih štampanih medija. In: D. i. T. V. Majstorović, ed. *U okrilju*

- nacije: *Etnički i državni identitet kod mladih u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Centar za kulturni i socijalni popravak, pp. 84-104.
- Majstorović, D. i Turjačanin, V. (2011). Interdisciplinarno proučavanje i konceptualizacija etničkog identiteta: sociopsihološki i diskursivnoanalitički pristupi. In: D. i. T. V. Majstorović, ed. *U okrilju nacije: Etnički i državni identitet kod mladih u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Centar za kulturni i socijalni popravak, pp. 47-73.
  - Martin, M. i Taylor, O. (2010). The second generation of human security: lessons from the UN and EU experience. *International Affairs*, 86(1), pp. 211-224.
  - Martin, M. (2011). Human Security and the Search for a Normative Narrative. In: R. Whitman, ed. *Normative Power Europe: Empirical and Theoretical Perspectives*. Kent: Palgrave Macmillan.
  - McQuillan, M. (2000). *The Narrative Reader*. London and New York: Routledge.
  - Mearsheimer, J. (2011). *Why leaders lie: the truth about lying in international politics*. New York: Oxford University Press.
  - Miskimmon, A., O'Loughlin, B. i Roselle, L. (2012). *Forging the World: Strategic Narratives and International Relations*. [Online] Dostupno na: https://www.academia.edu/2783582/Forging_the_World_Strategic_Narratives_and_International_Relations [pristupljeno 25.06.2019.].
  - Mujagić, N. (2017). *Višegrađanstvo - Analize i nove teorije na relaciji: država, građani i društvo*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Sarajevo.
  - Mujkić, A. (2004). Religija u granicama uma - 200 godina poslije. *Odjek*, LVII(1).
  - Mujkić, A. (2007). *Mi, građani etnopolisa*. Sarajevo: Šahinpašić.
  - N1, 2016. *Ricky Gervais u Avazu postao Dževad i "podržao" Radončića*. [Online] Dostupno na: <http://hr.n1info.com/Regija/a110577/Dnevni-avaz-objavio-niz-laznih-fotografija-u-anketi-u-kojoj-gradjani-podrzavaju-vlasnika-Radoncica.html> [pristupljeno 26.06.2019.].
  - O'Shaughnessy, M. i Stadler, J. (2002). *Media and Society: An Introduction*. 2 ed. Melbourne: Oxford University Press.
  - Oružane snage Bosne i Hercegovine, *O Oružanim snagama BiH*. [Online] Dostupno na: <http://os.mod.gov.ba/o-oruzanim-snagama-bih/misija/Default.aspx?id=41&langTag=hr-HR&pageIndex=1> [pristupljeno 16.11.2018.].
  - Oxford Learner's Dictionary of Academic English, *The Mass Media*. [Online] Dostupno ns: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/the-mass-media> [pristupljeno 20.04.2019.].
  - Parker, I. (2011). Discourse analysis and psychoanalysis. *British Journal of Social Psychology*, 36(4), pp. 479-495.
  - Pavlović, J., Džinović, V. i Milošević, N. (2006). Teorijske pretpostavke diskurzivnih i narativnih pristupa u psihologiji. *Psihologija*, 39(4), pp. 365-381.
  - Payne, R. (2014). *Thinking the Unthinkable About National Security Narratives*, Springfield: Annual Meeting of the International Security Studies Section of the International Studies Association and the International Security and Arms Control Section of the American Political Science Association.
  - Pejanović, M. (2005). *Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*. Sarajevo: Šahinpašić.
  - Perry, V. (2009). *Školske ograde - Izazovi reforme obrazovanja u Bosni i Hercegovini*. [Online] Dostupno na: <http://www.pulsdemokratije.ba/index.php?id=1701&l=en> [pristupljeno 18.05.2019.].
  - Pierre, N. (2006). Između pamćenja i historije: Problematika mjesta. In: Prlenda, S. i Brkljačić, M. ed. *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb: Golden Marketing.

- Podboj, M. (2011). Manipulacija u političkom diskursu – kritički pristup. *Studentski jezikoslovni časopis*, pp. 123-133.
- Price, S. (2011). *Izučavanje medija*. Beograd: Clio.
- Puhalo, S. (2009). *Etnička distanca i (auto)stereotipi građana Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Puhalo, S. (2013). *Kako opažamo druge etničke grupe i njihove članove*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.
- Ramet, S. (2007). The Dissolution of Yugoslavia: Competing Narratives of Resentment and Blame. *Südost Europa*, 55(1), pp. 26-69.
- Rankin, J. (2002). What is Narrative?. *Conrescence: The Australasian Journal of Process Thought*, Volume 3, pp. 1-12.
- Regester, M. i Larkin, J. (2005). *Risk issues and criss managment: a casebook of best practice*. Third edition ed. London: Chartered Institute for Public Relations.
- Reissman Kohler, C. (2005). Narrative Analysis. *Narrative, Memory & Everyday Life*, pp. 1-7.
- Reiter, D. (2012). Democracy, Deception, and Entry into War. *Security Studies*, 21(4), pp. 594- 623.
- Ricoeur, P. (1984). *Time and Narrative*. Chicago i London: University of Chicago Press.
- Rokša Zubčević, A., Vojvodić, J. i Bender, S. (2017). *Medijske regulatorne agencije i govor mržnje*, Sarajevo: Dobra Knjiga.
- Rorty, R. (1999). *Communitarian Impulse*.
- Šarčević, E. (2009). *Dejtonski ustav: Karakteristike i karakteristični problemi*. [Online] Dostupno na: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=2933361cf-3f9d-2c65-275f-45ebd5e02714&groupId=252038 [pristupljeno 16.04.2019].
- Sarčević, E. (2010). *Ustav iz nužde: Konsolidacija javnog prava Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Rabic: ECLD.
- Sarajlić, E. (2010). *Kultura kulture: etnicitet, postmodernost i politika*. Mostar: Biblioteka Status.
- Smajić, M. (2010). *Sigurnosne prijetnje demokratskoj konsolidaciji bosanskohercegovačkog društva*. Doktorska disertacija, Sarajevo: Fakultet političkih nauka u Sarajevu.
- Smajić, M., Seizović, Z. i Turčalo, S. (2017). *Humana sigurnost u postkonfliktnom kontekstu*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- Smith, A. (1998). *Nacionalni identitet*. Beograd: Fond za otvoreno društvo.
- Stojnov, D. (2005). *Od psihologije ličnosti ka psihologiji osoba – konstruktivizam kao nova platforma u obrazovanju i vaspitanju*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Škiljan, D. (2002). *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden Marketing.
- Štavljanin, D. (2013). Liberalni i radikalni medijski narativ – između autonomije i kontrole. *Komunikologija*.
- Tajić, L. (2013). *Medijska pismenost u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Internews u Bosni i Hercegovini.
- Telford, T. Huntington: The Soldier and the State. *Yale Law Journal*, 67(1).
- Termiz, Dž. (2009). *Metodologija društvenih nauka*. Lukavac: NIK Grafitt.
- Termiz, Dž. (2014). *Specifičnosti metodologije istraživanja u bezbjednosnoj djelatnosti*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu Fakultet političkih nauka.
- Termiz, Dž., i Milosavljević, S. (1999). *Uvod u metodologiju politikologije*. Sarajevo: DAX Trade.
- Termiz, Dž., i Milosavljević, S. (2000). *Praktikum iz metodologije politikologije*. Sarajevo: Nova knjiga.
- Thrall, T. (2007). A bear in the woods? Threat framing and the marketplace of values. *Security Studies*, 16(3), pp. 452-488.

- Tilly, C. (1985). War Making and State Making as Organized Crime. In: Peters, E., Rueschmeyer, D. i Skocpol, T., ed. *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 169-187.
- Trnka, K. (2000). *Konstitutivnost naroda : povodom odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine o konstitutivnosti Bošnjaka, Hrvata i Srba i na nivou entiteta*. Sarajevo: Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca.
- Turčalo, S. (2016). Geopolitičko kodiranje Bosne i Hercegovine u obrazovnom sistemu. In: *Simpozij Daytonski mirovni sporazum i budućnost Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, pp. 248-261.
- Turčilo, L. (2011). *Zaradi pa vladaj: politika-mediji-biznis u globalnom društvu i u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Vlastita naklada.
- Turčilo, L. i Buljubašić, B. (2017). *Mediji i shrinking space u Bosni i Hercegovini : utišani alternativni glasovi*. Sarajevo: Fondacija Heinrich Böll, Ured za Bosnu i Hercegovinu.
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR), 2009. *2009 UNISDR terminology on disaster risk reduction*. [Online] Dostupno na: https://www.unisdr.org/files/7817_UNISDRTerminologyEnglish.pdf [pristupljeno 13.07.2019.].
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR), 2016. *Report of the open-ended intergovernmental expert working group on indicators and terminology relating to disaster risk reduction*. [Online] Dostupno na: <https://www.unisdr.org/we/inform/publications/51748> [pristupljeno 13.07.2019.].
- Vajzović, H. (2006). Jezik i nacionalni odnosi - identitet jezika i determinante jezičkih identiteta. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka u Sarajevu*, pp. 354-369.
- Vajzović, H. (2008). *Jezik i nacionalni identitet*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Sarajevo.
- van Dijk, T. (2006). Discourse and Manipulation. *Discourse and Society*, 17(2), pp. 359-383.
- Van Rythoven, E. (2015). The perils of realist advocacy and the promise of securitization theory: Revisiting the tragedy of the Iraq War debate. *European Journal of International Relations*, 22(3).
- Vasović, M. (2007). *U predvorju politike*. Beograd: Službeni glasnik.
- Veber, A. (2009). *Priručnik o govoru mržnje*. Strasbourg: Council of Europe.
- Veličković, N. (2012). Obrazovanje: Nacionalizam u bošnjačkim, hrvatskim i srpskim čitankama. In: *Politička participacija u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, pp. 151-165.
- Vlaisavljević, U. (1998). Politika znanja i neznanja. *Odjek*, Issue 2, pp. 13-23.
- Vodičar, J. (2011). Narrative as a Means of Creating an Identity for Ourselves and Others. *Synthesis Philosophica*, 51(1), pp. 79-91.
- Vrcan, S. (2001). *Kultura kao društveno opasan pojam*. [Online] Dostupno na: http://www.b92.net/casopis_rec/61_7/pdf/105-112.pdf [pristupljeno 17.05.2019.].
- Vrcan, S. (2003). *Religija i politika -Simptomatični primjer bivše Jugoslavije devedesetih godina 20. stoljeća*. [Online] Dostupno na: <http://postjugo.filg.uj.edu.pl/baza/files/373/Religija%20i%20politika%20-Simptomatični%20primjer%20bivše%20Jugoslavije%20devedesetih%20godina%20%20stoljeća.pdf> [pristupljeno 04.06.2019].
- Vučetić, V. (2018). *Postojanje lažnih vijesti je u najširem smislu opasnost za funkcionisanje demokratije*. [Online] Dostupno na: <http://www.fairpress.eu/ba/blog/2018/06/18/postojanje-laznih-vijesti-je-u-najsirem-smislu-opasnost-za-funkcionisanje-demokratije/> [pristupljeno 03.06.2019].

- Vujević, M. (2002). *Uvođenje u znanstveni rad*. VI ed. Zagreb: Školska knjiga.
- Wæver, O. (1995). Securitization and Desecuritization. In: R. Lipschutz, ed. *On Security*. New York: Columbia University Press, pp. 46-86.
- Županov, J. (1998). Etničnost i politika u europskom geopolitičkom prostoru. in: Kumpes, J. i Čičak-Chand, R., ed. *Etničnost, nacija i identitet: Hrvatska i Europa*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo.